

ISSN 2706-8293

Ғылыми
журнал

Научный
журнал

Баишев университетінің
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
Баишев университета

2023

№ 2 (80)

БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
ғылыми журналы

ВЕСТНИК БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТА
научный журнал

Қазақстан Республикасының ақпарат министрлігінде 2004 жылдың 29 қаңтарында тіркелген,
куәлік № 4645-Ж Зарегистрирован в Министерстве информации Республики Казахстан,
свидетельство № 4645-Ж от 29.01.2004 г.

Үш айда бір рет шығады Выходит один раз в три месяца
2000 жылдан бастап шығады / Издается с 2000 года

№ 2 (80)
июнь 2023

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

БАС РЕДАКТОР ГЛАВНЫЙ
РЕДАКТОР

Ахан Б.А.

БАС РЕДАКТОРДЫҢ
ОРЫНБАСАРЫ

ЗАМ.

ГЛАВНОГО

РЕДАКТОРА

Лыгина О.И.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ
РЕДКОЛЛЕГИЯ

Абрахам Алтонаян
(Великобритания)

Асаров А.А., Бияшев Б.Г.,
Жанпейсова Н.М. (Қазақстан)

Камаруль Хавари (Малайзия)

Корченко А.Г. (Украина)

Ли Дзень Хун (КНР)

Асадуллин Р.М. (Россия)

Мухитдин Бин Исмаил
(Малайзия) Султангареева Р.А.
(Россия)

Тяпухин А.П. (Россия)

Терегулов Ф.Ш. (Россия)

Кереев Я.М. (Қазақстан)

Махамбетова У.К. (Қазақстан)

Калденова Г.С.

(Қазақстан)

Бисенғалиева Г.М. (отв.
секретарь)

Адрес редакции:

г.Актобе, ул.Бр.Жубановых д.302
«А»

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Асқаров Т.А. 4

ОБУЧЕНИЕ ШКОЛЬНИКОВ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ
СИСТЕМЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Ергаламова А. Б. 7

ИНТЕРАКТИВТІ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ
АРҚЫЛЫ ШЕТ ТІЛІНДЕ БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІНДЕ
СТУДЕНТТЕРДІҢ ҮЛГЕРІМІН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІ

Менбаев Е.Н. 11

ШЕТЕЛ ТІЛІНЕ ОҚЫТУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ
ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕГІ ЖОБАЛАУ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫНЫҢ ОҚУ ӘЛЕУЕТІ

Пилипенко Е.Н., Қонақбай А. 15

CHARACTERISTICS OF A TRANSLATOR FUNCTIONAL
COMPETENCIES' TYPES IN MODERN CONDITIONS

Сабинова Н.Ж., Халымбек А. 22

ҚАЗАҚ-ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ НЕОЛОГИЗМДЕР

Узыкова Р.Б. 28

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ МОНОЛОГТЫҚ
СӨЗІН АЙТУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Базарбаев С.А., Бисенов Ж.С., Жанатов Ж.Ж. 33

К ВОПРОСУ О ЦИФРОВИЗАЦИИ БИЗНЕС
ПРОЦЕССОВ В НЕФТЕГАЗОДОБЫВАЮЩИХ
ПРЕДПРИЯТИЯ

для писем: 030000 г. Актобе, а/я 64 e-mail: vestnik@bu.edu.kz тел.:8(7132) 974083	Нагметулла М., Назарбаева К., Досов С.	37
	ОРГАНИЗАЦИЯ БИЗНЕС-ПРОЦЕССА ЗАКУПОК В ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ (НА ПРИМЕРЕ АО «СНПС-АКТОБЕМУНАЙГАЗ»)	
Жарияланған мақала авторларының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді. Мақала мазмұнына авторлар жауап береді.	Шырақбай Г.С.	42
Опубликованные материалы авторов не отражают точку зрения редакции. Авторы несут ответственность за выбор и представление фактов. Редакционная коллегия оставляет за собой право корректировки по ГОСТ 7.5.-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», ГОСТ 7.1-2003 СИБИД «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».	ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДИВИДЕНТТІК САЯСАТ ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ	
Сдано в набор 20.06.2023 г. Подписано в печать 20.06.2023г. Формат 21x29,7. Печ.л.5,3 Тираж 100 экз.	Джумабаев М. Д., Муханбедиярова Б. Ж., Шлапак Е. Ю.	45
Отпечатано в РИО Баишев Университета	МИНЕРАЛДЫ ӨНДІРІС ҚАЛДЫҚТАРЫ НЕГІЗІНДЕГІ БАЙЛАНЫСТЫРҒЫШ ЗАТТЕКТІҢ ҚҰРАМЫ	
	Қуанышкалиева А.Ж., Насипкалиева А.Т., Сұлтамұрат Г.И., Баймаганбетов А.Е.	47
	МАШИНА ЖАСАУ САЛАСЫНДАҒЫ ТЕХНИКАЛЫҚ ҚҰЖАТТАМАНЫҢ СТАНДАРТТАУ ЖӘНЕ МЕТРОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМАСЫ	
	Сундетова А. Р., Нұрғазы Л. Қ., Тажиева Г.Н., Имангазина Н.А., Таванова Н. М.	50
	ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫН АҚПАРАТТАНДЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	
	Тажиева Г.Н., Сундетова А. Р., Нұрғазы Л. Қ., Имангазина Н.А., Таванова Н. М.	54
	ЖОО-Ң АҚПАРАТТЫҚ ОҚЫТУ ОРТАСЫ – КӨПКOMPONENTTІ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕ	
	ӘЛЕУМЕТТІК –ҚҰҚЫҚТЫҚ ҒЫЛЫМДАРЫ СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ НАУКИ	
	Сактаганова Х., Досым Ж., Жайғалиева М.	62
	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН ШЕШУДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ САЛАСЫНДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕР	
	Телибекова И.М., Избасарова М., Алдабергенова Т.	65
	ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ДИСТАНЦИОННОМ ФОРМАТЕ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН	
	Телибекова И. М.	72
	О НЕОБХОДИМОСТИ ОБЯЗАТЕЛЬНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРАХОВАНИЯ ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЯ РАБОТНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ/
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

МРНТИ 14.25.09

Асқаров Т.А.

Баишев Университет, г. Ақтобе, Республика Казахстан

**ОБУЧЕНИЕ ШКОЛЬНИКОВ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ИНОСТРАННОГО
ЯЗЫКА**

Аннотация

Статья посвящена проблеме развития речи школьников посредством использования фразеологических единиц. Автор обосновывает необходимость формирования фразеологической системы иностранного языка. Обзор научно-методической литературы доказывает актуальность проблемы развития речи школьников посредством использования в практике преподавания иностранного языка фразеологических единиц, шире - фразеологической системы.

Ключевые слова: фразеологизмы, фразеологическая единица, фразеологическая система.

Один из самых востребованных разделов в практике обучения иностранному языку продолжает занимать фразеологическая система. Одной из причин является необходимость качественного освоения последнего самого высокого языкового уровня, а именно уровня текста, поскольку только на уровне текста смысловое содержание может усложняться за счет включения фразеологических элементов/единиц.

Известно, что обучение должно осуществляться не просто фразеологическим единицам, как принято в большинстве работ, а правильнее, фразеологической системе, так как фразеологический состав иностранного языка - это совокупность определенного числа фразеологических единиц. Фразеологический состав иностранного языка представляет собой четко организованную фразеологическую систему, где каждый фразеологизм как составляющая фразеологическая единица имеет свое место в структуре данной системы, в которой каждый из них связан между собой определенными отношениями. Их соотношение в системе зависит от характера связей каждого фразеологизма с другими фразеологическими единицами/группами фразеологических единиц.

Опросы учителей иностранного языка свидетельствуют о том, что обучающиеся школ недостаточно используют в устной/письменной иноязычной речи фразеологические слова/обороты. Таким образом, общая культура иноязычной речи снижается, в том числе по причине утраты потенциального понимания, узнавания и употребления в собственной устной/письменной речи слов/оборотов, составляющих фразеологическую систему языка. Причина данной утраты также заключается в учебниках по английскому, в которых фразеологическая система представлена крайне ситуативно, поскольку оказывается сложным соотнести с каждой новой темой урока. Для этого необходимо разработать систему методов, в том числе систему заданий для работы над фразеологизмами с опорой на преимущество в формировании у школьников фразеологической системы английского языка с 5 по 11 класс. Между тем именно начальная школа (2-4 класс) закладывает первоначальный (пропедевтический) этап обучения фразеологической системе иностранного языка.

Неслучайно М.А. Хлопотина в своей статье «Дидактический потенциал фразеологических единиц на уроке английского языка» (2020) раскрывает «потенциал» и

обосновывает причины проявления «некоторой отчужденности» в использовании в практике преподавания фразеологических единиц, в связи с которой учащиеся испытывают сложность их понимания и воспроизведения в устной/письменной иноязычной речи. Более того, как указывает М.А. Хлопотина, в методике преподавания английского языка до сих пор не разработаны в достаточной мере научные основы для «отбора фразеологизмов и способы их репрезентации» на уроках иностранного языка [1].

О необходимости разработки методических основ утверждают и казахстанские исследователи, о чем, в частности, свидетельствует работа З.Р. Ибраевой, К.Н. Булатбаевой, Г.Ж. Фахрутдиновой «Владение иноязычными фразеологическими средствами как признак функциональной грамотности» (2021) [2]. Авторы на основе анализа проведенной ими работы в результате обобщения данных анкеты «Фразеологизмы английского языка», авторская разработка», состоящей из 30 вопросов, пришли к выводу о том, что «... в начальной школе отбор фразеологического материала не ставится как методическая задача».

В процессе устной/письменной коммуникации активизируется такой редкий пласт лексики, как фразеологическая система. Более того, в научной литературе данная фразеологическая система также предстает реже других пластов лексики в качестве объекта исследования, поскольку каждый язык, в том числе английский, в процессе обучения которому воспринимает значительное количество иностранных слов, тем самым увеличивая его количественный и качественный состав.

Анализ методических работ указывает на разные способы организации работы по формированию фразеологической системы. Но, как показывает анализ практики, такие способы одноаспектны, поскольку обращены только к отдельным структурным составляющим фразеологической системы.

Опыт методики обучения иностранному языку показывает, что наиболее эффективной является такая работа по формированию фразеологической системы, которая основывается на последовательном развитии следующих навыков, например: навык самостоятельного поиска сведений о конкретной фразеологической единице из определенного списка, в котором представлен перечень фразеологических единиц, составляющих в совокупности фразеологическую систему иностранного языка. Таким образом, происходит увеличение активного и пассивного запаса изучаемых фразеологических единиц каждым учеником. При этом каждый ученик имеет свой перечень, тем самым объем общего фразеологического запаса складывается из объема запаса каждого из участников учебного процесса.

Эти системные отношения между фразеологическими единицами наглядно раскрываются в процессе дифференциации фразеологических единиц по семантико-тематическим группам. Основанием для такой дифференциации является наличие общего, интегрирующего элемента между индивидуальными значениями отдельных фразеологических единиц. Таким образом, критерием отношений фразеологических единиц между собой во фразеологической системе является степень их близости семантических значений.

Опыт подбора таких семантико-тематических групп фразеологических единиц в методике преподавания английского языка имеется значительный, о чем свидетельствует ряд публикаций: С.Э. Эркинов «Семантико-тематический принцип изучения профессионализмов в английском языке (по данным лексики и фразеологии военной сферы)» (2010) [3], А.А. Фокина «Семантика фразеологизмов тематической группы «мыслительная деятельность человека» (на материале русского, марийского и английского языков)» (2014) [4], О.В. Колесникова «Лингвокультурологическое описание фразеологизмов тематической группы «Социальные действия человека» (2016) [5], Н.Б. Швелидзе «Русско-английские соответствия фразеологизмов тематической группы «Нравственные (моральные) качества» (2017) [6] и другие.

Как показывает анализ вышеуказанных работ, авторы выявляют сначала общее семантическое значение, что содержится во фразеологических единицах, затем объединяют данные фразеологические единицы в определенные семантико-тематические группы. Следующим этапом является объединение данных семантико-тематических групп в более укрупненные группы - группы с более общим значением. Как видно, дифференциация носит многоступенчатый характер: все зависит от ступени абстракции (от низкой ступени к высокой ступени абстракции). Причем на низкой ступени фразеологизмы могут быть по значению антонимичными, тогда как на высокой ступени они могут стать синонимичными по семантическому признаку.

Е.Г. Кальянезу в статье «Определение роли фразеологических единиц с компонентом «еда» в системе фразеологических единиц английского языка» (2017) использует семантико-тематическую группу «еда» для развития навыков иноязычной устной и письменной речи обучающихся. Данная группа, несомненно, должна раскрыть духовное богатство и традиции народа [7].

Статья Е.В. Брагиной «Система ценностных ориентиров и ее отражение в английских фразеологических единицах с компонентом «man» (2019) свидетельствует о том, что семантико-тематическая группа может быть настолько крупной (многочисленной) и многогранной, что такие группы следует рассматривать в старших классах. Таким образом, при подборе семантико-тематических групп необходимо руководствоваться дидактическим принципом доступности [8].

А.И. Фильчакова и С.Е. Тупикова «Роль репрезентативной системы личности ученика в процессе обучения англоязычным фразеологизмам» (2020) предлагает в качестве метода работы использовать такие задания, как: 1) задания, предполагающие введение и первичное закрепление фразеологизмов; 2) Задания, помогающие разобраться с формой и значением фразеологизмов, а также со спецификой их написания [9].

Таким образом, обзор научно-методической литературы доказывает актуальность проблемы развития речи школьников посредством использования в практике преподавания иностранного языка фразеологических единиц, шире - фразеологической системы.

Список использованной литературы

1. Хлопотина М.А. [Дидактический потенциал фразеологических единиц на уроке английского языка](#) / Фундаментальные основы инновационного развития науки и образования. Сборник статей VII Международной научно-практической конференции. Пенза, 2020. С. 147-149.
2. Ибраева З.Р., Булатбаева К.Н., Фахрутдинова Г.Ж. [Владение иноязычными фразеологическими средствами как признак функциональной грамотности говорящего](#) / Педагогическое образование: новые вызовы и цели. VII Международный форум по педагогическому образованию: сборник научных трудов. Казань, 2021. С. 170-180.
3. Эркинов С.Э. [Семантико-тематический принцип изучения профессионализмов в английском языке \(по данным лексики и фразеологии военной сферы\)](#) // [Вестник Челябинского государственного педагогического университета](#). 2011. № 5. С. 337-347.
4. Фокина А.А. [Семантика фразеологизмов тематической группы "мыслительная деятельность человека" \(на материале русского, марийского и английского языков\)](#) // [Вестник Марийского государственного университета](#). 2014. № 1 (13). С. 162-167.
5. Колесникова О.В. [Лингвокультурологическое описание фразеологизмов тематической группы «социальные действия человека»](#) // [Научный диалог](#). 2016. № 11 (59). С. 40-53.
6. Швелидзе Н.Б. [Русско-английские соответствия фразеологизмов тематической группы «нравственные \(моральные\) качества»](#) // [Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета](#). 2017. № 1. С. 71-74.
7. Кальянезу Е.Г. [Определение роли фразеологических единиц с компонентом «еда» в](#)

- [системе фразеологических единиц английского языка](#) / Актуальные вопросы современности глазами молодых исследователей. материалы II Международной научно-практической конференции. Министерство образования и науки РФ; Сибирский государственный автомобильно-дорожный университет (СибАДИ). 2017. С. 106-109.
8. Брагина Е.В. [Система ценностных ориентиров и ее отражение в английских фразеологических единицах с компонентом «man»](#) / Актуальные проблемы романо-германской филологии и методики преподавания иностранного языка. Материалы научно-практической конференции. 2019. С. 64-66.
9. Фильчакова А.И., Тупикова С.Е. [Роль репрезентативной системы личности ученика в процессе обучения англоязычным фразеологизмам](#) / Современное культурно-образовательное пространство гуманитарных и социальных наук. Материалы VIII Международной научной конференции. Под общей редакцией Ю.Ю. Андреевой, И.Э. Рахимбаевой. 2020. С. 695-703.

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ШЕТ ТІЛІНІҢ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ ЖҮЙЕСІН ҮЙРЕТУ

Аңдатпа

Мақала фразеологиялық бірліктерді қолдану арқылы оқушылардың сөйлеуін дамыту мәселесіне арналған. Автор шет тілінің фразеологиялық жүйесін қалыптастыру қажеттілігін негіздейді. ғылыми-әдістемелік әдебиеттерге шолу фразеологиялық бірліктерді, кен фразеологиялық жүйені шет тілін оқыту практикасында қолдану арқылы оқушылардың сөйлеуін дамыту проблемасының өзектілігін дәлелдейді.

Түйінді сөздер: Фразеологиялық бірліктер, фразеологиялық бірлік, фразеологиялық жүйе.

TEACHING STUDENTS THE PHRASEOLOGICAL SYSTEM OF A FOREIGN LANGUAGE

Annotation

The article is devoted to the problem of speech development of schoolchildren through the use of phraseological units. The author substantiates the need for the formation of a phraseological system of a foreign language. the review of scientific and methodological literature proves the relevance of the problem of speech development of schoolchildren through the use of phraseological units in the practice of teaching a foreign language, more broadly, the phraseological system.

Keywords: phraseological units, phraseological unit, phraseological system.

МРНТИ 14.25.09

Ергаламова А Б.

Баишев Университеті, Қазақстан Республикасы

Arai10.01@mail.ru

ИНТЕРАКТИВТІ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ШЕТ ТІЛІНДЕ БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ ҮЛГЕРІМІН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа

Білім беру саласында қызмет ету үлкен еңбекті, төзімділікті, ұшқыр оймен, жылдық тәжірибені талап етеді. Олай дейтініміз, студентті білім нәрімен сусындатып, үйрету, былайша айтқанда фундаментін қалау, педагог алдындағы үлкен міндет. Ол үшін оқытушы қандай болмақ? Әлбетте, білімді, білікті де тәжірибелі, өзінің бар білгенін, оқығанын дұрыс

пайдалана білуі керек. Өмір бойы оқысаңда аздық етпейді, сол үшін педагогтерді дамыту, білімін шыңдау барысында жыл сайын арнайы біліктілік тренингтері, курстары өткізілуде. Білімдінің күні жарық демекші, педагогтарға арналған бірінғай тестілеу өткізіледі, яғни, университет бітіруші түлек білімін тексеру мақсатында тестті өз пәндік мамандығынан және жалпы педагогикадан тапсырып, тиісті баллды жинаған кезде ғана, педагог болып жұмысқа орналаса алады.

Негізгі сөздер: ақпараттық коммуникациялық құралдар, шетел тілі пәнін оқыту, білім беру саласы, интерактивті технологияларды қолдану, дәстүрлі оқыту, жылдар бойы жинақтаған тәжірибе, дидактикалық ойындар, әдіс тәсілдер, дөңгелек үстелдер, топпен оқыту, жеке оқыту, аудиториямен жұмыстану, тыңдата және бағындыра білу, экранға демонстрация жасау, тәжірибелі маман, біліктілік курстары, дыбыстар мен әріптер, аспект түрлері: фонетика, грамматика, аудирование, ауызша сөйлеу, мәтінмен жұмыс, ағылшынша сөйлейтін клубтар, лексиканы дамыту, педагогтерге арналған тексеру, студенттерді тексеру.

XXI ғасырда шетел тілін оқуға деген қызығушылық артуда, олай дейтініміз қазіргі өзім білім алып жатырған университет мекемесінде Шетел тілі:екі шет тілі мамандығында білім алып жатырған студенттер саны жетерлік, бакалаврды бітіріп, осы мамандықты жалғастырып магистратурада оқып жатырған магистрлердің саны да баршылық. Демек, президентіміз айтқандай, үш тұғырлы тілді меңгеруге деген қызығушылық артуда. Ол әрине қуантатындай жағдай, қарапайым өзіме келер болсам, бакалавр бітіріп тоқтап қалмай, әрі қарай білімімді шетел тілі филологиясында жалғастырып, бітірген сон университет қабырғасында жұмыс жасап, студенттерге бар оқып білгенімді үйреткім келеді.

Шет тілдерін оқытудың мақсаты – студенттердің коммуникативті мәдениетін қалыптастыру және дамыту, шет тілін практикалық меңгеруге үйрету. Ағылшын тілінде бірдей коммуникативтік құзыретті меңгеру, оқытылатын тілдің елінде болмау өте қиын мәселе. Шетел тілін оқытуда ақпараттық технологияны пайдалану – бұл мақсатқа жетудің ең оңтайлы жолы. Ағылшын тілі сабағында интерактивті құрылғыларды қолданудың негізгі мақсаттары:

- Тіл үйренуге деген ынтасын арттыру;
- Сөйлеу құзыреттілігін дамыту;
- Лингвистикалық білім көлемін арттыру;
- Оқытылатын тілдің елі туралы білімдерін кеңейту;
- Шет тілін өз бетінше меңгеру қабілетін дамыту.
- Практика және теория түрінді білімін шыңдау.

Техниканың дамыған заманында, ешбір көрнекіліксіз, технологиялық құралдарсыз білім беру жүйесін жүзеге асыру мүмкін емес. Қазіргі таңда барлық техника құралдарын білім беру саласында оңай қолдану үшін барлық жағдай жасалуда. Ол дегеніміз жыл сайын педагогтерге арналған біліктілікті арттыруға, дамуға арналған арнайы курстар жүргізілуде. Шетел тілін оқыту, мектепке дейінгі орталықтарда, бастауыш сыныптарда басталады. Ағылшын тілін меңгеру, әліппені оқып үйренгенмен бірдей. Демек, оқытушының білім алушыға үйрету әдіс-тәсілдері жоғарғы деңгейде, дәстүрлі емес болуы қажет. Шетел тілін интерактивті технологияларды қолданудың тиімді жақтары жетерлік: студенттердің топпен жұмыстануы, толық аудиторияны тыңдата білу, қызықтыру, бағындыру, қанық түсті суреттер тізбегімен презентациялар, диаграммалар мен кестелерді үлкен етіп көрсетіп, түсіндіру секілді пайдалы жақтары өте көп. Әсіресе, қашықтықтан оқыту кезінде интерактивті технологияларды қолдану, арнайы панельді ашып демонстрациямен слайдтар жасап, жеңіл түрде ұсына аламыз [2,92].

Жалпы, білім беру, үйрету үшін педагог білімді, білікті болуы қажет. Ол педагогтың білім санатының жоғары болуымен қатар, тәжірибелі маман, яғни, өзінің үйреніп, оқығанын студенттерге жеңіл әдістермен жеткізе, дарыта білуі қажет. Шетел тілін үйрету арнайы

аспекттермен деңгейлерге бөлінеді. Алдымен, фонетиканы оқыту, әріптермен дыбыстарды жетік меңгерту, студенттердің дұрыс оқып біліп, дауыс ырғағымен сөйлеуіне септігін тигізеді. Ағылшын тілінде дауысты дыбыстар мен біріккен дауыссыз дыбыстар әр сөзде түрлі дыбыс беріп, өзгеше оқылады. Ол үшін арнайы дауысты дыбыстардың екпін қойып оқылуы бар кестені интерактивті технологияны қолданып, мысалдар келтіре отырып, түсіндіру тәсілдері тиімді болмақ. Көптеген оқулықтардан кездестіріп жүргеніміздей, грамматиканы шақтармен бастап оқыту қиындық тудырады деп есептеймін. Жалпы, грамматиканы ең оңай деген тақырыптардан(артиклдер, зат есім және оның түрлері) бастаған оңайырақ. Грамматиканы бір сарынды теориямен түсіндіру, студенттердің тез жалығуына әкеледі. Интерактивті технологияларды қолдана отырып, слайд немесе арнайы кесте түрлерін, дидактикалық ойындарды қолдану барлық категориялармен жас ерекшелік деңгейлеріне тиімді [5,19].

Мәтінмен нәтижелі жұмыстануға арналған методикалық әдіс түрлеріне тоқтала өтсек: мәтіндегі лексикамен танысу, аудармасыз анықтамасын түсіндіру, мәтінді ана тілге аудару, түсінігін айту, сол тақырыпта өз мәтінін құрастыру үшін интерактивті технологияларды қолдана отырып, суреттерге сөйлеп құрып, өз мәтінін құру, анализ жасау болмақ.

Аудио және видео тыңдалым әдістері арқылы студенттерді қызықтыру мақсатында, шет ел өкілдерінің дауыс ырғағымен арнайы диалог, монолог, өлеңдер мен фильмдерді қосып, экраннан көрсетіп, тыңдатып, анализ жасап отыру қажет. Студенттерге дауыс ырғағын дұрыстау мақсатында шет тілінде субтиторсыз фильмдер мен видео-роликтер қарауға кеңес беріп, өздігінен кез келген тыңдаған тақырыпта диалог немесе монолог құрастыру, студенттердің ой-өрісінің дамуына әсер етеді [1,398].

Студенттердің қызығушылығын арттыру мақсатында интерактивті құралдарды қолдана отырып, ағылшын клубтарын, дөңгелек үстел, дебат, олимпиада өткізудің маңызы зор. Екі топқа бөліп сабақты жарыс түрінде өткізу, алға талпынып, білімдерін шыңдауға көмектеседі. Қызығушылық болған жерде, білім беру үрдісі дамиды. Ол үшін педагогтың арнайы алдын ала жоспарланған әдіс тәсілдері болуы, тәжірибесін шыңдауға көмектеседі.

Электронды кітаптарды қолдану өте тиімді әрі тез. Бұрынғыдай кітапханаларды аралап оқулықтар, кітаптар, жинақтар, газеттер мен журналдар іздеп жүрген студенттер саны аз. Ғаламтордың көмегімен электронды кітаптарды жүктеп алуға болады. Тіпті, телефондағы арнайы қосымша программамен қалаған кітаптарды жүктеп алып, оқуға болады. Оған да ерінетін студенттер де жоқ емес. Ондай студенттерге арналған, аудиокітаптар да жетерлік. Тек құлаққап болса болғаны, қоғымдық орындарда, жұмыс жасап жүріпте тыңдай беруге болады [4,23].

Мультимедиялық бағдарламаның тағы бір түрі: интерактивті тақта мен проектор көмегімен студенттерге жеке-жеке түсіндіріп отырмай, барлығына бір презентация қосып, түсіндіріп, көрсетуге болады. Сонымен қатар, жобаларды, дипломдық жұмыстар мен курстық жұмыстарды қорғау кезінде, студент алдын ала видео-слайд дайындап, қорғауға көмекші тірек материал ретінде қолдана алады.

Қазіргі кезде техниканың көмегінсіз сабақты нәтижелі өткізіп, студентке жеткізу өте қиын. Сол үшінде біз бейне материалдардың көмегіне жүгінеміз. Сабақ қызықты болу өтуі үшін, өтетін тақырыпқа алдын ала бейне-роликтер, естіп тыңдауға арналған аудио-материалдар қосып, кері байланыс ретінде түсінген сұрап, сабақ соңында бағалау қажет. Заман талабына сәйкес, интернетті қолдану өте ыңғайлы әрі тез. Жоғарғы оқу орнында флпмьор көмегімен барлық оқу бағдарламасы жүзеге асыралады. Оған мысал ретінде платонус қосымшасы. Платонус ғаламтор көмегімен жүзеге асырылады. Оқытушы да, студентте арнайы өз атына аккаунт аштырып, онда күнделікті сабақта алған баллдар қойылады. Сессия кезінде тест жүктеледі, студентке өзіндік тапсырмалар жүктеледі. Студент ол тапсырмалардың барлығын, үйден компьютер көмегімен немесе телефон құрылғысымен орындай бере алады. Оқытушы туралы толық ақпарат платонусқа жүктеледі: дәрежесі,

жарияланылған мақаласы, біліктілік курстарын меңгерген сертификаттары барлығы жүктеледі. Сонымен қатар, ғаламтор көмегімен студенттердің білімін тексеру мақсатында тест тапсыратын арнайы сайттарға жүгінуге болады [3,58].

Сабақ соңында оқытушы барлық жетістіктерімен кемшіліктерімен жұмыстануы керек. Сабақ нәтижелі өтсе, келесіде одан жақсы қызықты етіп, өтуәне тырысуы қажет. Орын алған кемшіліктерменде тағы да жұмыстануы керек. Студенттер жалығып кетпейтіндей дәрежеде болуы шарт. Сол үшінде оқытушыларға барлық жағдай жасалуда. Арнайы лингафон кабинеттері, ғаламторға шексіз қосылу шарттары, интерактивті тақта, электронды тақта, компьютер, мультимедия(видео және аудио қондырғылары, электронды оқулар) секілді құрылғылар қолжетімді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Педагогика тарихы (Білім беру және педагогикалық ойлар тарихы). Оқулық ҚазМемҚызПУ – Алматы, 2019. – 398 б.
2. Қазақстан Республикасындағы білім туралы заңнама. Заң актілерінің жиынтығы. - Алматы: 2015. - 92 б.
3. Қалымбетова Э.К. Еңбек психологиясы: Оқу құралы Алматы: Қазақ университет, 2018 – 58б.
4. Зимняя И.А. Педагогикалық психология:/ Орыс тілінен аударған М.А. Құсаинова. М.: Логос; Алматы: TST-company, 2015. – 68 б. 42; 23 б
5. Қ.М. Нағымжанова. Оқыту технологияларын таңдау және мұғалімнің кәсіби-педагогикалық мәдениеті. Ж.К. Аубакирова, - 19б.

МЕТОДЫ ОЦЕНИВАНИЯ УСПЕВАЕМОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ИНОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ С ПРИМЕНЕНИЕМ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

Деятельность в сфере образования требует большого труда, выносливости, сообразительности, годового опыта. Как мы говорим, что обучать, воспитывать и обучать студента, так сказать, закладывать фундамент, это большая задача перед педагогом. Каким будет для этого преподаватель? Очевидно, что он должен быть образованным, квалифицированным и опытным, уметь правильно использовать то, что он знает, что он читает. При обучении на протяжении всей жизни ежегодно проводятся специальные квалификационные тренинги, курсы по развитию педагогов, повышению их знаний. Проводится единое тестирование для педагогов, т. е. выпускник университета может трудоустроиться педагогом только при сдаче теста по своей предметной специальности и по общей педагогике, набрав соответствующий балл с целью проверки знаний.

Основные слова: преподавание иностранного языка, область образования, использование интерактивных технологий, традиционное обучение, накопленный за годы опыт, дидактические игры, методы, круглые столы, групповое обучение, индивидуальное обучение, работа с аудиторией, умение слушать и подчинять, демонстрация на экране, опытный специалист, квалификационные курсы, звуки и буквы, виды аспектов: фонетика, грамматика, аудирование, устная речь, работа с текстом, англоязычные клубы, развитие лексики, проверка для педагогов, проверка студентов.

METHODS OF ASSESSING THE PROGRESS OF STUDENTS IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION USING INTERACTIVE TECHNOLOGIES

Annotation

Activities in the field of education require a lot of work, endurance, ingenuity, and a year's experience. As we say, teaching, educating and educating a student, so to speak, laying the

foundation, is a big task for a teacher. What will the teacher be like for this? Obviously, he must be educated, qualified and experienced, be able to use correctly what he knows, what he reads. During lifelong learning, special qualification trainings, courses on the development of teachers, improving their knowledge are held annually. A unified test is conducted for teachers, i.e. a university graduate can find a job as a teacher only when passing a test in his subject specialty and in general pedagogy, having scored an appropriate score in order to test knowledge.

Main words: teaching a foreign language, the field of education, using of interactive technologies, traditional training, experience gained over the years, didactic games, methods, round tables, group training, individual training, working with the audience, the ability to listen and obey, demonstration on the screen, an experienced specialist, qualification courses, sounds and letters, types of aspects: phonetics, grammar, listening, oral speech, working with text, English-speaking clubs, vocabulary development, checking for teachers, checking of students.

МРНТИ 14.07.09

Менбаев Е.Н.

Баишев Университеті, Қазақстан Республикасы

zhantikmenbaev@gmail.com

ШЕТЕЛ ТІЛІНЕ ОҚИТУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕГІ ЖОБАЛАУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫНЫҢ ОҚУ ӘЛЕУЕТІ

Аңдатпа

Мақала шетел тіліне үйрену барысында қолданылатын жобалау технологияларының әлеуетін ашуға арналған. Жобалау технологиялары шетел тіліне оқытудың дидактикалық құралы қызметін атқарушы болып табылады. Бұл технологиялар оқушылардың белсенді ойлау қызметін арттыруға бағыттала отырып, оларды ресімдеу үшін белгілі бір тілдік құралдарды меңгеруді талап етеді, оқушыларға өз қызметін жоспарлауда, ұйымдастыруда және бақылауда дербестік танытуға мүмкіндік береді. Жобалау технологиялары тұлғаға бағытталған білім беруді қамтамасыз етеді, шетел тіліндегі құралдар арқылы өмір сүру тәжірибесін уақытша ақпараттық кеңістікте зерттеуге мүмкіндік береді.

Негізгі сөздер: жобалау технологиялары, шетел тілі, әлеует, жобалау қызметі, жоба әдісі.

Шетел тілдеріне оқытудағы басты мақсат - коммуникативтік құзыреттерді қалыптастыру, ол тек шетел тілін практикалық тұрғыда меңгеріп қана қоймай, сонымен бірге баспа түріндегі, дыбыстық әр түрлі тасымалдағыштар арқылы берілетін ақпаратпен жұмыс істей білуді, яғни сыни және шығармашылық ойлау қабілеттерін меңгеруді көздейді. Демек, бұл жерде оқушылардың білімді игеруін жеңілдететін және жеделдететін, олардың игеру үрдісін арттыратын, оқушыларға оқу материалымен және ақпаратпен өзіндік жұмыс жасау әдістерін үйрететін, олардың ақпараттық және коммуникативті құзыреттерін қалыптастыруға ықпал ететін оқушылардың оқу мазмұны мен танымдық іс-әрекетін белгілі бір деңгейде ұйымдастыру туралы сөз болып отыр. Қазіргі білім беру жүйесінің мақсаттарын іске асыру үшін әлемдік педагогика тұлғаға бағытталған тәсілді басты бағдар етіп алды. Ынтымақтастықта оқыту, пікірталастар, проблемалық бағыттағы рөлдік ойындар сияқты әдістермен қатар, жобалау әдісі педагогикадағы гуманистік бағыт қағидаттарына негізделген тұлғаға бағытталған тәсілдің негізгі қағидаттарын барынша толық көрсетеді [1].

Жобалау әдістемесі тұлғаны дамытуға бағытталған білім беру мен оқытуды қамтамасыз етеді, сол себепті іс жүзінде басқа да заманауи технологияларды, мәселен, ынтымақтастықта оқытуды қамтиды [2, 5-бет]. Бұл өз кезегінде, еркін ойлай алады, қиял, шығармашылықты, жай есте сақтау ғана емес, игерген білімді іс жүзінде қолдануды арттырып, іс-әрекеттерді өз

бетінше жоспарлау, тапсырмаларды шешудің ықтимал нұсқаларын болжау, оларды жүзеге асырудың тәсілдері мен құралдарын таңдау қабілетін дамытады. Сонымен бірге, оқушылар өздерінің ұйымдастырушылық қабілеттерін, бұғып жатқан талантын ашуға мүмкіндік алады.

Бұл әдісті жаңа әлеуметтік-мәдени қырынан түсіну және қолдану, әлеуметтік дамудың қазіргі кезеңіндегі білімге қойылатын талаптар тұрғысынан, мектеп жобасын жаңа бір педагогикалық технология ретінде қарастыруға мүмкіндік береді, ал бұл өскелең ұрпақты оқытуда тұлғаға бағытталған тәсілдің міндеттерін тиімді шешуге оң ықпал етеді.

Жеке өзіндік жобалармен жұмыс істеу білім берудің қазіргі тенденциясын – зерттеу, ізденіс моделіне бағдарлануды білдіреді [3, 17-19 беттер]. Жобада бірлесіп жұмыс істей отырып, оқушылар «командада» жұмыс істеуге, өз жұмысын жауапкершілікпен орындауға, өз еңбегін және өзгелердің де еңбегін бағалауды үйренеді [4, 6-бет]. Шағын, бірақ біртұтастықта мәселені шеше алу тәжірибесі жарты жолда тоқтап қалмай, бастаған істі соңына дейін жеткізу әдетін қалыптастырады. Ол шетел тіліне оқытудың заманауи әдістемесінде жетекші қызмет атқаратын коммуникативті және тұлғаға бағытталған тәсілдерді анықтап берді.

Бүгінгі таңда жобалау әдісі әлемдегі ең танымал әдістердің қатарына жатады, өйткені осы жобалау әдісі теориялық игерілген білімді оқушылардың бірлескен іс-әрекет кезінде қоршаған әлемнің нақты мәселелерін шешу үшін іс жүзінде қолдануын ұтымды үйлестіреді. Қазіргі таңда бұл технология шетел тілдерін оқыту үрдісінде кеңінен таралуда.

Әрбір оқушының белсенділігін арттырып, оқу үрдісінде олардың шығармашылық қабілеттерін ашу үшін жағдай жасау - мұғалімнің міндеті болып табылады. Жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану оқу үрдісін жандандырып, түрлендіріп қана қоймайды, сонымен қатар білім беру аясын кеңейтеді, соның барысында үлкен мотивациялық сипатқа ие болып, оқытудың даралау қағидатына оң ықпалын тигізеді. Жобалау қызметі кезінде білім алушылар автор, яғни жасаушы рөлінде әрекет ету мүмкіндігіне ие бола алады, шығармашылық әлеуетін арттырып, жалпы ой-өрісін кеңейтіп қана қоймай, тілдік білімдерін де көтере алады.

Жобалау іс-әрекеті білім алушыларда өзін-өзі көрсетудегі еркіндігін, дербестігін қалыптастырып, дамытады, өйткені топтық бірлескен іс-әрекет барысында олар, ең алдымен, өз пікірлерін айтуға, басқаларды естуге, жанжалдаспауға үйренеді, егер өз пікірі жолдасының пікірімен сәйкес келмесе, келісімге келуді, не істеу керек және қалай істеу керектігі туралы ортақ пікірге келуді үйренеді [5, 19-21 беттер].

Сонымен, жоба әдісінің танымалдыққа ие болуының негізгі себебі, оның дидактикалық сипатымен байланысты келесі мәселелерді шешуге мүмкіндік беретіндігіне қатысты болып келеді:

- оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту,
- дағдыларын дамыту (өзіндік білімдерін өз бетінше құру және оларды танымдық және практикалық мәселелерді шешу үшін қолдану, ақпараттық кеңістікте бағдарлана алу, алынған ақпаратты талдау, өйткені танымдық, эксперименттік немесе қолданбалы, шығармашылық қызметтің әртүрлі сәттерінде оқушылар аталған барлық зияткерлік дағдылар мен қабілеттердің жиынтығын пайдаланады).

Шетел тілі сабағына қатысты қолданылатын жоба дегеніміз – бұл мұғалім арнайы ұйымдастырған және оқушылар өз бетінше орындай алатын, нәтижесінде шығармашылық өнімге қол жеткізілетін әрекеттер жиынтығы. Оны орындау барысында оқушылардың өз бетінше білім алуға, танымдық және оқу іс-әрекетінде тәжірибе алуға үйренуі - жобаның құндылығын көрсетеді.

Жобалау әдістемесіне жоғары коммуникативтілік тән және ол оқушылардың өз пікірлерін, сезімдерін білдіруді, нақты іс-әрекетке белсенді қатысуды, оқуда алға жылжу үшін жеке жауапкершілікті қабылдауын қамтиды.

Мектеп практикасына жобалау әдісін енгізу төменде келтірілген негізгі мақсаттарға ие:

1. Жеке оқушының немесе оқушылар тобының мектепте игерген зерттеу тәжірибесін пайдалану дағдыларын көрсету.

2. Зерттеу тақырыбына деген қызығушылығын жүзеге асыру, ол туралы білімді арттыру.

3. Шетел тілін оқыту деңгейін көрсету.

4. Білім алу, даму және әлеуметтік жетілудің жоғары деңгейіне көтерілу.

Жобалау әдістемесінің айрықша ерекшелігі-ұйымдастыру формасының ерекшелігінде.

Жоба бойынша жұмысты ұйымдастыру барысында бірнеше маңызды шарттарды сақтау қажет:

- Тақырыптың оқытылатын тілдің елімен де, тұрғылықты елмен де байланысты болуы, оқушылардың әртүрлі елдердің тарихы мен өміріндегі оқиғаларды, құбылыстарды, фактілерді салыстыруға және таразылауға бағытталуы.

- Оқушыларға ұсынылатын мәселе оқушыларды бір бірімен байланысты болып келетін білім салаларынан және әртүрлі ақпарат көздерінен фактілерді алуға бағытталуы.

- Әр тапсырманы ұсынарда, тілдік дайындық деңгейін ескере отырып, сыныптағы барлық оқушыларды жұмысқа қатыстыру қажеттігі.

Ал, қиындық дегеніміз, оқушылардың жаңа нәтижеге және оған жетудің жаңа тәсілдерімен сипатталатын тапсырмаларды орындау үшін тілді қолдануы. Мәселелер ойлауды тудырады, ал жасөспірім ойлау, саралау арқылы үйренеді. Мәселелерді шешуге бағытталған коммуникативті тапсырмалар мен жобалау жұмыстарының ауқымы кең.

Мағынаны жеткізу құралдарының алуан түрлілігі балаларды еркін шығармашылықпен жұмыс жасауға жетелейді. Бұл қарапайым әдістемелік олжа - тілдік элемент аз ұсынылған жобалық тапсырмаларды құрудың кілті болып табылады. Сонымен қатар, жобалау жұмысы аздаған тілдік материалға сүйене отырып, шетел тілін коммуникативті оқытудың ерекше мүмкіндіктеріне ие бола алады [6].

Жобалау жұмысы арқылы шетел тілін меңгеру оқушыларға білімді игерудің, жаңа мәдениетке енудің шынайы қуанышын сыйлайды. Ауызша және жазбаша түрде ұсынылатын жобалық жұмысты орындау кезінде, төмендегі ұсыныстарды ұстану қажет:

- Біріншіден, жобалау жұмысы оқушылардың өз ойын білдіруіне мүмкіндік беретіндіктен, оқушылардың сөздерін, ойларын тым бақылап, реттеп отыру қажет емес, олардың еркіндігін көтермелеу маңызды.

- Екіншіден, жобалардың көпшілігін оқушылар жекелей де орындай алады, бірақ оны топтарда бірігіп орындау барысында, жобада шығармашылық нәтижеге қол жеткізу мүмкіндігі молдау болады. Бұл әсіресе коллаждарға арналған суреттерді таңдағанда немесе басқа да осындай жұмыстарда орындау кезінде маңызды рөл атқарады. Кейбір жобалар үйде өз бетінше жасалады, кейбір жобалау тапсырмаларына сабақтың бір бөлігі, ал кейбіріне сабақ түгелдей жұмсалады, сондықтан сыныпта ескі журнал, қайшы, желімді ұстаған жөн.

Бұл қадамда жаңа, қосымша ақпаратты табу, оны талқылау және оны құжаттастыру, жобаны жүзеге асырудың жолдарын таңдау (суреттер, колөнер, плакаттар, сызбалар, викториналар және т.б. болуы мүмкін) секілді жұмыстар жасалады. Кейбір жобаларды үйде өз бетінше жасауға болады, кейбіріне мұғалімнің көмегі қажет, яғни сыныпта өткізіледі. Бұл жердегі басты нәрсе - балалардың бастамасын басып тастамау, кез-келген идеяға құрметпен қарау, жағымды жағдай жасау.

4. Жобаның тұсаукесері.

Барлық дайындаған, безендірген материалдарды сыныптастарына таныстыру қажет, сол арқылы өзінің жобасын қорғап шығуы керек. Ұсынылған оқыту әдістемесін талдау үшін жобаны орындау және ұсыну әдістері маңызды. Сондай-ақ, оқушылардың тек жобаларға арналған арнайы дәптері болғаны жөн. Жобаларды жеке парақтарда орындап, көрме, монтаж жасау үшін біріктіруге болады. Топтар бір-бірімен бәсекелестікке түсе алады.

5. Жобалау жұмысының қорытындысын шығару.

Жобаның идеясын қабылдаудан бастап, оны ұсынуға дейінгі қадамдар саны оның күрделілігімен байланысты болып келеді. Мектеп оқушыларының жобалау іс – әрекеті әдетте қарапайымдылығымен ерекшеленеді.

Жобалау қызметінің түпкілікті нәтижесінің сипаты бойынша шетел тілін оқыту саласындағы жобалардың келесі түрлерін ажыратуға болады [7]:

- Сындарлы және практикалық жобалар, мысалы, бақылау күнделігі, ойын құру және оны сипаттау.

- Ойын-рөлдік жобалар, мысалы, мектепте сабақ үзінділерін ойнау (ауызша сөйлеу практикасы, грамматика, фонетика бағдарламалары), пьесаны драматизациялау (ауызша сөйлеу практикасы бағдарламалары, оқытылатын тіл елінің балалар әдебиеті).

- Ақпараттық-зерттеу жобалары, мысалы, «Кез-келген елдің аймағын зерттеу», «Зерттелетін тілдің еліне арналған нұсқаулық».

- Сценарий жобалары-мектепке немесе жеке сыныпқа арналған сыныптан тыс іс-шараның сценарийі.

- Шығармашылық жұмыстар-еркін әдеби шығарма, шығарманың ана тіліне әдеби аудармасы.

- Баспа жобалары – қабырға газеттері, стендтерге арналған материалдар.

Жобаларды орындау кезінде оқушылардың белсенділігі артады: олардан презентация, видео жасау, жазу, кесу, желімдеу жұмыстарын орындау, анықтамалықтармен, интернеттен алынған материалдармен жұмыс істеу, басқа адамдармен сөйлесу, фотосуреттер мен сызбаларды іздестіру, тіпті өз бетінше аудиожазбалар жасау қажет болады. Соңында, әртүрлі тілдік дайындық деңгейлеріне ие білім алушылар өз мүмкіндіктеріне сәйкес жобалық жұмыстарға қатыса алады. Мысалы, білім алушы ағылшын тілін жетік білмесе де, Интернет – ресурстарды шебер қолдана алуы және жақсы сурет сала алуы мүмкін.

Осылайша, білім беруге қойылатын негізгі міндет - қоршаған өмірді зерттеудің өзекті мәселелері болып табылады. Мұғалім мен оқушылар жобалау жұмыстарында қатар жүріп отырады. Оқушылар жобаны орындау кезінде барынша ынта-жігерін салып, жаны қалап қатысуы тиіс. Жеке немесе топта, мұғалімнің немесе басқа адамдардың қолдауымен орындалатын кез-келген іс-әрекетті балалар өз бетінше жоспарлауы, орындауы, талдауы және бағалай алуы керек. Басқаларға өздері және қоршаған әлем туралы ағылшын тілінде айту арқылы білім алушылар ағылшын тілінің халықаралық қарым-қатынас тілі ретіндегі құндылығын аша түседі. Олар шетелдіктерге өз отбасын немесе қаласын сипаттап айту қажет болатын жағдайға тап болуы мүмкін және жобалық жұмыс оларды осыған дайындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е.С. Полат [и др.]; под общ. ред. Е.С. Полат. – М.: Академия, 1999. – 224 с.
2. Полат Е. С. Обучение в сотрудничестве // Иностранные языки в школе. – 2000. – №1. – С. 4–11.
3. Полат Е. С. Метод проектов на уроках английского языка // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 2, 3. – С.17–19.
4. Копылова В. В. Методика проектной работы на уроках английского языка. – Москва, 2003.
5. Мартынова Т. М. Использование проектных заданий на уроках английского языка // Иностранные языки в школе. – 1999. – № 4. – С. 19–21.
6. Барменкова О. И. О работе над проектом // Иностранные языки в школе. – 1997. – № 3. – С. 25–27.
7. Гульчевская В. Г. Современные педагогические технологии / В.Г. Гульчевская, Н.Е. Гульчевская. – Ростов-на-Дону, 1999.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ДИЗАЙН-ТЕХНОЛОГИЙ КАК ДИДАКТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Статья посвящена раскрытию потенциала проектных технологий при изучении иностранного языка. Проектные технологии выступают дидактическим средством обучения иностранному языку. Данные технологии направлены на активную мыслительную деятельность учащихся и требуют для своего оформления владения определенными языковыми средствами, дают возможность учащимся проявлять самостоятельность в планировании, организации и контроле своей деятельности. Проектные технологии обеспечивают личностно-ориентированное воспитание, дают возможность изучать практику жизни средствами иностранного языка в реальном информационном пространстве.

Ключевые слова: проектные технологии, иностранный язык, потенциал, проектная деятельность, метод проектов.

THE EDUCATIONAL POTENTIAL OF DESIGN TECHNOLOGY AS A DIDACTIC TOOL FOR TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Annotation

The article is devoted to unlocking the potential of project technologies in the study of a foreign language. Project technologies act as a didactic means of teaching a foreign language. These technologies are aimed at the active mental activity of students and require knowledge of certain language means for their registration, enable students to show independence in planning, organizing and controlling their activities. Project technologies provide personality-oriented education, make it possible to study the practice of life by means of a foreign language in a real information space.

Key words: design technologies, foreign language, potential, project activity, project method.

МРНТИ 16.31.51

Е.Н. Пилипенко¹, А. Қонақбай²

¹²Баишев университеті, Қазақстан Республикасы

e_pilipenko@bu.edu.kz

CHARACTERISTICS OF A TRANSLATOR FUNCTIONAL COMPETENCIES' TYPES IN MODERN CONDITIONS

Annotation

The set of competencies that a modern highly professional renderer (common essence both for a translator and an interpreter) must have is analyzed in this article. The authors show how the understanding of the essence of the renderers' professional competence differs between a beginner-student and a newcomer-interpreter, as well as theorists in the field of the rendering studies science and many professionals currently practicing either. The article concludes about the versatility of competencies – both professional and human, and personal as well, which vital for the to-date interpreters' mastery and implementation in order to be and remain highly qualified professionals

Key words: a renderer, competency, competencies, multi-competence, modernity

The now-a-day world – with a dynamically developing and constantly transforming society and economy, high-tech, expensive and innovative production, active international contacts, the most difficult socio-political and environmental situation, an intellectually and informationally developed society – requires not only highly qualified employees, but specialists also constantly developing their competencies. Competence is one of the most demanded socio-economic

characteristics today. The competence of already hired and also newly hired employees is currently of interest to almost all employers in all spheres of society, economy and production.

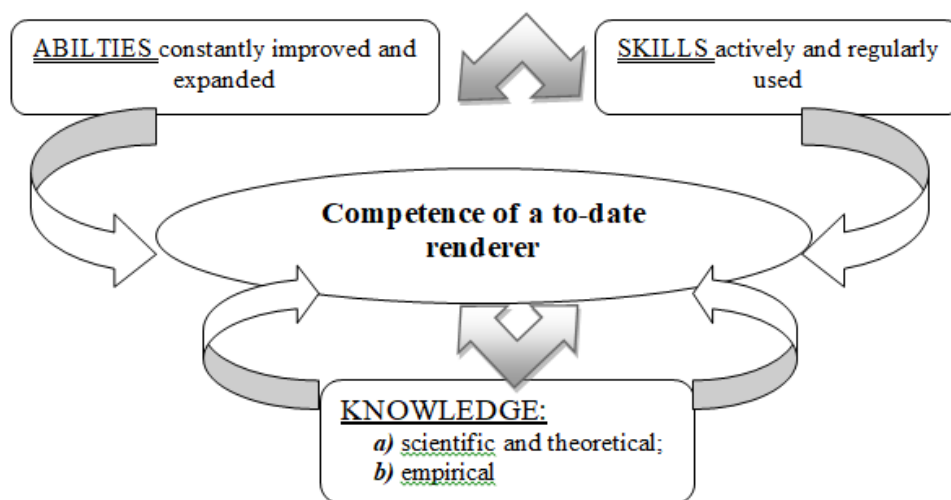
In the context of the international contacts development, high competence is also required from specialists in the rendering field.

In this regard, our research purpose is to characterize the competencies that are in demand in relation to the work of to-date translators & interpreters.

But, before talking about the competencies necessary for a contemporary renderer, let us point out what is meant by competence.

As noted by theorists in the field of the theory of competence and competencies, **competence** is a high level of possession of certain competencies; **competence** is nothing more than "the total set of knowledge, actions-skills and operations-skills necessary for a specialist, an employee for the successful implementation of his professional activities" [1, p.142]. (The holistic scientific concept of rendering competence was developed by the famous Soviet translation theorist V. N. Komissarov, who characterized the competence of a renderer as a complex multidimensional category, including those qualification characteristics that allow the renderer to carry out an act of interlingual and intercultural communication – namely: special "rendering" knowledge of two languages; the ability to "render" interpretation of the source text; knowledge of the rendering technology; knowledge of the norms of a particular style and genre of text; knowledge of rendering standards that determine the strategy of the target language; a certain minimum of background knowledge necessary for an adequate interpretation of the source text, in particular, "knowledge of the subject" for successful interpretation within the framework of the renderer's specialization [2, p.150].

The concepts of "competency" and "competence" should not be considered as synonyms, but in a differentiated way. In the Dictionary of V.K. Muller [3, p. 423] a general understanding of expertise- competence is interpreted as the ability, the ability to do something, therefore, competencies should be called "functional implementations" of the expertise. That is, not only theoretical knowledge, but also practical skills and the ability to correctly and competently use them.

Pic.1. The constituent components of the functional competence of a to-date renderer (compiled by the authors)

Like any specialist in any other field of activity, a modern renderer (no matter: an interpreter or a translator) must be a highly competent worker and constantly develop, replenish and improve his/her arsenal of competencies and, accordingly, improve his/her competence.

As a result, we have come to the very essence of our study. What is high competence and what should be the competencies of a to-date renderer.

Many young translators as well as interpreters, who are currently starting out, believe that a good knowledge of a foreign language is quite enough for them to have a successful job and a successful, well-paid career. That is, as it's scientifically and professionally called, language competence. In the pre-information stage of the economy and society development, the scientific community and many experienced professionals in the rendering field believed that it was important for a renderer to have not only linguistic, but also some professional competence. With the rapid development of multicultural relations, the intercultural competence of renderers has become highly demanded.

As we can see, it's obvious that various types of competence are in demand on the rendering services market. And our task today is to characterize them.

So. First, what is meant by the language competence of a translator or an interpreter? *The language competence* of a renderer includes all aspects of language proficiency that are characteristic of any native speaker of a particular foreign language. As a result, the renderer must have literacy, education, culture in the field of not only h-: -is/-er native, but also a foreign language, that is, in two languages. Moreover, the nature and boundaries of the renderer language competence in a foreign language are largely imposed from the outside - by h-: -is/-er clients: the scope and goals of communication, the choice and method of using language means for the renderer him-/herself are largely set by the original (the client) and do not depend on h-: -is/-er own desire. Therefore, the renderer must have comprehensive language competence both in the receptive (i.e., perceiving a foreign language) and in the productive (transforming into a foreign language) plan, means, in both languages involved in the rendering process. This means that the renderer must be highly educated, literate, versatile in both languages – h-: -is/-er native and foreign ones. Of course, the language competence of each renderer has its limits, but the wider these limits, the higher h-: -is/-er general professional competence.

To this point, from the potentially unlimited requirements for the renderer's language competence, it's necessary to be able to quickly and constantly expand and replenish their language knowledge, especially in comparative terms – both in a foreign and the native languages. And also the renderer must constantly improve h-: -is/-er ability and skills to quickly rebuild, interpret from speech perception to speech production, from one language to another, from one style and register to another, change the type of vocabulary used and the syntactic pattern of h-: -is/-er speech. To put it simply, the renderer must develop the ability to quickly and skillfully switch from one language to another and vice versa.

Linguistic competence is understood as the ability of a specialist in the rendering field to use foreign and native languages as a means of professional communication – at the lexical and grammatical levels (therefore, lexical and grammatical competences are often distinguished in scientific works in the basic linguistic competence [4, p. 94]).

The professional linguistic competence of a specialist-renderer will be based on the general linguistic competence that was formed in h-: -im/-er in the process of teaching h-: -is/-er native and foreign languages, and will have its own specifics. (The formation of linguo-communicative competence, that is, internal readiness and ability for verbal communication /interaction and cooperation/, orienting students to “enter” into a different cultural space, should – preferably – take place even in the pre-professional period of learning communication!).

The renderer must:

- have linguistic competence in comparative terms, i.e.: to know the ratio of the original language and the target language, similarities and differences at the levels of their language systems, language norms, speech (usual) norms as well;
- know the specifics of both foreign and native languages;
- be able to operate with the selected lexical volume in accordance with the grammatical and syntactic structure of each of the two languages;

- know the methods of term formation both in the source language and in the target language;
- possess a comparative knowledge of general scientific vocabulary and highly specialized vocabulary of a foreign language and a native one;
- be able to find equivalents in the native language for the foreign terms or create new terms using the relevant reference literature;
- deal with independent replenishing h-: -is/-er language knowledge, especially in comparative terms.

An analysis of the linguistic competence structure in the works of foreign and domestic researchers has allowed the linguistic science to establish that linguistic competence is present in all modern models of communicative competence: communicative competence cannot function independently without relying on the language and linguistic competence [5, p. 119].

Communicative competence consists in the ability to communicate effectively – with people in general and with renderers’ clients in particular (it means the willingness, ability and active practice of a rendering specialist to communicate in a foreign language and achieve maximum mutual understanding and interaction with a foreign language native speakers and with their opponents).

The components of the renderer's communicative competence are namely:

1) Linguistic (including language) competence is the knowledge of a certain vocabulary and syntactic and grammatical rules, the ability to skillfully use them for to build coherent statements in both languages; semantic competence is closely attached to the mentioned one – that means the knowledge of possible ways how to express a word certain meaning and the ability to use these methods of expression in the communication process, or: mastering the lexical, grammatical and pragmatic semantics of words and expressions, as well as interpretive // competence, or: “reading” skills (not only sentences reading, but also: graphs, maps, diagrams and arguments contained in the text). Interpretive competencies provide the ability to create new content derived from what has been included in the text, read and interpreted. (Interpretive competencies seek to understand the discourse meaning!);

2) Discursive competence is the ability to competently perceive and generate an utterance in mutual communication;

3) Sociolinguistic competence is the ability to use and transform language forms based on a specific communication situation;

4) Socio-cultural competence means the desire and effective practice to enter into constructive communication with others, self-confidence, suggesting putting oneself in the place of another, as well as knowledge of social, economic, political and cultural relations in society and the ability to navigate them;

5) Strategic competence is the ability to resort to communication strategies in verbal and non-verbal communication in order to compensate for unfamiliar language material – both in foreign and native languages.

A significant place in the communicative competence structure is given to textual competence. The text – or: discussion – competence is:

A) a type of communicative competence, on the basis of which communication between the author and the addressee is possible with the help of a renderer;

B) knowledge about the text, allowing a native speaker to effectively carry out textual activities in a non-native language, orally or in writing, i.e. create a text (well connected, combining grammatical forms and meanings, according to the characteristics of the genre to which the text belongs) and adequately perceive it, interpret, understand;

C) the most important indicator of the communicative culture of the individual, which consists in the ability to communicate effectively based on the text.

Among the constituent elements of *textual competence*, the information component is singled out, which includes all types of work with information: obtaining, accumulating, coding, processing and creating a new one. Along with this, since “behind the text is the linguistic personality of the author” [6, p. 194], textual competence presupposes the ability to show individual author's features in the perception of the world and its reflection in the word, i.e. individual style. Textual competence is the highest form of manifestation of communicative competence. Only by improving textual competence, it's also possible to increase the general professional and cultural levels of the individual.

Professional competence is understood as the assimilation and qualified application by a renderer of theoretically generalized experience accumulated by practicing ones and rendering scholars. Of particular note is the moral and ethical component of the renderer's professional competence. Thus, the renderer is fully responsible for the quality of h-: -is/-er work, for moral and material damage that may result from their bad faith in the rendering implementation – in any direction. Clients-consumers who use the services of a renderer rely on its objectivity, accuracy and reliability: without access to the original, they accept on faith the equivalence of the rendering the original established by the renderer. Modesty, tact, the ability to hold on, keep a secret are an indispensable part of the professional behavior of the renderer. Also, the renderer is required to have a breadth of interests, comprehensive super-reading, high erudition, and a broad outlook. This must be a human being of great culture and encyclopedic knowledge. In the professional activity of a to-date renderer, *background competence* is often important for effective communication, which is directly related to the level of education and culture of he / she, as well as h-: -is/-er thesaurus knowledge in various communication situations. Therefore, background competence can be defined differently as *general educational and cultural competence*. And this is required from the to-date renderer on a broad, deep and constantly evolving scale.

Among the professional competence components, a significant place is occupied by *thematic (subject) competence*, which for a specialist renderer means practical knowledge of the rendering subject area: as it's known, each activity has its own vocabulary of words and concepts that become one of the subject competencies that a renderer must possess. Terms play a vital role in the process of cognition and development of the world subject areas: therefore, they are considered as formats for storing special knowledge and their possession in both native and foreign languages strengthens the thematic competence of a to-date renderer.

As we've mentioned above, in today's dynamically globalizing conditions, most renderers need developed *intercultural competence*, which in the field of foreign language professional communication means a combination of:

- knowledge not only about native, but also foreign cultures;
- skills and abilities to understand and adequately use foreign and intercultural vocabulary in oral & written practice, apply knowledge about the native speakers culture in professionally oriented communication situations;
- the abilities to participate in professional intercultural interaction, including: openness, curiosity, tolerance /or: readiness to abandon prejudices regarding foreign cultures and native culture/; as well as – both to acquire new knowledge about culture and cultural behavior, and critically evaluate and operate knowledge, relationships and skills in communication and do all these in real time;
- both the readiness for, and maintaining a mutually respectful dialogue of cultures;
- the ability and readiness to quickly and tactfully move from one culture to another;
- the skill to overcome cultural differences and successfully build relationships with another culture representatives, but communicating in their own language.

Unlike just intercultural competence, more complex *intercultural and communicative competence* involves the ability to freely conduct positive intercultural communication in a foreign

language: it contributes to the implementation of effective foreign language interaction with representatives of this foreign culture.

Technical and technological competence of the to-date renderers in the activating information and technological civilizational system, becomes supernova one [4, p. 101], that is specific knowledge, skills and abilities necessary to perform rendering activities using various technical and technological resources and capabilities. Undoubtedly, a to-date renderer must be proficient in and use in his professional practice a variety of technical means (for example: a car, office appliances) and high-tech gadgets (cell phones – with various apps in them; tablets and laptops – with various digital programs). As the current practice of rendering activity shows, developed and productive technical and technological competence often helps young renderers with a still objective lack of practical provision of such types of competence as language, linguistic, cultural, intercultural, etc..

Summing up our analysis of the actual types of a renderer competencies in modern conditions, we can conclude that a to-date worker in the field of interlingual rendering should be a multi-competent specialist who has and constantly develops and improves h-: -is/-er scientific, theoretical and practical-acquired knowledge, skills and skills that he/she not only intensively accumulates, but also actively uses in their professional and personal practice.

C F		<i>TYPES</i>		<i>KINDS</i>
O U	M N	– <i>Language</i>	<u>Language & Linguistic, Interlingual</u>	✓ Linguvo-communicative; ✓ Interpretive; ✓ Discursive; ✓ Textual / discussive; ✓ Socio-linguistic; ✓ Socio-cultural; ✓ Strategic
		– <i>Linguistic</i>		
P C E T T I E O N N C A Y L		– <i>Communicative</i>		✓ Thematic /subject; ✓ Background / general educational and cultural ✓ Globally cultural
		– <i>Professional</i>		
		– <i>Cultural</i>	<u>Intercultural & Communicative</u>	
		– <i>Intercultural</i>		
– <i>Technical and technological</i>		✓ Technical (different technical means, devices & gadgets); ✓ Технологическая (different IT-programs, appliances)		

* **Notices.** The table is created by the authors

Pic.2. Types and kinds of a to-date renderer functional competencies*

Namely: as early as possible arranged the formation and continuously fulfilled improvement throughout the professional career of various competencies' types will ensure the professionalism of the to-date specialist in rendering, and, consequently, success in its professional activities and also h-: -is/-er high demand in the labor market.

References:

1. E.N. Vasiliev. Formation of professional competencies of future translators. – Bulletin of ChGPU named after. I. Ya. Yakovleva. 2014. No. 2 (82) – pp. 141-148. / Ye.N. Vasil'yeva. Formirovaniye professional'nykh kompetentsiy u budushchikh perevodchikov. – Vestnik CHGPU im. I. YA. Yakovleva. 2014. № 2 (82) – P. 141-148. – [https:// vestnik.chgpu.edu.ru](https://vestnik.chgpu.edu.ru)
2. Komissarov, V. N. Modern Translation Studies: A Study Guide / V. N. Komissarov. – M.:

- ETS, 2002. / Komissarov, V. N. Sovremennoye perevodovedeniye: uchebnoye posobiye / V. N. Komissarov. – M.: ETS, 2002.
3. English-Russian dictionary / comp. VC. Muller. – M.: Russian language, 1989. / Anglo-russkiy slovar' / sost. V.K. Myuller. – M.: Russkiy yazyk, 1989.
 4. I.A. Avkhachev. Professional competence and basic translation competences. – Pedagogical sciences. No. 76 – pp. 92-103. / I.A. Avkhacheva. Professional'naya kompetentnost' i bazovyye perevodcheskiye kompetentsii. – Pedagogicheskiye nauki. № 76 – P. 92-103. – <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=15521175>
 5. T.P. Ogluzdin. The structure of language competence in the concepts of scientists of foreign and domestic methods of teaching foreign languages. – TSPU Bulletin, Pskov State Pedagogical University. 2012. 11 (126) - pp. 116-119. / T.P. Ogluzdina. Struktura yazykovoy kompetentsii v kontseptsiyakh uchenykh zarubezhnoy i otechestvennoy metodiki obucheniya inostrannym yazykam. – Vestnik TGPU (TSPU Bulletin), Pskovskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy universitet. 2012. 11 (126) – P. 116-119. – https://vestnik.tspu.edu.ru/files/vestnik/PDF/articles/ogluzdina_t._p._116_119_11_126_2012.pdf
 6. E.Yu. Moshchanskaya. Implementation of a functional approach in the training of interpreters. – Azimuth of scientific research: pedagogy and psychology. 2021. V. 10. No. 1(34) - pp. 191-195. / Ye.YU. Moshchanskaya. Realizatsiya funktsional'nogo podkhoda pri obuchenii ustnykh perevodchikov. – Azimut nauchnykh issledovaniy: pedagogika i psikhologiya. 2021. T. 10. № 1(34) – S. 191-195. – <https://cyberleninka.ru/article/n/realizatsiya-funktsionalnogo-podhoda-pri-obuchenii-ustnyh-perevodchikov>

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДАҒЫ АУДАРМАШЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ТҮРЛЕРІНІҢ СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада заманауи жоғары кәсіби аудармашы болуы қажет құзыреттер жиынтығы талданады. Авторлар аудармашылардың кәсіби құзыреттілігінің мәнін түсінудің бастауыш студент пен аудармашының, сондай-ақ аударматану ғылымы саласындағы теоретиктердің және қазіргі уақытта тәжірибеде жүрген көптеген мамандардың арасындағы айырмашылықты көрсетеді. Мақалада жоғары білікті мамандар болу және қалу үшін заманауи аудармашылардың шеберлігі мен қолдануы үшін қажетті кәсіби де, адамдық та, жеке де құзыреттердің жан-жақтылығы туралы қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: аудармашы, құзыреттілік, құзыреттіліктер, көп құзыреттілік, заманауилық.

ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПОВ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПЕРЕВОДЧИКА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

В данной статье анализируется комплекс компетенций, которыми необходимо обладать современному высоко профессиональному переводчику. Авторы показывают, как отличаются представления о сущности профессиональной компетентности переводчиков у начинающих обучающегося и переводчика, а также теоретиков в области науки о переводоведении и много практикующих в настоящий момент профессионалов. В статье делается вывод о многогранности компетенций – и профессиональных, и человеческих, и личностных, нужных к овладению и применению современными переводчиками, чтобы быть и оставаться высоко квалифицированными профессионалами.

Ключевые слова: переводчик, компетентность, компетенции, мультикомпетентность, современность

Н.Ж. Сабилова¹, А. Халымбек²¹²Баишев Университет, Қазақстан Республикасыnagima.aset@inbox.ru**ҚАЗАҚ-ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ НЕОЛОГИЗМДЕР****Аннотация**

Өзге тілдерден өз тілімізге жаңа сөздердің енуі бүгінгі күнге дейін жалғасуда және соңғы уақытта ғылым мен техниканың, саяси және экономикалық өмірдің дамуына байланысты қарқынды дамып келеді. Басқа тілдерден алынған сөздердің көпшілігі бірнеше тілде қолданылады, сондықтан біз оларды интернационализм деп атаймыз. Шет тілінен алынған сөздердің басым көпшілігі көбінесе кітап тілінде, ғылым мен техника әдебиетінде қолданылады. Қарапайым тілде баламасы бар шетелдік сөздерді қолданудың қажеті жоқ. Бұл мақалада дәл осы мәселе қарастырылады.

Негізгі сөздер: қытай тілі, неологизм, иероглифтер, қазақ тілі.

Әрбір халықтың тарихында үлкен әлеуметтік, қоғамдық, мәдени өзгерістер дәуірі болатыны хақ. Халық тарихындағы осындай өзгерістер сол халық тілінің сөздік қорына әсерін тигізбей қоймайды. Өмірге қанша жаңалық, қанша жаңа зат пен жаңа ұғым қосылса, тілге де соншама жаңа сөздер мен сөз тіркестері қосылып отырады. Қазақ тіліне Ұлы Октябрь революциясының алып келген әлеуметтік, қоғамдық, мәдени өзгерістері көптеген жаңа құбылыс, жаңа ұғымдар алып келді, және де соған орай тілімізде мыңдаған жаңа сөздер мен жаңа сөз тіркестері пайда болды. Олардың ішінде байырғы төл сөдерімізде, көрші тілдерден енген кірме сөздерде, тіпті қолдан жасап алған сөздеріміз де бар. Кейінгі елу жыл ішінде әдеби тілімізде болған өзгерістерді қадағалап, қарап отырсақ, өсу мен дамудың көп үлгілерін байқауға болады.

Қазақ лексикасының жаңа сөздермен толығып отыруы ешқашан тоқтаған емес. Республикамыздың тәуелсіздік алуына және қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесін шын мәнінде көтеруге байланысты 1990 жылдары қазақ лексикасы толығының жаңа кезеңі басталды. Бұған дейін Ұлы Қазан көтерілісінен кейін қазақ лексикасы жүздеген жаңа сөздермен және кірме сөздермен толықтаған болатын. Тәуелсіздік алғаннан кейін баспасөз бетінде, радио мен теледидарда, көркем әдебиет пен ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде 1970 жылдардан бері көріне бастаған жаңа сөз қолданыстары 1990 жылдары мақсатты түрде одан әрі кең өріс ала бастады және кейінгі кезде де өріс алып отыр [1, 26].

Р. Сыздық қазақ тілінде 1990 жылдардағы жаңа сөз қолданыстың пайда болуына себепкер үш жағдайды атап көрсеткен. Бірінші, өмірдің өзі әкелген жаңалықтарды атау қажеттігі. Осыған орай көптеген жаңа ұғымдарды білдіруде қазақ тілінің өз мүмкіндігі бар екендігі, оған бейімдуді күшті екені айқын болды. Соның нәтижесінде, 1970-80 жылдарға дейін орысша қолданылып келген устав – жарғы, документ – құжат, программа бағдарлама, информация ақпарат, пенсия зейнетақы, орган мүше, процент пайыз, спонсор демеуші, және т.б. қазақша аталатын болды. 1920-30 жылдары қолданылып, кейін ығыстырылған төраға, хатшы, құқық, құжат және т.б. сөздер қайта қолданысқа енді.

Екінші, бұрын орысша аталып келген ұғымдардың қазақша жатық, мүмкіндігінше дәл баламасын табуға әрекет, ізденіс артты. Мысалы, жолсерік (проводник), нарық (рынок), ұшақ (самолет), телекөпір (телемост), тікұшақ (вертолет), бағдарлам (светофор), жаяу жол (тротуар), қызыл кітап (красная книга), мердігер (подряд) және т.б. сөздер жасалды.

Үшіншісі, бағалауыштық мәні бар сөздерді жасау қажеттілігі туды. Мысалы: ғарыш (космос), атомгер (атомщик), әнұран (гимн), ғаламшар (планета) [2, 36].

Қазақ тіліндегі жаңа сөздер туралы айтқанда, сонымен қатар қазақ тілінің жалпы сөздік қорына тоқтала кетсек. Қазақ тілінің сөздік қоры ғасырлар бойында үздіксіз өзгеруде. Кейбір сөздер ұмыт болса, кейбір сөздер біздің заманымызға келіп жеткенімен өз мағыналарын өзгерткен, ал кейбіреулері сол күйінде қалған. Қазақ тілінде көптеген көне латын, грек, қазіргі ағылшын, француз, неміс, итальян сөздері орыс тілі арқылы енеді. Ондай сөздерді шет тілден енген сөздер деп атаймыз.

Басқа тілдерден екінші тілге жаңа сөздердің енуі осы уақытқа дейін жалғасуда және соңғы кездердегі ғылым мен техниканың, саяси және экономикалық өмірдің жеде дамуына байланысты тез қарқынмен өсуде. Басқа тілдерден енген сөздердің көпшілігі бірнеше тілдерде қолданыс табуда, сондықтан да оларды интернационализмдер деп атаймыз. Мысалы, ассоциация, демократия, индустрия, коммунизм, мораль, этика және т.б. интернационалдық сөздердің ерекшелігі бар, олардың негізгі отаны жоқ, яғни бұл сөздердің қай тілден қай тілге енгенін ажырату қиын. Бірақ, олардың барлығының төркіндері латын сөздеріне барып тіреледі, сондықтан да олар терминдер ретінде қолданылады. Шет тілден енген сөздердің басым көпшілігі көбінесе кітаби тілде, ғылым және техника әдебиеттерінде қолданылады. Қарапайым тілде баламасы бар шетел сөздерін қолданудың қажеттілігі жоқ. Мысалы, лимит – шектеу, дефицит – жетімсіздік, корректура – түзету т.б.

Ал, Қытай тіліндегі неологизмнің даму тарихына келер болсақ, Қытай тілінің даму тарихында лексикалық ену процесінің бірнеше толқыны орын алған (Цинь, Хань, Таң дәуірлері, XIX ғасырдың екінші жартысы және XX ғасырдың бірінші жартысы, XX ғасырдың 80-жылдарынан қазіргі күнге дейінгі кезең). Бірақ қазақ тілімен салыстырғанда қытай тілінде шет тілдік лексикаға деген анағұрлым сақтық көзқарас байқалады. Бұл, ең алдымен, қытай тілінің ішкі құрылымдық ерекшеліктерімен түсіндіріледі. Қытай зерттеушілерінің пікірінше, қытай тілінің шет тіл сөздерін қабылдаудағы басты мақсаты жаңа түсінікті, жаңа затты білдіретін сөздермен сөздік қорды байыту болып табылады.

Қытай жаңа дәуірде XIX ғасырдың орта шенінен бастап аударма арқылы батыстың ғылымымен, техникасымен және мәдениетімен, XIX ғасырдың аяғында батыстың әдебиетімен, қоғамдық ғылымдар саласындағы атақты еңбектерімен таныса бастайды, осылайша қытай тіліне жаңа сөздердің ену үдерісі басталады. Мысалы, химиялық элементтер атауы, өндіріс, ауыл шаруашылығы, ғылым, техника, демократия, білім, үкімет және тағы басқа салалар қытай тіліне және ойлау жүйесіне әсер етті. 20-ғасырдың аяғына қарай әлемдік экономикалық жаһандандудың жандануына байланысты шет тілдер терминдері мен сөздері (негізінен американдық ағылшын тілінен) Қытай өмірінің барлық дерлік саласына ене бастайды. Әсіресе, ақпараттық технологиялар және компьютер салаларында, жарнама тілі мен жастар тілінде, сонымен бірге экономика саласындағы жаңа сөздер басқа салаларға қарағанда жылдам қарқынмен көбейіп, қытай тілінің құрылымына да әсер ете бастайды. Қытай тілінің басқа тілдерден енген сөздерді қолдану тарихы осыдан 2 мың жылдан аса уақыт бұрын басталған. Барлығына жақсы таныс «苜蓿» mǔxū – кәдімгі люцерна, «葡萄» pútāo – жүзім, «菠菜» bōcài – шпинат осы үш сөздің қытай тілінде қолданылып жүргеніне 2 мың жылдан көп уақыт болған, бірақ бұлардың шеттен келген сөздер екенін көпшілігі біле бермейді.

Қытай тілінде екі категория бар, олар дәстүрлі классификация бойынша жіктелмейді. Олардың бірі – «кеңейтілген» иероглифтер категориясы мысалы, cǎi «материалы» – фоноидеограмма, негізгі mǔ элементі «алғаш және cǎi «талант» фонетикасынан құралға. Бірақ талант және материал арасында мағыналы байланыс бар және «кеңейтілген» иероглиф «материал, табиғи жабдықтар» деген кең мағынаға ие. Бұл ағылшын тіліндегі cheque және cheek сөзінің айырмашылығын еске түсіреді, сол жағдайлар қытай тілінде көптеп кездеседі. Келесі категория бұл 3 (бірігуі) және 2 (фонодиаграмалар) категориялар гибриді. Мысалы, өз алдына билеп тұрған бейненің бір неше өзгермелі формасын көрсетеді және фонетикалық кірме wú «ие болмау» сөзін жазуда қолданылады. Кейінірек бұл иероглифке

айырмашылығын көрсететін элемент қосылды, wu «билеу» сөзі бастапқы мағынасында қолданылмады. Кейбір ғалымдар мұндай иероглифтерді туынды деп есептейді. Иероглифтер саны түбір сөздердің санын көбейту нәтижесінде иероглифтер формасының нұсқалары көбейді, оның ішінде сызықтар басқа графикалық нұсқаларды айтпағанда, иероглифтің саны бойынша ең үлкен сөздіктен 50 000 – ға жуы иероглиф бар. Телеграфты код анықтағыштар, әр иероглифтен 4 арабша цифр (0000 ден 9999-ға дейін) бар, әрине, 10 000 иероглиф пен шектеледі. Бірақ оған кеңінен қолданылатын иероглифтер енгізілген, кей бір жиі емес жалқы есімдер атауынан басқа көптеген жалқы есімдер атауы қарапайым иероглифтен құралған. Қазіргі газеттерден 6 000 иероглиф қолданылады. Ауызекі тілінде әдебиетінің қозғалысына тілді қолдану мақсаты қойылған, бұл тілді күнделікті өмірде қолданады және оның веньяньнің орнына байхуа деп атайды, әуел баста веньяньды Ху Ши 1919 жылғы қозғалыста байхуаны қолдануды ұсынбағанға дейін мәтіндерде жазудан қолданылған жалғыз тіл ретінде қабылданған. Таң әулетінің дәуірінде буддалық өсиеттер (618-907) және кей бір Цун әулетінің (960-1269) кезеңінде философиялық мәтіндерді есепке алмағанда, барлық жазулар ауызекі тілінде жергілікті халықтың әйгілі әңгімелерімен шектелді. Енді байхуа тілінде кітаптар мен кезеңдік басылымдар жарық көріп, веньяньды ығыстырып тастауда. Бір процесс түрі - жазу формасы. Жазудың қытайша жүйесі б.з.д. II ғасырдан радикалды құрылымдық өзгерістерге ұшырамады. Бәрі бір негізді болған сөздер веньянь жазуы үшін қолайлы иероглифтер де болды. Байхуаның таралуы мен сөздердің фонетикалық өзгеріске көптеген ескі фонетикалық ерекшеліктер жоғалды және бұл веньянь тілінде қытай диалектісін қолданушылар сөйлемейді. Осылайша байхуаны көптеп қолдану жазбада қосымша себеп тудырады – иероглифтерді оқу қиындығынан бөлек – жазбаны фонетикалық жүйесін жасау. 1910 жылдан осы күнге дейін сауаттылық үшін түрлі науқандық күрестер жүргізілуде, әдетте путунханы оқыту мен бірыңғайлы сандарды оқуға үйрету бар. Осы мақсатта иероглифті оқуды жазу үшін 37 ұлттың фонетикалық белгілер жүйесін қолданды. Ол қытай иероглифтері ерекшеліктері нәтижесінде жасалған. Осы күнге дейін қытайда еш бір үкімет басындағылар тұсында еш бір ресми акция иероглиф органы фонетикалық жүйені шұғыл түрде қабылдауды мақсат етіп қоймайды, сонда да жеке адамдар мен билік басындағылар реформаға дайындық қадамдарын жасады. Дәл сол уақытта иероглифтердің жазылуын бекіту шаралары қабылданып жатты, олар графикалық құрылымын реттеуге үнемі мүмкіндік берді. 1960-1970 жылдарда көп негізді сөздер оқыту тенденциясы шетелдік терминдердің енуі мен, веньянь көптеген саяси ұрандардың пайда болуына негізгі бұлақ көзі болып жұмыс істей берді. Иероглифтердің жазылуын нығайту біраз қиындықтармен жүзеге асты. Оның орнына путунха сәтті қолданыла бастады, деген мен ешқашан өз алдына күнделікті ауызекі тілде жергілікті диалектілерді ауыстыру мақсатын жүзеге асырмады. Путунха мемлекеттік тілген айналғаннан кейінгі процесстерде түрлі мемлекет басшыларының тілге әсерін тигізгеннен кейін бұл тіл пекин диалектілерімен тығыз байланысты жоғалтады. Жазба тіл көне қытай тілінен ажыратылып, XX қасырда әдеби тіл қызметін атқарған, wenyaп өз күшін жоғалта бастады. Б.з.б. I м.ж қарсаңында жаңа бір жазба тіл пайда болды. Ол ауызекі тіл сипатын бейнелеген – байхуа (қарапайым түсінікті тіл). Солтүстік байхуа - жалпы халықтық қытай тілі. (жалпы түсінікті тіл). XX ғасырдың I жартысында путунхуа түгелімен дерлік жазбаша қатынас құралы болып, wenyaп-ды ысыра отырып, халықтық әдеби тіл болды. Қазіргі қытай тілінде екі тілдік форма бар, олар – ауызша және жазбаша. Грамматикалық және лексикалық қатынас халықтық әдеби тіл – қытай тілі солтүстік диалектіге бағынылған. Оның фонетикалық формасы пекиндік дыбыстау арқылы жасалған.

Қытай тіліне енген шетел сөздерінің саны қанша көп болғанымен, олардың қытай тіліндегі барлық сөздердің жанындағы үлес салмағы айтарлықтай емес. Оған қоса қоғамның ашықтығы, экономиканың дамуы және мәдени байланыстар бұл үдерісті тоқтатуға мүмкіндік бермейді. Кең тараған мәдени тілдік құбылыс ретінде шетел сөздері басқа мәдениеттің хань мәдениетімен экономика, жүйе, идеология және басқа да салаларда өзара ынтымақтасты.

Кез-келген тілдің дамуы, оның әртүрлі өзгерістерге ұшырауы қоғам дамуымен тікелей байланысты. Қолдану барысында өзінің өзектілігін жоғалтып, қолдану аясының тарылып, тіпті қолданудан тыс қалған көнерген сөздер (архаизмдер), ғылым мен техниканың дамуымен пайда болған жаңа сөздер (неологизмдер) дәл осы тілдің эволюциялық даму үдерісінің айқын көрінісі болып табылады.

Мемлекеттің қоғамдық дамуымен Қытайдың саяси, экономикалық, мәдени және тағы басқа салаларында жаңа түсініктер пайда болып, халықтың қолданысындағы сөздер жаңа терминдермен толықтырылды: 1. Компьютерлік технологиялар саласында 因特网 yintewang – интернет, 在线 zaixian (online) 上网 shangwang – интернетті пайдалану, 网络 wangluo интернет жүйесі, 伊妹儿 yimeier немесе 电子邮件 dianzi youjian – email, 网络用户 wangluo yonghu – интернетті пайдаланушы, 主页 zhuye - негізгі бет, 网页 wangye – сайт, wangye xiaoshou- интернет арқылы сату және басқалар [3, 20].

Сондай-ақ кәсіби сөздердің кейбіреулері ағылшын тілінен қысқарған сөздер ретінде тікелей, яғни бас әріптері бойынша аударылған. Мысалы, CEOIP, WWW, Windows, Powerpoint, Flash, Alt, Ctrl, Del және т.б. 2. Өндіріс саласында – 认证 renzheng - куәландыру; 强强联合 qiangqiang lianhe - монополиялардың бірігуі; 涉外 shewai – шетелдік ұйымдарға рұқсат берілу; 外来工 wailaigong - шетелден келген жұмысшылар. 3. Экономика саласында – 资 gongzi - қаржыландыру; 上市 shangshi - базарға шығу, рынокта пайда болу; 股份制 gufenzhi - акционерлік жүйе; 期货 qihuo - тапсырысқа берілген тауар; 价格战 jiagezhan - баға бәсекелестігі. 4. Ғылым мен техника саласында – kelong – клон; 光盘 guangpan - диск; 人机对话 renjidiuhua – адам мен машина арасындағы диалог; 手机 shouji - ұялы телефон; 掌上电脑 zhangshang diannaopao – жеке қолданыстағы компьютер. 5. Сауда саласында- 甩卖 shuaimai - жеңілдікпен (төмен бағамен) сату; 导购 daogou - сату жөніндегі кеңесші; 传销 chuanxiao - қайта сату; 专卖店 zhuanmaidian - арнайы дүкен; 闪亮登场 shanliang dengchang – жәрмеңке. 6. Мәдени-оқу-ағарту саласында – 考验 kaoyan - магистратураға емтихан тапсыру; kaobo - докторантураға емтихан тапсыру; bodao - ғылыми жетекші. 矢学 shixue - оқуға мүмкіндік болмау; 考级 kaoji деңгейлік емтихан. 7. Спорт саласында – 连冠 wulianguan - бес дүркін чемпион; 乐部制 julebuzhi - клубтық тәртіп. 8. Өнер саласында – 视圈 yingshijuan – кино ортасы; 热播 rebowang - көрсетілім; mingxing xiaoyi - мансап ауруы. 9. Медицина саласында – yangba – оттекті маска; 变性 bianxing - жынысты өзгерту; daiyun – жасанды жолмен ұрықтандыру; 亲子鉴定 qinzi jianding - ДНК тесті. 10. Әлеуметтік салада – 时工 shigong – жұмыс сағаты; 态公园 shengtai gongyuan - гигиеналық орындар; Жоғарыда аталған сөздер сияқты қытай тіліне жаңа сөздердің, терминдердің жасалу ерекшеліктері бар. Кейбір сөздер немесе терминдер екі жаңа таңбаның (иероглифтің) құралуымен жасалады. Мысалы, «体渔» xiuyu (теңіздегі балық аулауды тоқтату, балық шаруашылығы ресурстары сарқылмау мақсатында), мұндағы алғашқы сөз тоқтату мағынасындағы «体» болса, ал екінші иероглиф – «渔» балық аулау деген сөз. Сондай-ақ dijie - жүргізуші-әйел, dawen (әдебиет пен өнер ортасында айтарлықтай беделі бар адам) т.с.с. Кейбір сөздер аналогына сүйене отырып пайда болған. Мысалы, 龄 ling жасы: 因龄 yiling – дәрігердің жасы; 龄 fangling – үйдің жасы; 龄

geling - әннің жасы; «网» жүйе (интернет), 网民 wangmin – интернетті пайдаланушылар, 网站 wangzhan – интернет сайты, 网虫 wangchong – интернет фанаты, 网吧 wangba – интернет кафе, 网恋 wanglian – интернетсүйгіш. Ал сөздердің тағы бір тобы қысқарған сөздердің қосылуы арқылы жасалады [4, 44].

Мысалы, 入世 (Дүниежүзілік Сауда Ұйымына мүше болып кіру- 加入世界贸易组织), 减负 оқушының сабақтан тыс міндетін азайту – 减轻学生课外负, 医改 (емдеу жүйесін реформалау – 医疗制度改革), 律考 (адвокаттардың шендік емтихандары – 律师资格考试). Қытай тіліне жаңа сөздердің енуін оның аудармасынан бөлек қарауға болмайды. Оларды дыбыстық аударма және мағыналық аударма деп бөлуге болады. Бірақ көбіне дыбыстық аударманың адамдардың көңілінен шығып қолданысқа кеңінен еніп кететін сөздер кездеседі. Мысалы, “Coca-cola” сөзінің негізгі аудармасы - “古柯叶饮料 gukeye yinliao” (кока жапырағының сусыны), Қытайда бірақ оны “可口可乐 kekou kele” деп атайды. Ал кейбір аударма сөздер өздерінің бастапқы мағынасынан ажырамайды. Мысалы, ағылшын тілінен Сянғаға кірген “Parking Lot” (停车 tingchechang автокөлік тұрағы) сөзі бастапқы «жағаға тұрақтау» мағынасынан алшақ кетпей, “泊位 bowei ” деп қолданылған. Қазір бұл аударма сөз материктік Қытайға да еніп, кеңінен қолданылады. Аударма негізінде енген сөздердің қай-қайсысы болсын, құзырлы мекемелердің белгілеген ережелері бойынша қолданылуы керек, әйтпесе келеңсіз жағдайлардың тууы мүмкін. Мысалы, Қытайда ағылшын тілінің “Laser” сөзі “激光 jiguang” болып аударылған, бірақ Сянган мен Тайваньда бұл сөз «镭射 leishe» деп қолданылады. Бірақ бүгінгі таңда Қытайдың өзінде көптеген газет-журналдардағы жарнамаларда болсын, концерт афишаларында болсын “激光音响 jiguang yinxiang ” -лазерлік дыбыс, 激光唱片 jiguang changpian” – лазерлік пластинка тіркестері “镭射音响 leishe yinxiang”, 镭射唱片 leishe changpian” деп аударылып жүр. Сондықтан осы аталған екі тіркестің қайсысын қолданған дұрыс деген сұраққа дұрыс жауап таба алмай қиналатын кездер болады. Жапон тіліне Қытайдан келген сөздер көптеп кездеседі, олардың қатарында, мысалы, 铁路 tielu – теміржол, 新闻 xinwen – ақпарат, 国会 guohui – парламент, 权利 quanli - құқық, 主权 zhuquan – егемендік, 公法 gongfa – бұқаралық құқық, 选举 xuanju – сайлау, 化学 huaxue – химия, 植物学 zhiwuxue – ботаника тағы басқа көптеген сөздер бар. Қытай тіліне енген ағылшын сөздердің басым көпшілігі фонетикалық дыбысталу жағынан аударылған. Мұндай сөздерге мемлекеттер атаулары, жер аттары, адам аттары, ұйымдар мен мекемелер аттары, дәрі аттары және басқа да күнделікті тұрмыста жиі қолданылатын сөздер кіреді. Мысалы, 加拿大 Jianada – Канада, 伦敦 Lundun – Лондон, 布什 Bushe – Буш, 卡路里 kaluli – калория, 苏打 suda – сода, 凡士林 fanshilin – вазелин, 派对 paidui – партия, 高尔夫 gaoerfu – гольф, 克隆 kelong – клон және тағы басқалары.

Ағылшын тілінен қытай тіліне енген сөздердің екінші бір тобын алдымен фонетикалық жағынан соңынан мағыналық жағынан аударылған сөздер құрайды. Олар көп буынды сөздер және қытай тілінің дәстүріне сәйкес келмейді. Ондай сөздердің қатарында telephone 德律风 delufeng – телефон 电话, democracy 德谟克拉西 demuokelaxi - демократия 民主, science 赛因斯

saiyinsi - ғылым科学, president普列西登特 pulixidengte – президент 总统 bank版克 banke - банк 银行, company甘巴尼 ganbani - компания (公司) essay爱说 aishuo - эссе 随笔, office奥非斯 oufeisi - офис 办公室, philosophy菲洛索菲 feiluosuofei - философия (哲学) және т.б. бар.

Бұл сөздердің барлығы пайдалану барысында қытай тілінің дәстүріне сәйкес екі буынды және үш буынды сөздердің орнына қолданылады. Қытай тіліндегі жаңа сөздердің келесі тобына дыбыстық жағынан да мағыналық жағынан да бірдей аударылған сөздер жатады. Мұндай сөздерге мысал келтірейік: media媒体 meiti – медиа, company公司 gongsi – компания. Осы секілді сөздер көп кездеседі, олар сөздің бастапқы дыбысталуын сақтап, адамның түсінуіне өте оңай болып келеді.

Аудармасы жағынан жақсы үйлескен сөздер де баршылық. Мысалы, typhoon台风 taifeng – тайфун, hippies 嬉皮士 xipishi – хиппи, aids艾滋病 aizibing – СПИД, beer啤酒 pijiu – сыра, copy拷贝 kaobei – көшірме, humor幽默 youmo – юмор, TOFEL托福 tuofu, ballet芭蕾舞 baleiwu – балет, card卡片 kapiān – карточка, internet因特网 yintewang – интернет, және тағы басқалары [5, 14].

Статистикалық мәліметтер бойынша, қытай тілі жыл сайын 1000-нан аса жаңа шет тілдерінің сөздерімен толысады. Тіл білімі саласының мамандарын толық қытайлануға келмейтін жаңа сөздердің көбеюі бұлтартпас үрдіске айналуы мүмкін деген ой алаңдатуда. Оған қоса, олардың пікірінше, бұл үрдіс қытай тілінің өзіндік ерекшелігіне кері әсер етіп, тіпті оның өмір сүруіне де қауіп төндіруі мүмкін. Сонымен, қытай тіліне енген сөздер мен терминдер тілдің сөздік қорын дамытып, қытай тілінің көркемдеп жеткізу қабілетін одан әрі байыта түсті. Қытай тілі әлемнің ең бір ерекше дербес жазудың жүйесіне кіретін және сан ғасырлық тарихы бар тіл ретінде басқа тілден енген кез келген сөзді оп-оңай ауыстыра алмайды. Қытай экономикасының дамуымен іргелес, қытай тілі де әлемдік деңгейдегі кең көлемді қызығушылық құралы болып қала бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қалиев Ғ., Болғанбаев А. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – «Сөздік – словарь», Алматы 2006.-15-26б.
2. Қазақ әдебиеті, Энциклопедиялық анықтамалық. – «Аруна Ltd», ЖШС, 2010.-12-36б.
3. Қалибекұлы Т. Қазіргі қытай тілі грамматикасының елеулі өзгешеліктері: //Абай атындағы Алматы мемлекеттік университеті Хабаршысы. Филология сериясы – Алматы, 2003 № 3.-3-20б.
4. «Қазақ тілі және әдебиеті» журналы, №23.-44б.
5. Сарыбаев Ш, Қазақ тіл білімінің мәселелері. – «Абзал-ай», Алматы 2014.-14б.

НЕОЛОГИЗМЫ НА КАЗАХСКО-КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Проникновение новых слов из других языков во второй продолжается до сих пор и растёт быстрыми темпами в связи с развитием науки и техники, политической и экономической жизни в последнее время. Большинство слов, заимствованных из других языков, находят применение в нескольких языках, поэтому мы называем их интернационалистами. Подавляющее большинство слов, заимствованных из иностранного языка, чаще всего употребляется в книжном языке, в литературе по науке и технике. Нет необходимости использовать иностранные слова с эквивалентом в простом языке. В этой статье рассматривается именно этот вопрос.

Ключевые слова: китайский язык, неологизм, иероглифы, казахский язык.

NEOLOGISMS IN THE KAZAKH-CHINESE LANGUAGE

Annotation

The penetration of new words from other languages into the second continues to this day and is growing rapidly due to the development of science and technology, political and economic life in recent years. Most of the words borrowed from other languages are used in several languages, so we call them internationalisms. The vast majority of words borrowed from a foreign language are most often used in the book language, in the literature on science and technology. There is no need to use foreign words with an equivalent in a simple language. This article discuss exactly this issue.
Keywords: Chinese, neologism, hieroglyphs, Kazakh language.

МРНТИ 14.35.09

Узыкова Р.Б

Баишев университеті, Қазақстан Республикасы

e-mail:radmilauzykova@gmail.com

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ МОНОЛОГТЫҚ СӨЗІН АЙТУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа

Бұл мақала тақырыбына сай оқушылардың проблемалық монологтық сөзін айту дағдыларын тиімдірек қалыптастыру әдістері мен тәсілдерін талдау қарастырылған. Мақалада мектептегі оқытудың негізгі мақсаттарының бірі – сөйлеуге үйрету, атап айтқанда проблемалық монологтық сөйлеуге үйрету қарастырылады. Монологтың әртүрлі түрлеріне егжей-тегжейлі сипаттама берілген. Мақалада монологиялық мәлімдемелердің дағдылары мен дағдыларын қалыптастыру жолдары қарастырылады.

Түйінді сөздер: монологтық дағдылар; сөйлеу мәдениеті; рефлексия; инновациялық әдістер; сөйлеу қабілеті.

Қазіргі уақытта проблемалық монологтық сөйлеуді айта білу табысты оқу және кәсіби қызмет үшін қажетті негізгі дағдылардың бірі болып табылады. Қазақстанда бұл дағды бастауыш, негізгі және орта жалпы білім берудің білім беру бағдарламасын меңгерудің мақсатты нәтижелерінің бірі ретінде сипатталады.

Бұл мақаланың мақсаты – Қазақстандағы оқушылардың проблемалық монологтық сөйлеуін білдіру қабілетінің қалыптасуын талдау.

Проблемалық монологтық сөйлеу қабілетін қалыптастырудың маңызды құрамдас бөліктерінің бірі оқушылардың сөйлеу мәдениетін дамыту болып табылады. Сөйлеу мәдениетіне орыс тілінің ережелерін білу, дұрыс сөздер мен сөз тіркестерін таңдай білу, сондай-ақ өз көзқарасының пайдасына дәлел келтіре білу жатады [3].

Сөйлеу мәдениетін дамытудың маңызды элементі мәтіндерді оқу және талдау болып табылады. Оқу оқушылардың сөздік қорын кеңейтуге және оларды сөйлеудің әртүрлі стильдерімен таныстыруға көмектеседі. Мәтінді талдау оқушыларға проблемалық монологтық сөйлеудің ерекшеліктерін түсінуге, дәлелдер мен қарсы дәлелдерді анықтауға, пайымдаудың логикасы мен жүйелілігін бағалауға мүмкіндік береді.

Проблемалық монологтық сөйлеу қабілетін қалыптастырудың тағы бір маңызды элементі қарым-қатынас сабақтарын өткізу болып табылады. Мұндай сабақтарда оқушылар өз ойлары мен идеяларын айтуға, сонымен қатар басқа оқушылармен және мұғаліммен

эртүрлі мәселелерді талқылауға мүмкіндік алады. Мұғалім сыныпта оқушылар өзін еркін сезініп, өз ойларын айыптаудан қорықпай жеткізе алатындай жағдай жасауы керек.

Проблемалық монологтық сөйлеу қабілетін қалыптастырудың тағы бір маңызды элементі оқу процесінде мәтінмен жұмыс істеудің эртүрлі формаларын қолдану болып табылады, мысалы, оқу, талқылау, рефлексия, өз бетінше эссе жазу және т.б.

Дегенмен, Қазақстан оқушыларының проблемалық монологтық сөйлеу дағдыларын тиімді қалыптастыру үшін осы елдің кейбір ерекшеліктерін ескеру қажет.

Біріншіден, Қазақстан көп ұлтты мемлекет, онда қазақ тілімен қатар орыс тілі де мемлекеттік тіл мәртебесіне ие. Сондықтан оқушылардың проблемалық монологтық сөйлеуін білдіру дағдыларын тиімді қалыптастыру үшін мәдениетаралық айырмашылықтар мен Қазақстандағы орыс тілінің қолданыс ерекшеліктерін ескеру қажет [1].

Екіншіден, Қазақстанда білім сапасына қатысты мәселелер бар. PISA 2018 есебіне сәйкес Қазақстан оқу, математика және жаратылыстану пәндері бойынша оқушыларды тестілеуде 79 елдің ішінде 62-орында. Білім сапасын арттыру үшін мұғалімдердің біліктілігін арттыру, оқу бағдарламалары мен оқыту әдістемесін жетілдіру бойынша жүйелі жұмыс жүргізу қажет.

Үшіншіден, Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктерін ескеру қажет. Еліміздің кейбір аймақтарының даму деңгейі төмен, бұл білім алуға теңсіздікке және оқушылардың проблемалық монологтық сөйлеу дағдыларын дамыту мүмкіндіктерінің шектелуіне әкелуі мүмкін.

Қазақстандық оқушылардың проблемалық монологтық сөйлеу дағдыларын тиімдірек қалыптастыру үшін келесі әдістер мен тәсілдерді қолдануға болады.

1. Технологияны қолдану. Интерактивті тақта, компьютерлік бағдарламалар және мультимедиялық материалдар сияқты заманауи технологияларды проблемалық монологтық сөйлеуді дамытуға ықпал ететін қызықты және тартымды сабақтарды жасауға болады. Мысалы, оқушыларды өздеріне қатысты тақырып бойынша бейне хабарлама жазуға немесе чатта талқылауға шақыруға болады, мұнда әрбір қатысушы қолдау немесе қарама-қарсы көзқарасты білдіруі керек.

2. Тренингтер мен шеберлік сабақтарын өткізу. Тренингтер мен шеберлік сабақтары оқушыларға тәжірибелі мамандардан кері байланыс ала отырып, еркін атмосферада проблемалық монологтық сөйлеу қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Мысалы, импровизация тренингі немесе эссе жазу шеберханасы оқушыларға өз ұстанымдарын жақсырақ дәлелдеуге және аудиторияны өз көзқарастарына сендіруге көмектеседі.

3. Практикаға жағдай жасау. Проблемалық монологтық сөйлеу қабілетін дамыту тек тәжірибе арқылы мүмкін болады. Мұғалімдер оқушыларды эссе жазуға, баяндама жасауға немесе эртүрлі тақырыптар бойынша пікірталасқа қатысуға шақыра алады. Оқушылардың тәжірибеде өзін жайлы сезінуі және олардың дағдыларын жақсартуға көмектесу үшін кері байланыс алуы маңызды.

4. Жеке көзқарас. Әр оқушының өзіндік ерекшеліктері бар, сондықтан проблемалық монологтық сөйлеуді өрнектей білуге үйрету процесінде жеке тәсілді қолдану маңызды. Мұғалімдер оқушылармен жеке консультациялар бере алады, сонымен қатар олардың даму деңгейі мен қажеттіліктеріне сәйкес олардың дағдыларын дамытуға көмектесетін жеке тапсырмаларды ұсына алады.

5. Сөйлеудің эртүрлі жанрларын белсенді қолдану. Проблемалық монологтық сөйлеуді білдіру қабілетін дамыту сөйлеудің эртүрлі жанрларын, мысалы, пікірталас, пікірталас, сөйлеу, эссе және т.б. Мұғалімдер оқушылар сөйлеудің эртүрлі жанрларымен танысатын, олардың ерекшеліктерін зерттейтін және оларды қолдануда бақтарын сынайтын сабақтар өткізе алады.

6. Жобалық іс-шараларды жүзеге асыру. Жобалық іс-әрекет оқушыларға оқу бағдарламасы аясында белгілі бір жоба бойынша жұмыс істей отырып, білімдері мен

дағдыларын тәжірибеде қолдануға мүмкіндік береді. Сонымен бірге олар өздерінің шығармашылық қабілеттерін, аналитикалық қабілеттерін және өз ойлары мен идеяларын жазбаша және ауызша түрде жеткізе алады.

Олай болса, Қазақстан оқушыларының проблемалық монологтық сөйлей білу қабілетін қалыптастыру – жүйелі және мақсатты көзқарасты талап ететін күрделі, бірақ маңызды міндет. Бұл тәсіл мәдениетаралық айырмашылықтарды есепке алуға, заманауи технологияларды пайдалануға, әр оқушыға жеке көзқарасқа, сөйлеудің әртүрлі жанрларын белсенді түрде қолдануға және жобалық әрекеттерді енгізуге негізделуі керек. Оқушылардың проблемалық монологтық сөйлеуін білдіру дағдыларын дамыту оларға сәтті қарым-қатынас жасауға, өз ойлары мен идеяларын дәлелдеуге, аудиториямен сөйлесуге және болашақта кәсіби міндеттерді сәтті шешуге мүмкіндік береді [2].

Қорытындылай келе, оқушылардың проблемалық монологтық сөйлеу қабілетін қалыптастыру Қазақстандағы білім берудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл дағдыны тиімді қалыптастыру үшін оқушылардың сөйлеу мәдениетін дамыту, мәтінмен жұмыс істеудің әртүрлі формаларын қолдану және сабақта өз ойын еркін жеткізуге қолайлы жағдай туғызу бойынша жүйелі жұмыс жүргізу қажет. Дегенмен, проблемалық монологтық сөйлеу қабілетін тиімді қалыптастыру үшін мәдениетаралық ерекшеліктерді, білім сапасының ерекшеліктерін және Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктерін ескеру қажет.

Проблемалық монологтық сөйлеу қабілетін дамыту бүкіл әлемде, оның ішінде Қазақстанда қазіргі білім беру жүйесінің негізгі бағыты болып табылады. Бұл дағды қазіргі әлемде жоғары маңызға ие, мұнда сіз өз көзқарасыңызды білдіре аласыз және өз идеяларыңызды дәлелдей аласыз.

Проблемалық монологтық сөйлеуді білдіру қабілетін қалыптастыру тұрақты дамуды және жетілдіруді талап ететін ұзақ мерзімді процесс. Бұл ретте мәдениетаралық айырмашылықтарды, білім сапасының ерекшеліктерін және Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктерін ескеру маңызды.

Бұл дағдыны дамыту оқушыларға өмірдің және кәсіби қызметтің әртүрлі салаларында сенімдірек және табысты өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді. Дегенмен, жоғары нәтижеге жету үшін оқушыларды оқу үрдісінде қолдап қана қоймай, олардың алған білімдері мен дағдыларын тәжірибеде дамытуға және қолдануға ұмтылысын ынталандыру қажет.

Олай болса, оқушылардың проблемалық монологтық сөзін жеткізу қабілетін қалыптастыру Қазақстанның білім беру жүйесінің алдында тұрған маңызды міндет болып табылады. Оны шешу үшін инновациялық әдістер мен тәсілдерді қолдану, оқу мен тәжірибеге қолайлы жағдай жасау, сонымен қатар жергілікті мәдениеттің, білім мен экономиканың ерекшеліктерін ескеру қажет.

Инновациялық әдістер мен тәсілдерді дамыту студенттердің Қазақстандағы проблемалық монологтық сөйлеумен күресу қабілетін қалыптастырудың негізгі элементі болып табылады. Осы тәсілдердің бірі оқыту процесінде заманауи технологияларды белсенді пайдалану болуы мүмкін. Интерактивті білім беру бағдарламаларын, интернет-ресурстарды және мультимедиялық материалдарды енгізу оқу процесін айтарлықтай байытып, студенттердің мәнерлі монологтық сөйлеу дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Технологиялық инновациядан басқа мәдениетаралық айырмашылықтар мен жергілікті мәдениеттің ерекшеліктерін ескеру қажет. Проблемалық монологтық сөйлеу дағдыларын дамыту Қазақстан мәдениетіне тән сөйлеудің әртүрлі жанрларын зерттеп, талдауды және оларды проблеманы шешу жағдайында қолдануға бейімдеуді қамтуы керек. Бұл студенттерге өз ойын тиімді жеткізуге ғана емес, сонымен қатар жергілікті ортадағы қарым-қатынас ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді.

Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктеріне де ерекше назар аудару керек. Студенттерге проблемалық монологтық сөйлеуге үйрету болашақ кәсіби іс-әрекет үшін

өзекті және пайдалы дағдыларды дамытуға бағытталуы керек. Бұл студенттердің болашақ мансабында кездесуі мүмкін нақты жобалармен, проблемалармен және жағдайлармен жұмыс істеуді қамтуы мүмкін. Бұл тәсіл оларға алған білімдері мен дағдыларын тәжірибеде сәтті қолдануға және жоғары нәтижелерге жетуге көмектеседі.

Жалпы, Қазақстанда студенттердің проблемалық монологтық сөйлеу қабілетін қалыптастыру мәдениетаралық ерекшеліктерді, заманауи технологияларды қолдануды, әр оқушыға жеке көзқарасты және сөйлеудің әртүрлі жанрларын белсенді қолдануды ескеретін жүйелі және мақсатты әдісті қажет етеді. Бұл дағдыны дамыту студенттерге сәтті қарым-қатынас жасауға, өз ойлары мен идеяларын дәлелдеуге, аудиториямен сөйлесуге және қазіргі заманғы ақпараттық қоғамда кәсіби мәселелерді сәтті шешуге мүмкіндік береді. Технологияның үдемелі дамуы мен жаһандану жағдайында өз ойын анық және нанымды жеткізу қабілеті барған сайын сұранысқа ие дағдыға айналуға. Бұл студенттерге қоғамдық талқылауларға белсенді қатысуға, негізделген шешімдер қабылдауға және халықаралық деңгейде өз елін көрсетуге мүмкіндік береді.

Проблемалық монологтық сөйлеуді қалыптастыру тек оқу ортасымен шектелмейтінін атап өткен жөн. Ол білім беру үдерісінен тыс студенттердің өмірінің бір бөлігіне айналуы керек. Ол үшін пікірсайыс клубтарын, конференцияларды, семинарларды және басқа да іс-шараларды ұйымдастыруға болады, онда студенттер өз идеяларын ұсынуға және кең аудитория алдында өз ұстанымдарын дәлелдеуге мүмкіндік алады.

Сонымен қатар, Қазақстанның білім беру жүйесі студенттердің өз бетінше және зерттеушілік білім алуына мүмкіндік бере отырып, проблемалық монологтық сөйлеуді дамытуға ынталандыруы керек. Бұл жобалық жұмыс, курстық және дипломдық жобалар арқылы жүзеге асады, мұнда студенттер өз бетінше тақырыптарды таңдап, өздерін қызықтыратын мәселелерді терең зерттей алады.

Қорыта келгенде, проблемалық монологтық сөйлеу қабілетін қалыптастыру Қазақстанның білім беру жүйесінің алдында тұрған маңызды міндет болып табылады. Бұл процесс мәдениетаралық айырмашылықтарды ескеруді, заманауи технологияларды пайдалануды, жеке көзқарасты және сөйлеудің әртүрлі жанрларын белсенді пайдалануды талап етеді. Бұл дағдыны дамыту студенттерге табысты қарым-қатынас жасауға, өз идеяларын дәлелдеуге және кәсіби мәселелерді тиімді шешуге мүмкіндік береді, бұл олардың болашақ табысының маңызды факторы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Байжанова М.Ж., Сағадиева Ж.А., Байбосынова Г.С. Қазақ тілінде монологтық сөйлеу дағдыларын дамытуға арналған оқу-әдістемелік құрал. Астана: Атамұра, 2017. [150].
2. Құрманбаева Т.М., Булатова М.Т. Оқушылардың сөйлеу мәдениетін дамыту. Алматы: Дар-Ақноо, 2005. [320].
3. Смағұлова Ш.А., Манкенова Г.А. Орыс тілін шет тілі ретінде оқытудың теориясы мен әдістемесі. Алматы: Жарқын, 2008. [240].

ФОРМИРОВАНИЕ УМЕНИЙ ВЫСКАЗЫВАНИЯ ПРОБЛЕМНОЙ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

В соответствии с темой данной статьи рассмотрен анализ методов и приемов более эффективного формирования у учащихся навыков произнесения проблемной монологической речи. В статье рассматривается одна из основных целей школьного обучения – обучение речи, а именно обучение проблемной монологической речи. Дается подробное описание различных типов монологов. В статье рассматриваются способы формирования умений и навыков монологических высказываний.

Ключевые слова: монологические навыки; культура речи; рефлексия; инновационные методы; речевые способности.

FORMATION OF THE SKILLS OF UTTERING PROBLEMATIC MONOLOGUE SPEECH OF STUDENTS

Abstract

In accordance with the topic of this article, the analysis of methods and techniques for more effective formation of students' skills in pronouncing problematic monologue speech is considered. The article discusses one of the main goals of school education – speech training, namely, the teaching of problematic monologue speech. A detailed description of the various types of monologues is given. The article discusses the ways of forming the skills and abilities of monological utterances.

Keywords: monological skills; speech culture; reflection; innovative methods; speech abilities.

**ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ/
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**

МРНТИ 06.81.12

С.А. Базарбаев¹, Ж.С. Бисенов², Ж.Ж. Жанатов³
^{1,2,3}MBA Almaty Management University, г.Алматы

**К ВОПРОСУ О ЦИФРОВИЗАЦИИ БИЗНЕС ПРОЦЕССОВ В
НЕФТЕГАЗОДОБЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЯ**

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы необходимости цифровизации нефтегазовых предприятий. Рассмотрена управленческая структура нефтегазового предприятия на примере АО «СНПС-Актобемунайгаз», особенности менеджмента исследуемого объекта, определен круг вопросов в управлении бизнес-процессами, требующих принятия своевременных решений с целью повышения эффективности деятельности компании.

Ключевые слова: цифровизация, нефтегазовый сектор, управление, менеджмент, бизнес-процесс.

В развитии национальной экономики стран все большую роль играют стремительно проникающие во все сферы жизни цифровые технологии, которые дают ряд преимуществ: упрощают доступ населения и бизнеса к услугам (квази-) государственного сектора, способствует максимально быстрому обмену информации, выявляют возможности для эффективного ведения хозяйственной деятельности и др.

Среди всего многообразия отраслей национальной экономики особое место занимает нефтегазовый сектор, играющий ключевую роль в формировании государственного бюджета налоговыми поступлениями. Так, по данным Бюро национальной статистики по итогу 2021 года в государственный бюджет поступило 10,7 трлн тенге, что выше предыдущего отчетного периода на 2,2 трлн тенге, а по сравнению с 2019 годом – на 1,5 трлн тенге, что подтверждает факт оздоровления национальной экономики от последствий пандемии. Наибольшая доля в налоговых поступлениях приходится на налоги от нефтегазового сектора (4 трлн тенге или 37%), что отражено на рисунке 1.

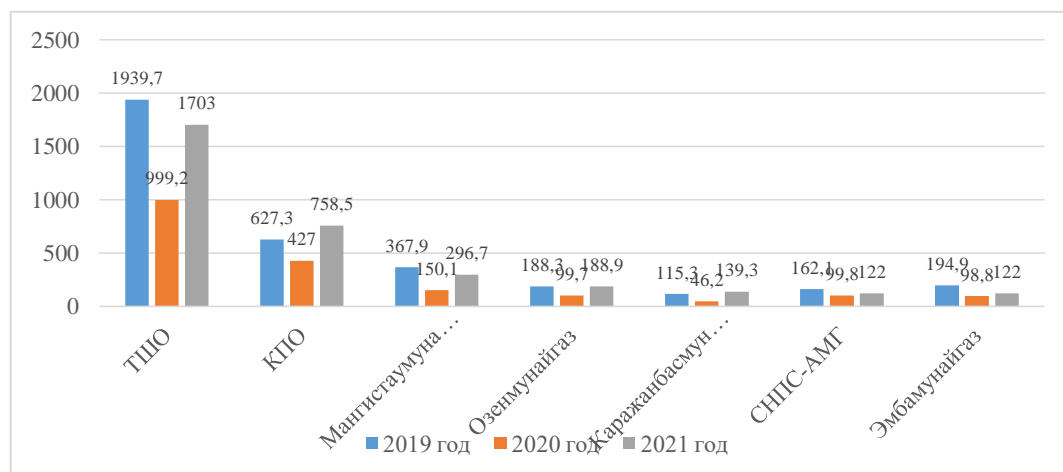

Рисунок 1 – Объемы налоговых выплат крупнейшими предприятиями в нефтегазовом секторе за 2019-2021 годы (млрд. тенге)

Данные рисунка свидетельствуют, что по итогу 2021 года практически все крупнейшие предприятия нефтегазового сектора уплатили налоги больше, чем в предыдущем периоде.

Тем не менее, в нефтегазовой отрасли все еще имеются определенные проблемы, связанные с трудноизвлекаемыми запасами нефти и газов, внедрением «зеленых» технологий, заводнением скважин, обеспечением техники безопасности труда, снижением коэффициента извлечения нефти.

Все перечисленные проблемы можно решить с помощью внедрения цифровых технологий. Отметим, что цифровая трансформация способствует дальнейшей интеграции Казахстана в глобальную цифровую среду. Цифровое развитие Казахстана демонстрирует таблица 1.

Таблица 1. Казахстан в международных индексах цифрового развития

Международные рейтинги цифрового развития	Позиция Казахстана в рейтинге	Рейтингтегі көшбасшы елдер	Рейтингтегі аутсайдер елдер (орын)
Индекс сетевой готовности (2021)	61	Нидерланды, Швеция	136. Черногория, Армения
Всемирный рейтинг цифровой конкурентоспособности (2022)	36	Дания, АҚШ	63. Словения, Сауд Арабиясы
Индекс глобальной сетевой связи (2020)	45	Сингапур, АҚШ	79. Бразилия Таиланд
Индекс электронной торговли В2С (2020)	60	Швейцария, Нидерланды	152. Монголия, Чили
Индекс глобальной кибербезопасности (2021)	31	АҚШ, Ұлы Британия	182. Польша, Дания
Глобальный инновационный индекс (2021)	79	Швейцария,, АҚШ	132. Өзбекістан, Албания
Глобальный индекс конкурентоспособности (2022)	52	Швейцария, Дания, Сингапур	141. Аргентина, Венесуэла
Примечание: составлено авторами по данным открытых источников			

Как видно из таблицы, в международных рейтингах Казахстан занимает срединные позиции. Например, по рейтинге сетевой готовности в 2021 году Казахстан занимал 61 место из 132, в рейтинге глобальной сетевой связи 45 место из 79, в рейтинге глобальной конкурентоспособности 52 место из 141. По ряду позиций, например, уровню инновационного развития, Казахстан находится в числе стран с невысокими позициями.

Таким образом, широкий диапазон занимаемых в международных рейтингах позиций включает Казахстан в группу «догоняющих стран» наряду с Россией, Арменией, Ховарией, Аргентиной, Турцией и др.

Одним из крупных предприятий нефтегазового сектора является АО «СНПС-Актобемунайгаз», осуществляющее добычу сырой нефти и газа в Актобинской области. Компания помимо основной, осуществляет ряд других видов деятельности, таких как геофизическая разведка и каротаж, строительно-монтажные работы, геологоразведочные и проектно-изыскательские работы и др. Кроме основной продукции, компания выпускает побочную продукцию (сера и др.)

Основные месторождения АО «СНПС - Актобемунагаз» расположены в южной части Актобинской области - Байганинского, Мугалжарского и Темирского районах. Компания является крупным региональным субъектом нефтегазодобывающей отрасли, обеспечивая

регион более 6000 рабочих мест.

За четверть века деятельности компания добыла более 144 млн тонн нефти и около 80 млн тонн нефтяного газа (рисунок 1)

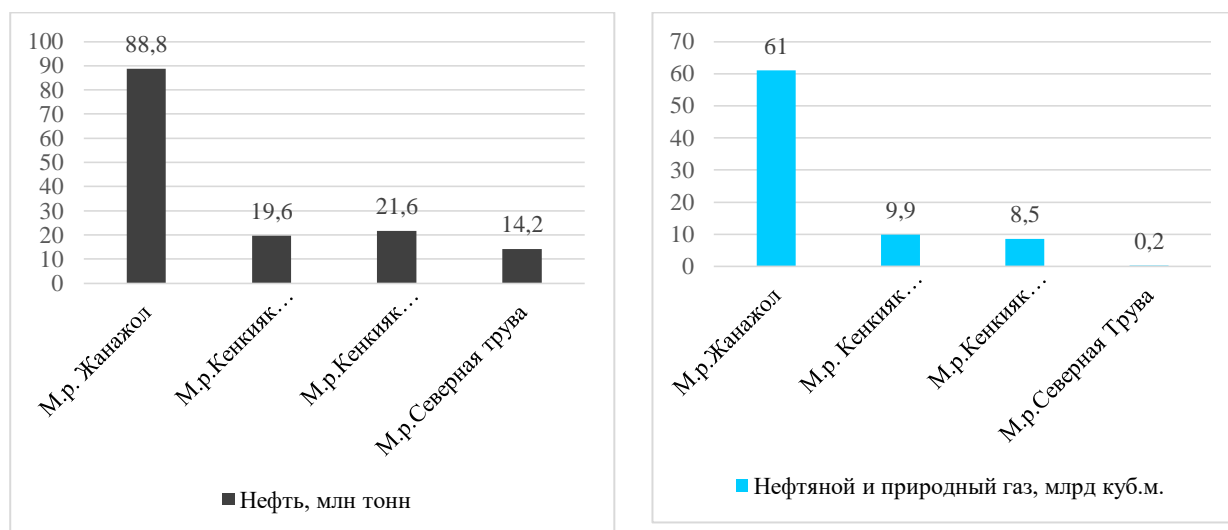

Рисунок 1 – Валовая продукция АО «СНПС-Актобемунайгаз» (1997-2021 годы)

Примечание составлено авторами по данным официального сайта компании

Основная часть дохода была образована за счет реализации сырой нефти и за счет реализации сжиженного газа, который реализуется на внутреннем и на внешнем рынке (Китай, Центральная Азия и др.).

Организационная структура компании является типичной для многих предприятий, осуществляющих деятельность в нефтегазовом секторе. Такое положение во многом обусловлено как особенностями отрасли, так и специфическим производственными процессами (рисунок 2).

Рисунок 2. Организационная структура АО «СНПС-Актобемунайгаз»

Из рисунка видно, менеджмент компании построен таким образом, что управление осуществляется путем регулирования разделения труда в подразделения и филиалах для обеспечения бесперебойного процесса добычи углеводородного сырья и его транспортировки и реализации.

Однако, современные реалии диктуют необходимость принятия такой системы управления, которая позволяет оперативно принимать решения, быстро реагировать на изменения окружающей среды, что практически невозможно достигнуть в традиционной линейной системе управления, принятой в АО «СНПС-Актобемунайгаз». Необходима цифровая трансформация бизнес-процессов компании.

В компании согласно представленной структуре управления АО «СНПС-Актобемунайгаз», подразделения в виде филиалов ограничены в своевременном принятии управленческих решений, производственные вопросы требуют согласования с Аппаратом управления. Кроме того, при всем соответствии производственной деятельности технологическим процессам, на месторождении все еще слабо внедряются процессы цифровизации и автоматизации. Например, в Программе производственного экологического контроля для месторождения Кенкияк НГДУ «Кенкиякнефть» АО «СНПС-Актобемунайгаз» на 2023 год, говорится о том, что используемая для сбора и учета нефти внутри месторождения автоматизированная групповая замерная установка (АГЗУ), используется только на месторождении Кенкияк (подсолевой). На месторождении Кенкияк (подсолевой) в настоящее время установлено 12 АГЗУ 63-14-400, что позволяет производить одновременный контроль сбор нефти из подсолевой залежи.

На месторождении Кенкияк (надсолевой) замеры собранного нефтяного сырья производятся вручную. Устный опрос работников месторождения показал, что порядка 80% производственных процессов на месторождении все еще ждет автоматизации и цифровизации.

Также существует проблема согласования и утверждения различными департаментами акционерного общества процедур и производственных вопросов, требующих неотлагательного решения. В настоящее время большинство вопросов зачастую решается «по старинке» в бумажном виде. Внедрение цифровизации в существующие бизнес-процессы позволит оптимизировать производственный процесс. В связи с этим, для решения существующих проблем необходимо внедрение цифровых («умных») технологий не только в производственные, но и в управленческие бизнес-процессы с целью создания современной управленческой инфраструктуры, способной сплотить индивидуальные идеи и коллективный результат.

Таким образом внедрение цифровизации в систему управления компании позволит оптимизировать затраты, время принятия и реализации управленческих решений, повысить интенсивность диалога между различными управленческими звеньями.

Список литературы:

1. Официальный сайт АО «СНПС-Актобемунайгаз» [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://cnpc-amg.kz/?p=gl>, свободный. – Загл. с экрана. – Рус.
2. Устав компании АО «СНПС-Актобемунайгаз»
3. Финансовая отчетность АО «СНПС-Актобемунайгаз»
4. Роль китайских нефтяных компаний в экономике Казахстана [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://dknews.kz/ru/chitayte-v-nomere/245928-rol-kitayskih-neftyanyh-kompaniy-v-ekonomike>, свободный. – Загл. с экрана. – Рус.
5. Цифровая революция: как будет меняться нефтегазовая промышленность? [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://oilcapital.ru/news/2017-12-05/tsifrovaya-revolutsiya-kak-budet-menyatsya-neftegazovaya-promyshlennost-1028989>, свободный. – Загл. с экрана. – Рус. Кохно

6. Афанасьев, В.Я., Основы менеджмента и технологических процессов при добыче и переработке нефти и газа : учебник / В.Я.Афанасьев, О.И.Большакова, В.Ю.Линник.; под ред. Ю.Н.Линника. – М.: Кнорус.- 2022. - 516 с.
7. Егоров О.И. Партнерство Казахстана с мировыми компаниями в нефтегазовом секторе // Материалы международной научно-практической конференции «Казахстанко-китайское сотрудничество в нефтегазовой сфере». – Алматы: Научно-исследовательский институт международного и регионального сотрудничества Казахско-Немецкого университета (НИИМиРС DKU, 2021 – с 87-99.
8. Программе производственного экологического контроля для месторождения Кенкияк НГДУ «Кенкиякнефть» АО «СНПС-Актобемұнайгаз» на 2023 год. – Актобе, 2022. – 182 с.

МҰНАЙ ГАЗ ӨНДІРУШІ КӘСІПОРЫНДАРДАҒЫ БИЗНЕС ПРОЦЕСТЕРДІ ЦИФРЛАНДЫРУ МӘСЕЛЕСІ

Аннотация

Мақалада мұнай-газ кәсіпорындарын цифрландыру қажеттілігі қарастырылған. "СНПС-Ақтөбемұнайгаз" АҚ мысалында мұнай-газ кәсіпорнының басқару құрылымы, зерттелетін объект менеджментінің ерекшеліктері қаралды, компания қызметінің тиімділігін арттыру мақсатында уақтылы шешімдер қабылдауды талап ететін бизнес-процестерді басқарудағы мәселелер шенбері айқындалды.

Түйінді сөздер: цифрландыру, мұнай-газ секторы, басқару, менеджмент, бизнес-процесс.

ON THE DIGITALIZATION OF BUSINESS PROCESSES IN OIL AND GAS COMPANIES

Abstract

The article considers the necessity of digitalization of oil and gas enterprises. The management structure of the oil and gas enterprise on the example of JSC SNPS-Aktobemunaigas, the features of the management of the object under study, the range of issues in the management of business processes that require timely decision-making in order to improve the efficiency of the company.

Key words: digitalization, oil and gas sector, management, management, business process.

МРНТИ 06.81.12

М. Нагметулла¹, К. Назарбаева², С. Досов³
¹²³MBA Almaty Management University, г.Алматы

ОРГАНИЗАЦИЯ БИЗНЕС-ПРОЦЕССА ЗАКУПОК В ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ (НА ПРИМЕРЕ АО «СНПС-АКТОБЕМУНАЙГАЗ»)

Аннотация

В статье рассмотрены некоторые аспекты бизнес-процессов закупок в производственных предприятиях на примере АО «СНПС-Актобемұнайгаз». Даны основные показатели производственно – финансовой деятельности производственной компании, рассмотрен зарубежный и отечественный опыт организации закупок.

Ключевые слова: закупки, бизнес-процесс, нефтяная отрасль, производственное предприятие

АО «СНПС-Актобемұнайгаз» является ведущим промышленным предприятием Актюбинской области, осуществляющим добычу нефти и газа. На долю компании

приходится две трети нефти и около 88% газа, добываемых в области. На казахстанском нефтяном рынке компания занимает около 8% [1]. Компания осуществляет деятельность на территории трех районов – Темирского, Мугалжарского и Байганинского. В настоящее время в компании осуществляют трудовую деятельность более 6000 человек.

Основными видами деятельности в соответствии с Уставом компании являются поиск, разведка и эксплуатация нефтегазовых месторождений, бурение скважин, переработка нефтегазового сырья. Наряду с производственной деятельностью компания осуществляет строительные-монтажные работы, проводит научно-исследовательскую работу, коммерческую деятельность и другие не запрещенные законом виды деятельности [2].

Далее проанализируем наиболее важные аспекты производственно-финансовой деятельности компании и представим в таблице 1.

Таблица 1. Основные показатели «СНПС – Ақтобемунайгаз» (млн.тг.)

Показатели	2019 г.	2020 г.	2021 г.	Отклонение 2019/2021	
				абс	%
Добыча сырой нефти, тыс. тонн	3746	2 965	4000	+254	106,7
Доходы на тонну объема добычи (тг)	126457	123768	122997	-3460	97,2
Производственные расходы на тонну объема добычи (тг)	58623	69736,4	60854,5	+2231,4	103,8
Чистая прибыль на тонну объема добычи	38543	-7655,6	18887,5	-19655,5	49,0
Добыча газа, млн.куб.м	5 893	4 696	4681	-1212	79,5
Доходы от реализации	473 710	366 973,9	491 990	+18280	103,8
Себестоимость	219 603,3	206 768,6	243 417,9	-23814,6	110,8
Прибыль от реализации продукции	254 106,9	160 205,4	248 572,5	-5534,4	97,8
Чистый доход	144382,9	-22 698,8	75550,2	-68832,7	52,3
Рентабельность продукции, %	65,7	-11,0	31,0	-34,7	-
Примечание: источник литературы [3]					

Согласно данным таблицы рентабельность продукции при исчислении которой ориентировались на чистый доход и производственную себестоимость составила в 2019 г. – 65,7%; 2020 г. – 11%, 2021 г. – 31%. Наблюдаемая тенденция уменьшения этого показателя из года в год является во-первых, следствием обвала цен на нефть, во-вторых, ростом затрат на производство и в третьих, обрушившейся пандемией.

Таким образом, в 2020 г. по сравнению с предыдущим все показатели компании резко и значительно снизились. Так за 2020 год, доходы от реализации продукции - на 36,1%, себестоимость сбытой продукции - на 5,8%, также зафиксирован чистый убыток на сумму 22698,8 млн.тг. При этом следует отметить, что на изменение показателей себестоимости несомненно повлияли сокращение объема сбыта продукции, изменение структуры продукции, отпускных цен на сбываемую продукцию, цены на сырье и материалы,

топливные ресурсы, уровень материальных затрат, издержки трудовых ресурсов. В 2021 году компании удалось достигнуть показателей 2019 года по объему добычи нефти и газа, но рост себестоимости повлек почти двукратное снижение величины чистого дохода в 2021 году по сравнению с 2019 годом. Указанные в таблице показатели «СНПС – Актюбемунайгаз» отражают эффективность тех основных преобразований, проводившихся на предприятии в сложившихся условиях в мире и экономической нестабильности в стране.

Компания отличается высоким уровнем социальной ответственности, активной инвестиционной деятельностью, имея статус крупного недропользователя в регионе обеспечивает местных товаропроизводителей рабочими местами и способствует формированию валового регионального продукта. Являясь крупным субъектом рынка АО СНПС «Актюбемунайгаз» взаимодействует с отечественными производителями товаров, работ и услуг на каждом этапе производственной деятельности, а именно: в процессе разработки месторождений, осуществления операционной деятельности, проведения строительно-монтажных работ, геологоразведочных работ и т.д. АО СНПС «Актюбемунайгаз» в соответствии с законодательством по казахстанскому содержанию, добросовестно выполняет обязательства отраженные в «Контрактах на недропользование».

Организация закупочной деятельности на предприятии является одним из ключевых факторов обеспечения бесперебойной производственной деятельности компании, в связи с чем требует пристального внимания. Быстроменяющиеся экономические условия, волатильность валютных курсов, изменения в геополитике способствуют возникновению рисков ухудшения положения компании. Поэтому вопросы оптимизации закупок на предприятии являются весьма актуальными.

Вопросами процесса организации закупок для промышленных предприятий интересовались различные отечественные и зарубежные ученые, которые отмечали важную роль закупочной деятельности как для предприятия, так и для региона в целом. Поскольку любое производственное предприятие не может существовать в автономном режиме, а так или иначе зависят от своевременных поставок товаров, работ и услуг, которыми их обеспечивают другие субъекты рынка. В этой связи организация процесса закупки и снабжения выступает важным звеном в организационной деятельности предприятия.

В обобщённом смысле, под закупкой понимают бизнес – процессы, направленные на приобретение необходимых ресурсов для обеспечения бесперебойного функционирования предприятия, с учётом удовлетворения имеющихся потребностей. В зарубежных странах под термином «procurement» (закупки), понимают совокупность способов и методов, используемых в для удовлетворения потребностей заказчиков поставщиками товаров и услуг.

Мировая практика свидетельствует, что наиболее приемлемым вариантом проведения закупочной деятельности на предприятии является организация публичных конкурсов.

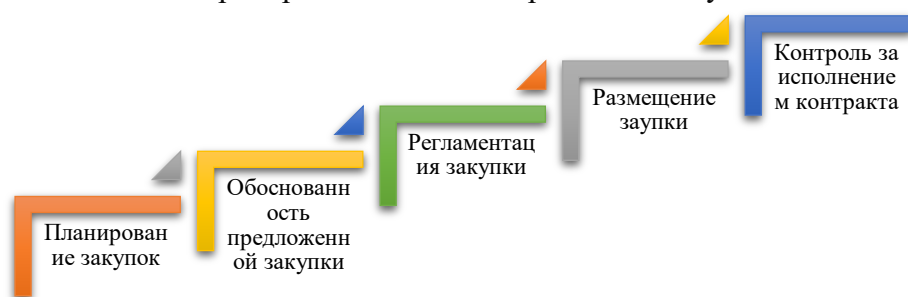

Рисунок 1. Этапы прокьюремента в зарубежных странах

Источник: составлено по данным литературы [4]

Многолетняя мировая практика свидетельствует о том, что наиболее эффективным условием организация закупочной деятельности является соблюдения принципов равноправия участников конкурса и прозрачности процедур. Отечественная же практика организации бизнес- процессов закупок производственными предприятиями отличается недостаточно прозрачными процедурами закупок, отсутствием единой регламентацией при изменении рыночной конъюнктуры и низкой долей местного содержания в осуществляемых закупках. Например на предприятиях АО СНПС Актобемунгаз, процедура организации бизнес- процессов закупок включает в себя следующие этапы:

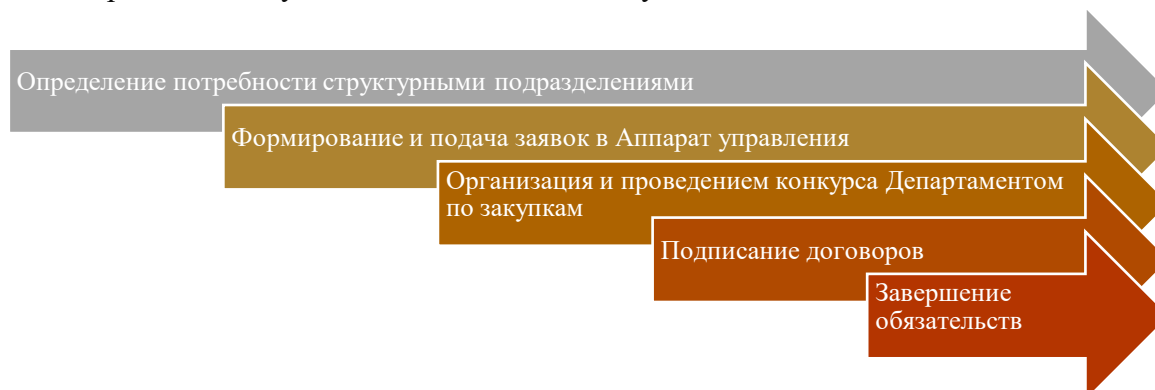

Рисунок 2. Бизнес - процесс закупки в АО СНПС Актобемунгаз

Общая схема бизнес - процесса закупки в АО СНПС Актобемунгаз представлена на рисунке 2, в свою очередь состоит из множества подпроцессов на каждом этапе, что создает излишнюю бюрократизацию процесса. Например подача заявки на материалы и оборудование проходит множество согласований и рассмотрений в подразделениях Аппарата управления, курирующих финансирование материальной базы, что наглядно отражено на рисунке 3.

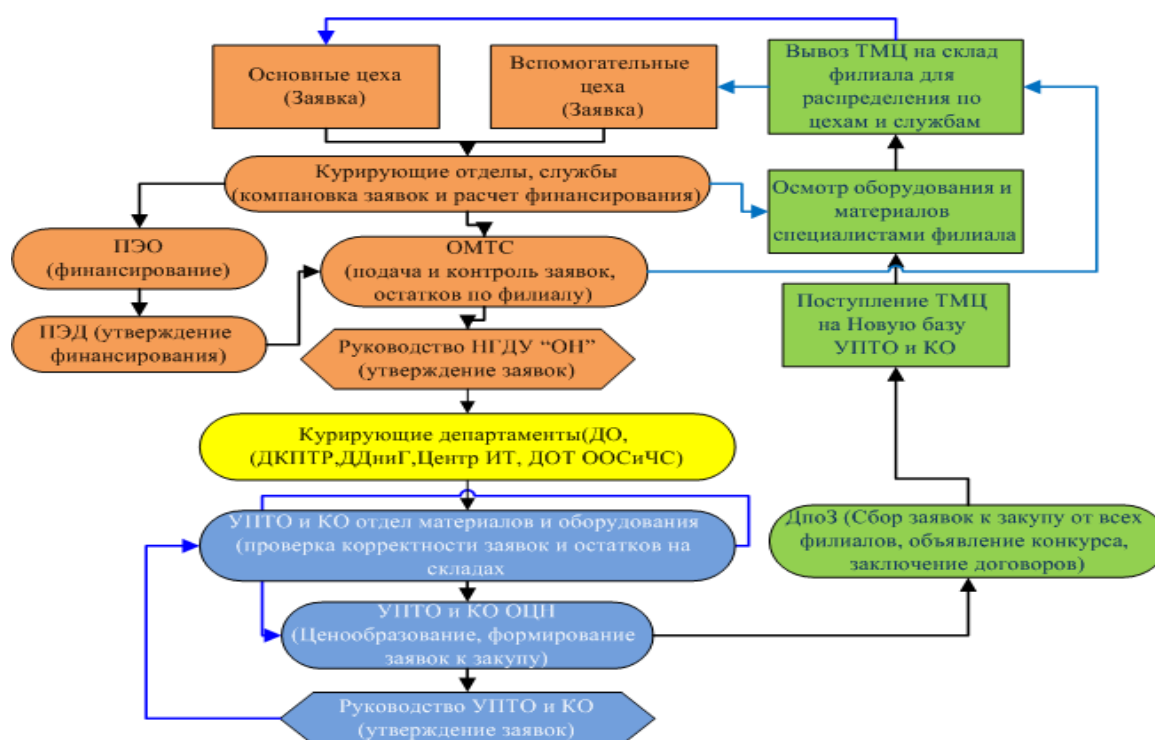

Рисунок 3. Процесс подачи заявок на материалы и оборудование АО СНПС Актобемунгаз

Как видно из вышеуказанной схемы, громоздкость процедур согласования на каждом этапе прохождения заявки приводит к следующим негативным последствиям:

- длительность рассмотрения заявки;
- неактуальность цены товаров, работ и услуг на момент передачи заявки в «ДпоЗ»;
- незаинтересованность участников конкурса в результате изменения рыночных цен;
- вероятность дополнительных временных затрат в следствие повторной подачи заявки из-за изменения цен.

В текущих экономических реалиях, где время является ключевым фактором, а скорость принятия решения приоритетной, такие издержки могут приводить к существенным негативным последствиям в функционировании производственного предприятия. Перед менеджментом АО СНПС Актөбемұнайгаз одной из главных повесток стоит вопрос качественного и своевременного материально технического снабжения предприятия, ориентируясь на конкурентоспособные товары, работы и услуги национальных производителей.

Список литературы

1. Б. Сапарбаев призвал нефтегазовые компании выполнять все социальные обязательства перед работниками [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39063210&pos=4;-100#pos=4;-100
2. Официальный сайт АО «СНПС-Актөбемұнайгаз». http://www.cnpc-amg.kz/index.php?p=nov_188
3. Финансовая отчетность АО «СНПС-Актөбемұнайгаз» за 2019-2021 гг.
4. Сравнительный анализ опыта развитых стран в организации системы государственных закупок [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnyy-analiz-opyta-razvityh-stran-v-organizatsii-sistemy-gosudarstvennyh-zakupok/viewer>

ӨНДІРІСТІК КӘСІПОРЫНДАРДА САТЫП АЛУДЫҢ БИЗНЕС-ПРОЦЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ("СНПС-АҚТӨБЕМҰНАЙГАЗ" АҚ МЫСАЛЫНДА)

Аңдатпа

Мақалада "СНПС-Ақтөбемұнайгаз" АҚ мысалында өндірістік кәсіпорындарда сатып алудың бизнес-процестерінің кейбір аспектілері қарастырылған. Өндірістік компанияның өндірістік-қаржылық қызметінің негізгі көрсеткіштері берілген, сатып алуды ұйымдастырудың шетелдік және отандық тәжірибесі қарастырылған.

Түйінді сөздер: сатып алу, бизнес-процесс, мұнай саласы, өндірістік кәсіпорын.

ORGANIZATION OF THE BUSINESS PROCESS OF PROCUREMENT IN PRODUCTION ENTERPRISES (BY THE EXAMPLE OF JSC "SNPS-АКТӨБЕМУНАЙГАЗ")

Abstract

The article considers some aspects of business processes of procurement in the production enterprises on the example of JSC "CNPC-Aktobemunaigas". The basic indicators of production and financial activity of the production company are given, foreign and domestic experience in the organization of procurement is considered.

Keywords: procurement, business process, oil industry, production enterprise

Шырақбай Г.С.

Баишев университеті, Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қаласы

Shyrakbay.gulmaral@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДИВИДЕНТТІК САЯСАТ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстандағы экономиканың қарқынды өсуі, әлемдік рыноктардағы шикізат ресурстарына бағалардың шарықтауы және үкіметтің сауатты нарық реформаларды жүргізуі жайында баяндалды. Өндірістің ұлғаюы және жаңартылуына әсер ететін жайттар жазылды. Дивиденттік саясаттың өзектілігі туралы шолу жасалды.

Негізгі сөздер: экономика, дивиденттік саясат, инвестиция, депозит, стратегия, фирма, нарық, кәсіпорын, ресурс, несие т.б

Экономикалық өсу – адамзат қоғамының үдемелі дамуын бейнелейтін ең маңызды үдерістердің бірі. Соның негізінде адамзаттың мәселелері қажеттіліктерді қанағаттандырудың жолдары мен түрлерін іздестіру, ғылымды дамыту, табиғатты сақтау мәселелері шешіледі. Экономиканың нақты өсуі дивиденттік саясатты үйлесімді орнатуға тікелей байланысты. Экономиканың өсу факторларының 3 тобы бар. Олар ұсыныс, сұраныс, бөлу. Ұсыныс факторлары болып табылатын алдымен елдегі табиғи ресурстардың саны мен сапасы, еңбек ресурстарының саны мен сапасы және негізгі капиталдың көлемі. Қазақстан экономикасы тауар – ақша қатынастары мен құрылымының бұзылуына, бәсеке қабілетінің төмен деңгейіне, ақша несие және кеден саясатын жүргізу машықтарының болмауына байланысты терең дағдарыс орнаған кезеңде реформалана бастады. Шағын экономикалы мемлекет ретінде Қазақстан үшін жаһандану жағдайларында дамудың негізгі факторы өз экономикасының, сондай-ақ өзге елдердің де экономикасының ашықтығы болып табылады. Экспорттық бағдарлану мен экономиканың жоғары деңгейдегі бәсеке қабілеті республиканың ұзақ мерзімді және орнықты экономиканың дамуын қамтамасыз етеді.

Дивиденттік саясатта дамуға екі жолмен қол жеткізуге болады. Бірі экономикалық қызметке жаңа жұмыс күшін тартудың және экономикалық белсенді халықтың бұрынғы бар санын тиімді пайдаланудың есебінен яғни экстенсивті және қарқынды даму жолдарын пайдалану арқылы. Қазақстан әлемдік экономикаға жаһандану ауқымдары барлық елдердегі тегіс дерлік қамтығанда, өткен ғасырдың 90-шы жылдарының бас кезінде кірді. Трансұлттық компаниялармен бәсеке жағдайларында тауарлар мен қызметтері үшін орын табу қиынның қиыны еді. Осындай жағдайларға байланысты әлемдік рынокқа тіпті ең өтімді мұнай және түсті металдар сияқты тауарларменде өздігінен шығу оңай болмады. Тек Қазақстанға Трансұлттық компанияларды тарту арқылы сыртқы сауда табыстар келтіре бастады және олар жыл сайын өсе түсуде. Қазақстандағы халық саны 18 млнға жуық адамды құрайды. Осыған байланысты республикамыздың экономикалық ырысы көп жағдайларда еліміздегі тауарлардың өзге рыноктарға енуіне қатысты болады. Алайда қазақстандық тауарлар мен капитал жолында тосқауылдар орнамауы үшін біз қарсы ағын үшін өз рыногымызды ашуға тиіспіз. Импортқа арналған ішкі рынокты ашу отандық тауарлар мен қызмет көрсетулердің жоғарғы деңгейіндегі бәсекеге қабілетін талап етеді. Өкінішке қарай, тек шикізаттық тауарларымыз (мұнай, газ, түсті және қара металл) мен кейбір тамақ өнімдеріміз ғана импортқа бәсеке көрсете алады. Қазақстан егер тауарлар мен капитал үшін өз рыногын ашпайтын болса, онда еліміздің шикізаттық емес тауарлары ешқашан бәсеке қабілетіне талап етеді. Бүгінгі таңда Қазақстандағы дивиденттік саясат әлем экономикасының өсу қарқынына тікелей тәуелді емес екендігін көрсетеді.

Өндірістің ұлғаюы және жаңартылуы тікелей табыстың көбеюіне әсер етеді. Осы максималды пайда инвесторлар үшін ынталандырушы күш болып табылады. Инвестиция – бұл капиталды ұлғайтуға немес қалпына келтіруге бағытталған салымдар. Инвестициялану дегеніміз өз кезегінде ертеңгі күнге қадам басу деп ұғынған жөн. Себебі бұл қадам өндірісті ұлғайтуға жаңартуға бағытталған. Инвестициялық қаржыландырудың ішкі және сыртқы көздері болады.

- инвестордың жеке қаржысы және ішкі шаруашылық резервтері,
- банк несиелері, облигациялық зайымдар, ұзақ мерзімді зайымдар
- шетел инвесторларының қаржысы

Біз де, шет елдеде стратегиялық басқару проблемалары бойынша жүргізілген зерттеулер аз емес. Экономиканың нарықтық қатынастарға өтуі көбінесе кез-келген бір жоспарлаудан мүлдем бас тартуға байланысты. Мұның бір себебі әкімшілік – әміршілік жүйе жағдайындағы орталықтандырылған басқарудан қанағат тұтарлық еместігі болуы мүмкін.

Себебі ол кезде макроэкономикалық көрсеткіштерден бастап, ғимарат соғуға қажетті шегелердің саны мен бағасына дейінгі барлығы жоспарланатын. Алайда нарықтық жүйені іс – әрекеттері тек сұраныс пен ұсыныс арқылы реттелетін жекеленген тауар өндірушілердің шиеленіскен қозғалыстағы ретінде қабылдау біздің көзқарасымыз бойынша қате түсінік. Оның үстіне соңғы он жылдықтарда дамыған нарықтық экономикасы бар елдерде стратегиялық жоспарлау мен басқаруға көп көңіл бөлінуде. Қазіргі заманғы бизнес қиын және тез өзгермелі ортада жұмыс істеуде. Сондықтан кез-келген кәсіпорын ішкі және сыртқы ортаға талдау жүргізу негізінде өз қызметінің стратегиясын дайындауы қажет. Түйсік пен ағымдағы проблема негізінде көзді жұма жұмыс істейтін заман өтті. Соңғы жылдарда шетел ғылымында кәсіпорынның корпорациясы деңгейінде сондай-ақ жеке бизнес деңгейінде даму стратегиясын дайындау үшін ашылған тәсілдер мен әдістемелері аз емес, жақсы дамыған түсінігі мол ақпараттар да бар.

Кәсіпорынның инвестициялық мүмкіндіктерін сипаттайтын факторлар:

- өмірлік кезеңінің сатысы (өмірлік циклінің алғашқы
- кезеңдерінде кәсіпорын өзінің дамуына қаражаттарды көбірек инвестициялауға мәжбүр, дивидендтердің төлемін шектей отыра);
- өз инвестициялық бағдарламаларын кеңейту
- қажеттілігі негізгі қорлар мен материалдық емес активтердің кеңейтілген үдемелі өндірісіне бағытталған инвестициялық қызметі белсенділігінің артқан кезеңдерінде пайданы капиталдандыруда қажеттілік өседі;
- пайдалылығы жоғары деңгейдегі жеке инвестициялық жобалардың даярлық дәрежесі нарықтың қолайлы конъюнктурасында олардың тиімді пайдалануын қамтамасыз ету мақсатында кейбір даярланған жобалар жеделдетілген іске асыруын талап етеді.

Соңғы үш фактор бірігіп дивиденттерді қалдық принцип бойынша төлеу моделін құрайды, яғни осыған сәйкес кез келген фирма табыстағы дивиденттің үлесін анықтай отырып, келесі төрт операцияны анықтайды:

- Ақша қаражатын жұмсаудың қолайлы бюджетін анықтайды;
- Капиталдың арнайы құрылымындағы бюджетті қаржыландыруға қажет акционерлік капитал сомасын анықтайды;
- Табысты реинвестициялау арқылы ақша қаражатын жұмсауға кететін бюджетті ең жоғарғы деңгейде қаржыландыру;
- Дивидендтерді тек алынған табыс қаржыландырудың қолайлы бюджетін қамтамасыз етуге қажет сомадан көп болған жағдайда ғана төлейді.

Қорыта келгенде салалық бәсекелестік деңгейіне әсер ететін факторлар бар. Салаға кірісуде кездесетін тосқауылдарға өндіріс масштабы, өнімнің дифференциациялануы, қаржы

ресурстарына деген талап, тауарды тарату каналдарына жолдың ашық болмауы және мемлекеттік саясат жатады.

Стратегияның негізгі дайындаушылары бұл жоғарғы басқарушы қызметкерлер мен жоспарлау саласындағы кәсіпқой мамандар. Стратегиялық артықшылыққа қол жеткізу үшін және жоғары дәрежелі пайда табу үшін дивиденттік саясатты қолдану қажет. Кәсіпорын әрдайым бизнестің сыртқы және ішкі ортадағы мүмкіндіктерді ануықтауы қажет. Ішкі ресурстардың қайсысы ең маңызды екендігін анықтап, кәсіпорынның сәйкес даму стратегиясын таңдауы тиіс. Бизнестің сыртқы ортасын, атап айтқанда салалық бәсекелестік деңгейінде әсер ететін факторлар бар. Қазіргі кезде Қазақстан көптеген дивиденттік саясаттарды қолдануда, соның бірі дивиденд көлемінің әрдайым өсу саясаты - мұндай саясат кезіндегі дивиденттерің өсуі, әдетте, келешек кезеңде олардың мөлшеріне қатаң белгіленген пайызбен өсім ретінде жасалады. Келесі саясат түрі, ол дивиденттік төлемінің тұрақты көлем саясаты - бұл саясат ұзақ уақыт бойы олардың өзгермейтін сомасын төлеуді ұйғарады. Мұндағы артықшылық қор нарығындағы акция котировкасының тұрақтылығы болып табылады.

Дивиденттік саясатты сәйкестендіру теориясы - бұл теорияға сәйкес фирма акционерлерінің көпшілігінің күткен мүдделері ағымдағы табысты алу болса, онда дивиденттік саясат алынған пайданы басымды түрде ағымдағы тұтынуға, өндірістік мақсаттарға бағыттауды көздейді. Депозиттердің мәні, түрлері және депозиттік саясат мақсаты. Депозиттік портфельдің құрамы мен құрылымына ықпал ететін факторлар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Парасатты экономика: дағдарыс пен серпіліс. Исабеков Б., 2013 «Фолиант» баспасы, 2013.
2. Инвестицияларды қаржыландыру және несиелеу. Н.Н. Кадрова, А.А. Макенова. Ж.М. Әбуова. Оқулық – Алматы: ТОО «Print – S», 2011, - 570 б.
3. Кәсіпорын экономикасы және кәсіпкерлік құқықтың негізгі аспектілері. А.К. Нурпейсова. Г.Е. Жандыкеева. А.Д. Тлеубекова. ТОО «Издательство LEM», 2011.
4. Саясаттану негіздері. М.Иманбаев, Е.Смағұлов. «Жеті жарғы» ЖШС, 2014.

ДИВИДЕНДНАЯ ПОЛИТИКА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье сообщалось о стремительном росте экономики Казахстана, росте цен на сырье на мировых рынках и грамотных рыночных реформах, проводимых правительством. Отмечается, что увеличение производства и обновление повлияют на ситуацию. Был проведен обзор актуальности дивидендной политики.

Ключевые слова: экономика, дивидендная политика, инвестиции, депозит, стратегия, фирма, рынок, предприятие, Ресурс, кредит и т.д.

DIVIDEND POLICY IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article reported on the rapid growth of the economy in Kazakhstan, the rise in prices for raw materials on world markets and the competent market reforms carried out by the government. It is noted that the increase in production and updating will affect the situation. A review was made on the relevance of dividend policy.

Keywords: economy, dividend policy, investment, deposit, strategy, firm, market, enterprise, resource, credit etc

ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ /
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

МРНТИ 67.01.63

М. Д. Джумабаев¹, Б. Ж. Муханбедиярова², Е. Ю. Шлапак³
^{1,2,3}Баишев университеті, Қазақстан Республикасы¹ alim_1954@mail.ru² bibinur0402@mail.ru³ e_shlapak92@mail.ruМИНЕРАЛДЫ ӨНДІРІС ҚАЛДЫҚТАРЫ НЕГІЗІНДЕГІ БАЙЛАНЫСТЫРҒЫШ
ЗАТТЕКТИҢ ҚҰРАМЫ

Андатпа

Мақалада боксит шламын қосып цементтен және ұшқыр күлінен байланыстырғыш құрамды алу технологиясы мен алынған тұтқыр құрамның құрылыс қасиеттері келтірілген.

Түйін сөздер: цемент, ұшқыр күл, боксит шламы, кешенді электромеханикалық активтендіру, химиялық қоспалар.

Қазір әлемде экологиялық жағдайдың нашарлау үрдісі байқалады. Республикамыздағы экологиялық жағдайдың нашарлауына көптеген факторлар, оның ішінде шаруашылықтың тау-кен өндіру және энергетика салаларының серпінді дамуы да ықпал етеді. Олардан және басқа салалардан қалған үлкен өнеркәсіптік қалдықтар қоршаған ортаны ластайды, сондықтан оларды сақтау қажеттілігі ауылшаруашылық айналымынан едәуір жерлерді алып тастайды. Түрлі бағалаулар бойынша республикада 20-22 млрд тоннадан астам қатты қалдықтар жинақталған, ал олардың жыл сайынғы өсімі 1 млрд тоннаны құрайды [1]. Сондықтан мұндай қалдықтарды құрылыс материалдары өндірісінде кәдеге жарату қазіргі уақытта республикамызда ғана емес, бүкіл әлемде өзекті мәнге ие болып отыр.

Химиялық құрамы мен қасиеттері бойынша өнеркәсіптік қалдықтар құрылыс материалдары өнеркәсібінде қолданылатын табиғи шикізатқа жақын, кейде одан да асып түседі. Сондықтан олар оны толық және үнемді алмастырғыш ретінде қызмет ете алады.

Қазақстанның және басқа да Орталық Азия республикаларының жергілікті тау-кен және отын-энергетика өнеркәсібінің өнеркәсіптік қалдықтары оларды тиімді пайдалану кезінде құрылыс материалдарын өндіру кезінде, атап айтқанда арболитобетондарға арналған тұтқыр құрамдарды өндіру кезінде шикізат ресурстарын кеңейту көзі болып табылуы мүмкін. Бұл өз кезегінде шетелден әкелінетін қымбат цемент шығынын үнемдеуге мүмкіндік береді, өйткені республиканың цемент зауыттары цемент материалына сұранысты толық көлемде қанағаттандырмайды.

Күкірт, алюминий, металлдар, түрлі шламдар мен шлактар өндірісінің қалдықтары сияқты әртүрлі өнеркәсіптік қалдықтарды қолдана отырып, бетондарға арналған тұтқыр құрамдарды алу технологиясы өңделіп олар қолданыс табуда [2, 3].

Олардың бірі боксит шламын қолданатын цементтікүлді тұтқыр құрам болып табылады [4]. Оны игеру үшін келесі материалдар пайдаланылды: портландцемент, боксит шламы, жылу электр орталығының ұшқыр күлі, ауыз су.

Байланыстырғыштардың құрылымын қалыптастыру процестерін басқару үшін жұмыс [5] еңбекте келтірілген классикалық технологиялық ретпен жүргізілді.

Жоғары беріктік қасиеттері бар тиімді байланыстырғышты өңдеу кешенді электромеханикалық активтендіру (КЭМА) әдісімен жүзеге асырылды, яғни тұтқыр қоспаның компоненттерінің дымқыл ұнтақтау процесінде электр тоғы өткізілді [6].

Бірқатар жүргізілген эксперименттік жұмыстардан кейін келесі оңтайлы тұтқыр құрамы таңдалды: 55: 35: 10 пайыздық пропорциядағы цемент: күл: шлам. Одан жасалған үлгілер 28 тәулік қатқаннан кейін келесі беріктік көрсеткіштерін берді [5. Кестелер 3.1 және 3.2]:

1. өңдеусіз - 28,8 МПа;
2. дымқыл ұнтақтауда - 43,72 МПа;
3. КЭМА кезінде – 50,1 МПа.

Электролит түрінде барий хлоридін тұтқыр қоспаның жалпы массасының 1% мөлшерінде қолдану кезінде 28 тәулік қатқаннан кейін цементтiкүлдішламды үлгінің беріктігі ауыспалы токта 50,6 МПа-ға шейін, ал тұрақты ток кезінде 51,4 МПа – ға дейін жоғарылағанын көрсетті.

Бұл электрокоагуляция нәтижесінде тұтқыр қоспаның дисперсті бөлшектері полярланады және олардың өзара байланысы жүреді. Ал 1% барий хлориді түріндегі электролитті қосу цемент қамырының электр өткізгіштігін арттырады және тиімді дисперсияға ықпал етеді [7].

Нәтижеде алынған байланыстырғыш заттектің құрамы және оның беріктік көрсеткіштері төмендегі кестеде келтірілген.

Кесте. Байланыстырғыш заттектің құрамы және оның беріктік көрсеткіштері

Құрам (пайыздық пропорцияда)	28 тәулік қатқаннан кейінгі беріктік шегі, МПа				
	Өңдеу түрі			1 % BaCl қосқаннан кейін	
	өңдеусіз	дымқыл ұнтақтау	КЭМА	ауыспалы токта	тұрақты токта
Цемент :күл :шлам 55: 35: 10	28,8	43,72	50,1	50,6	51,4

Ескерту: [5. Кестелер 3.1 және 3.2]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жаканов А. Н., Еруланова А. Е. Альтернатива использования местных материалов и отходов промышленности при производстве строительных материалов. - Усть-Каменогорск: Вестник ВКГТУ № 2. 2017. 81 с.
2. Исакулов Б. Р. Получение высокопрочных арболитобетонов на основе композиционных шлакощелочных и серосодержащих вяжущих: диссертация на соискание ученой степени доктора технических наук. Иваново. 2016. 368 с.
3. Исакулов Б. Р., Жив А. С. Легкие бетоны на основе отходов промышленности и местных сырьевых ресурсов Казахстана и Средней Азии. Монография. Актөбе: МОН РК. АУ имени С. Баишева, 2011. 344 с.
4. Исакулов Б. Р., Жив А. С. Исследование золошламовых вяжущих на основе отходов топливно-энергетического комплекса Казахстана // Научный вестник ВГАСУ. Воронеж, 2012. № 3(27). С. 66-74
5. Джумабаев М. Д. Легкий арболитобетон на основе композиционных цементозольношламовых вяжущих и твердых органических отходов (на примере побочных продуктов сельского хозяйства Республики Казахстан): диссертация на соискание ученой степени кандидата техн. наук. Иваново, 2016. 59 с.
6. Акулова М. В., Исакулов Б. Р., Джумабаев М. Д. Комплексная электромеханическая активация золошламовых вяжущих для получения легких арболитобетонов. Научно – технический вестник Поволжья. Казань, № 1. 2014

7. Акчабаев А. А., К. А. Бисенов, С. С. Удербаетв Активация вяжущего поляризаацией как способ повышения прочности арболита // Доклады Министерства науки и высшего образования. Алматы: НАН РК, 1999. № 4. С. 57-60.

СОСТАВ ВЯЖУЩЕГО НА ОСНОВЕ МИНЕРАЛЬНЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ОТХОДОВ

Аннотация

В статье приводится технология получения вяжущего состава из цемента и золы уноса с добавкой бокситового шлама и строительные свойства полученного вяжущего состава.

Ключевые слова: цемент, зола уноса, бокситовый шлам, комплексная электромеханическая активация, химические добавки.

COMPOSITION OF BINDER BASED ON MINERAL INDUSTRIAL WASTE

Abstract

The article presents the technology of obtaining a binder composition of cement and fly ash with the addition of bauxite sludge and the construction properties of the resulting binder composition.

Key words: cement, fly ash, bauxite sludge, complex electromechanical activation, chemical additives.

МРНТИ 55.01.37

А.Ж. Куанышкалиева¹, А.Т. Насипкалиева², Г.И. Сұлтамұрат³, А.Е. Баймаганбетов⁴

¹«Сафи Өтебаев атындағы Атырау мұнай және газ университеті» КЕАҚ, Қазақстан
^{2,3,4}Баишев Университеті, Қазақстан

¹a.kuanyshkaliyeva@aogu.edu.kz

²nasipkaliyeva77@mail.ru

³gsultanmurat@mail.ru

⁴azamat.baima@gmail.com

МАШИНА ЖАСАУ САЛАСЫНДАҒЫ ТЕХНИКАЛЫҚ ҚҰЖАТТАМАНЫҢ СТАНДАРТТАУ ЖӘНЕ МЕТРОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМАСЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада машина жасау саласындағы техникалық құжаттарға метрологиялық және стандарттау сараптамасының мәні мен маңызы баяндалады, техникалық құжаттарға сараптама жүргізу кезінде анықталған типтік қателер, сондай-ақ сарапшылар жұмыс істейтін нормативтік құжаттардағы сәйкессіздіктерден туындаған проблемалар қарастырылады.

Түйінді сөздер: метрологиялық сараптама, стандарттау сараптамасы, бөлшектер сызбасы, унификациялау, стандарттар, сызбалардың метрологиялық сараптамасы, параметрлердің бақылау жарамдылығы.

Заманауи машина жасауда елеулі сапалық өзгерістер орын алуда, олар машиналар түрлерінің көбеюімен, күрделілігіне, сенімділігіне және ұзақ мерзімділігіне қойылатын талаптардың артуы, автоматтандыру мен интеллектуализацияның артуы, машиналар жылдамдығының артуы, т.б. көліктер, жаңа материалдарды пайдалану және техникалық эстетикаға қойылатын талаптарды арттыру. Осы тұрғыда машина жасау компаниялары метрология және техникалық құжаттаманы стандарттау саласындағы білімге үлкен мән береді. Себебі, өнім сапасы техникалық құжаттаманың сапасымен (конструкторлық,

инженерлік, техникалық, нормативтік және пайдалану) тығыз байланысты. Техникалық құжаттама процесінің осы кезеңінде қателер назардан тыс қалса, құжаттамаға қосымша өзгерістер енгізу қажет. Бұл қымбат және көп уақытты қажет ететін процесс. Осы кезеңнің маңыздылығы мен оны жүзеге асырушылардың жауапкершілігі, сонымен қатар стандарттау мен метрологиялық бақылауды ұйымдастыру мен әдістемесін дұрыс таңдаудың маңыздылығы осыдан туындайды [3].

Техникалық құжаттаманы бақылайтын метрологтар мен норма бақылаушылары өз компанияларында стандарттау философиясының жетекшілері болып табылады. Олар стандарттау мен үйлестірудің экономикалық әлеуеті және олардың өнім сапасына әсері туралы білуі керек [2].

Көбінесе техникалық құжаттамада құрылымдық элементтерді миниатюризациялау, қолданылатын материалдардың сапасы мен әртүрлілігі, материалдардың салмағы мен үлесін азайту, құжаттамада стандартталған бөлшектер мен түйіндерді барынша пайдалану және сызбалардың сапасы сияқты мәселелерге аз көңіл бөлінеді. Нәтижесінде, осындай сызбалар бойынша жасалған машиналар мен жабдықтардың стандартталуы, унификацияланған, машиналар мен жабдықтардың бөлшектері мен тораптарының өзара алмастырылуы және сабақтастығы төмен, бұл еңбек сыйымдылығының артуына әкеледі және бұл өз кезегінде өзіндік құнның өсуіне және осы өнімді әзірлеу мерзімдерінің ұлғаюына, яғни өндірістегі айтарлықтай экономикалық шығындарға әкеледі [4].

Құжаттамада станоктардың бөлшектері мен тораптарының стандартты нөмірлерін және станоктардың негізгі өндірістік жабдықтарын және негізгі өндірістік жабдықтарды дұрыс көрсетпеу немесе жойылған стандарттарға сілтеме жасау жаңа өнімді әзірлеуге уақытты жоғалтуға әкеледі, өйткені бұл қателер станоктар мен прототиптерді өндіру процесінде түзетілуі керек [3].

Сатып алынатын бөлшектер мен жинақтарға тапсырыс беру кезінде мамандандырылған компаниялар ұсынатын сатып алынатын бөлшектер мен материалдардың стандартты саны жиі дұрыс көрсетілмейді, соның салдарынан бөлшектер, жинақтар мен материалдар қажетсіз белгілермен және стандартты өлшемдермен жеткізіледі. Бұл машинаның жаңа конструкция игеруге қажетті уақытты арттырады.

Жобалық құжаттаманы метрологиялық және нормативтік тексеру кезінде өлшемдік тізбекті талдауға ерекше көңіл бөлінеді. Өлшеу критерийлерін дұрыс таңдау және өлшемдердің, геометрияның және конструкторлық құжаттардағы беттердің орналасуының рұқсат етілу шегі мен бетінің кедір-бұдырына қойылатын талаптар арасындағы дұрыс байланыс бақылауды жоғалтуға, яғни жобаланған бөліктің немесе жинақтың параметрлерін бақылау мүмкін еместігіне әкелуі мүмкін. Мұндай жағдайларда габариттік тізбекті қайта есептеу қажет, ал есептеулерді тексерудің орнына маман инженерлік тізбекті өзі жобалауы немесе салуы керек және оны ГОСТ 2.308-2011 ережелеріне сәйкес есептеуі керек, онда рұқсат етілген шектеулер ережелері белгіленеді, беттердің пішіні мен орналасуы немесе беттің кедір-бұдыр қасиеттерін көрсететін ГОСТ 2.309-73 [1].

Бұйым конструкциясының сынауға жарамдылығын бағалау кезінде құжаттаманы әзірлеушілер келесі қателіктерді жібереді:

өлшеу құрылғыларын қосуға арналған құрылғылардың болмауы (сынақ розеткалары, қосқыштар), бұл көптеген параметрлерді тексеруді мүмкін емес етеді; кіріктірілген өлшеу құралын реттеу және реттеу үшін түйіндерге қол жетімділіктің қиындығы кіріктірілген өлшеу құралын бөлшектемей техникалық қызмет көрсету, жөндеу және тексеруге қол жетімділіктің қиындығы.

Жобалық құжаттаманы сараптау кезінде сарапшы келесі мәселелерді қарастырады [2]:

- конструкторлар қабылдаған осы өнімнің негізгі параметрлерінің тиісті стандарттар талаптарына сәйкестігі, сондай-ақ олардың таңдаулы сериясы «ГОСТ 6636-69» нөмірлерімен сәйкестігі;

- бөлшектерді, олардың элементтерін, тораптарын және сатып алынған бұйымдарды стандартталған, унификацияланған және стандартталған бұйымдармен ауыстыру мүмкіндігі;

- қабылданған дәлдік пен беттің кедір-бұдырлығына, жіптерге, шпилькаларға, кілттерге, тісті және басқа қосылыстарға, материалдың маркалары мен сорттарына, термиялық және термохимиялық өңдеудің бекіту бұйымдарына және басқа да сипаттамалық көрсеткіштерге мемлекеттік стандарттарда белгіленген талаптарға сәйкестігі;

- тапшы материалдарды неғұрлым кең таралған және арзанырақ материалдармен ауыстыру мүмкіндігі;

– сызбалар мен басқа да конструкторлық құжаттаманы ресімдеудің біркелкілігі [5].

Сапаны бақылаудың тиімділігін, сенімділігін және өзара ауыстырымдылығын қамтамасыз ету үшін машина бөлшектері мен тораптарын өлшеу параметрлерінің оңтайлы диапазонын және оларды өлшеудің дәлдігін анықтау кезінде қателердің үлкен саны анықталады. Өлшеу параметрлерінің номенклатурасы және өлшем дәлдігінің критерийлері екі маңызды көрсеткішті анықтайды: сенімділік пен еңбек сыйымдылығы [6]. Бақылау мен өлшеуге арналған еңбек шығындары өнім өндіруге жұмсалатын жалпы еңбек шығындарының шамамен 10% құрайды, кейбір салаларда одан да көп. Егер параметрді өлшеу және бақылау нәтижелері туралы ақпарат пайдаланылмаса, өлшенетін параметрдің мәні уақыт бойынша тұрақты болса немесе басқа параметрлермен өзара тәуелді параметр өлшенсе, онда бұл параметр артық болып саналады және өлшенетін параметрлер арасынан шығарылуы тиіс [2].

Керісінше, өлшенетін және басқарылатын параметрлерді өлшенетін және бақыланатын параметрлердің санына қоспау керек. Бұл параметрлер келесі критерийлер бойынша анықталады:

– параметрдің мәні өнімнің қасиеттеріне айтарлықтай әсер етеді;

- бір параметрді бақыланатын (өлшенетін) параметрлердің қатарына қосу бақылау (өлшеу) әдісін айтарлықтай жеңілдетеді немесе өнімнің техникалық жағдайын бақылауға және сенімді нәтижелерді алуға мүмкіндік береді; оны өнімнің техникалық жағдайын тексеру және сенімді нәтиже алу үшін пайдалануға болады [3].

Метрологиялық және стандарттау сараптамасының тиімділігін арттыруға, оны құжаттаманың сапасына нұқсан келтірмей жүргізуге уақыт пен қаражатты қысқартуға, сондай-ақ әзірлеушінің метрологиялық қателіктерін барынша азайтуға сарапшы мен әзірлеуші тарапынан бірлесіп құжаттаманы метрологиялық пысықтау, метрология саласындағы әзірлеуші мамандардың білім деңгейін ұдайы арттыру, «Типтік қателер тізбесі сияқты арнайы әдістемелік материалдарды жасау ықпал етеді, техникалық және конструкторлық құжаттаманың метрологиялық сараптамасы нәтижесінде анықталған».

Осы жерден сарапшы-метролог өз жұмысына қаншалықты байыпты және мұқият болу керек, құжаттамадағы кемшіліктерді уақтылы анықтау керек және ең бастысы, әзірлеушілер өздері жасаған келесі құжаттарда өз қателіктерін қайталамауын қамтамасыз ете алады деген қорытынды жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. И. В. Трифанов, А. А. Снежко, Л. В. Русяева. Метрологическая экспертиза нормативной документации. Конспект лекций. СГУНТ, Красноярск, 2017.- 110с.
2. Полякова О. В. Метрологическая экспертиза технической документации./В помощь начинающим метрологам//Практический журнал «Главный метролог» 2009
3. Исматуллаев П. Р., Тургунбоев А. и Усманова Х. «Единицы измерения в международной системе СИ» методические пособие. Т.: 2012.
4. Т. М. Мендебаев, Е.С. Асқаров, А.Ә. Ермекбаева, И.Ж. Жаханова. Стандарттау, метрология және сертификаттау. Оқулық – Алматы, ЖШС РПБК «Дәуір» 2011 ж., 281 бет.

5. Федюкин В.К. и др. Методы оценки и управления качеством промышленной продукции: Учебник. – М.: «Филин», 2000. –328 с.
6. Самсаев М.Б., Самсаев И.М., Жүнісбаев Б.Ж., Илямов Х.М., Сафарғалиев А.Е. Өзара ауыстырымдылық, стандарттау, сертификаттау негіздері және метрология. Сапа менеджменті – Алматы: «Бастау» баспасы, 2008. – 262 б.

СТАНДАРТИЗАЦИЯ И МЕТРОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА ТЕХНИЧЕСКОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ В ОБЛАСТИ МАШИНОСТРОЕНИЯ

Аннотация

В данной статье описаны значение и важность проведения метрологической и стандартизационной экспертизы технических документов в области машиностроения, типичные ошибки, выявляемые при проведении экспертизы технических документов, а также проблемы, вызванные несоответствиями в нормативных документах, с которыми работают специалисты.

Ключевые слова: метрологическая экспертиза, стандартизационная экспертиза, чертеж деталей, унификация, стандарты, метрологическая экспертиза чертежей, контроль достоверности параметров.

STANDARDIZATION AND METROLOGICAL EXAMINATION OF TECHNICAL DOCUMENTATION IN THE FIELD OF MECHANICAL ENGINEERING

Annotation

This article describes the meaning and importance of metrological and standardization examination of technical documents in the field of mechanical engineering, typical errors detected during the examination of technical documents, as well as problems caused by inconsistencies in regulatory documents that experts work with.

Key words: metrological examination, standardization examination, drawing of parts, unification, standards, metrological examination of drawings, control validity of parameters.

МРНТИ 20.23.25

А.Р. Сундетова¹, Л.Қ. Нұрғазы², Г.Н. Тажиева³, Н.А. Имангазина⁴, Н.М. Таванова⁵
^{1,2,3,4} Баишев Университеті

⁵ Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

ian_abd89@mail.ru

Brilliant_777@list.ru

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫН АҚПАРАТТАНДЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада ақпараттық технологиялар қазіргі уақытта республиканың барлық жоғары оқу орындарының ұйымдастырушылық, педагогикалық және тәрбиелік қызметінде қолданылып жатқанын атап өткен жөн. Университетте білім беруді ақпараттандыру процесінде белгілі бір оқу орнының жұмысына ғана емес, сонымен қатар бүкіл білім беру жүйесіне пайдалы кең ақпараттық ресурстар жинақталады. Мұғалімдер электронды оқу құралдарын, компьютерлік есептер жинақтарын, зертханалық жұмыстарды, педагогикалық бағдарламаларды дайындап, өз жұмыстарында кеңінен пайдаланады. Тәжірибеде қолданылатын ғылыми-әдістемелік оқу әзірлемелерінің көпшілігі электронды түрге көшірілді. Жаңа ақпараттық технологиялар негізінде оқу іс-әрекетінің жаңа түрлерін одан әрі дамыту қарастырылуда.

Түйін сөздер: жаңа педагогикалық технологиялар, ақпараттандыруды дамыту ортасы, телекоммуникациялық жоба.

Соңғы жылдары компьютерлік, телекоммуникациялық техника мен технологиялардың қоғам өміріндегі рөлі мен орнында түбегейлі өзгерістер болды. Ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды игеру қазіргі заманда әрбір жеке тұлға үшін оқу және жазу қабілеті сияқты сапалармен бір қатарға және әрбір адам үшін қажетті шартқа айналды. Алынған білім мен дағдылар бұдан әрі көптеген жағдайда қоғамның даму жолдарын анықтайды [1].

Информатика курсы есептеу техникасы кабинеті негізіне қоюдың маңызды ерекшелігі – студенттердің электрондық есептеу машиналармен жүйелі жұмыс істеуі. Сол себепті информатика сабақтарындағы оқу үзінділерін электронды есептеу машиналарын қолданудың көлемі және түрі бойынша жіктеуге болады. Информатика және есептеу негіздері курсының машиналық түрдегі ең алғашқы бағдарламасының өзі – ақ сабақтарда есептеу техникасы кабинетін ұйымдасқан түрде қолданудың демонстрация, фронтальді зертханалық жұмыс және практикум сияқты үш түрін қарастырады.

Оқушылар өз бетінше қорытынды жасайды, қажет болса компьютерді пайдаланады, кітаппен жұмыс жасайды, дәптерге қажет нәрсені жазады. Оқытушы информатика кабинетінде оқушылардың жұмысын ұйымдастырудың гигиеналық талаптарын ескере отырып, оқушылардың компьютермен жұмысының белгіленген нормадан аспауын қамтамасыз етеді [2].

Мұғалімнің шығармашылықпен айналысуына, оқу және тәрбие міндеттеріне көбірек көңіл бөлуіне жағдай туғызады.

Енді информатика пәні оқу материалының өзіндік ерекшелігінен туындайтын информатика сабағының кейбір дидактикалық өзгешеліктеріне тоқталып өтейік. Бұл өзгешеліктер Ю.А.Первинмен оқушыларға бағдарламалауды оқыту бойынша жүргізілген сарапты жұмысы барысында көрсетілген.

Электронды есептеуші машиналармен үнемі жұмыс жасау жағдайында оқу студенттердің көтеріңкі көңіл-күйімен өтеді.

Бағдарламалау бөлімін оқытқанда сәтті жүзеге асырылатын оқытудың маңызды жолы – оқушылардың мұғалімнің іс-әрекетін қайталауы. Ортағасырлық қолөнершілер дәуірінен бері белгілі «Мен жасағандай істе!» принципі дайындық ауқымының ұлғаюымен құндылығын жоғалтты, өйткені оқуда көп уақыт, материалдық және адам ресурстары қажет болды.

Сонымен қатар, мұғалім жеке оқыту принципін сақтай отырып, бір уақытта бірнеше оқушымен жұмыс жасай алады [3].

Информатика курсының алгоритмдеу және бағдарламалау бөліміндегі оқу өнімінің спецификалық ерекшеліктері білім беру сараптамасының әртүрлі түрлері үшін білікті бағдарламашылар әзірлеген бағдарламалық модульді тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

Кез келген жағдайда мұғалім мұндай оқу жағдаяттарын ұйымдастыру процесінде өнеркәсіптік бағдарламалау жағдайында сыналған тәсілдерді сәтті қолдана алады: үлкен тапсырмалар бірқатар шағын тапсырмаларға бөлінеді, оларды орындау жеке студенттерге (немесе топтарға) жүктеледі. студенттер). Ұжымдық мәселелерді шешуге қатысу студенттерді өзара жауапкершілік қарым-қатынасына тартады және олардың алдына тек білім беру ғана емес, сонымен қатар ұйымдастыру мәселесін қоюға мәжбүр етеді. Педагогикалық тұрғыдан алғанда мұның бәрі өзекті, өйткені қазіргі заманғы колледжде оқу процесі білімді тұлғаны қалыптастыруға ғана емес, сонымен қатар өз қызметін тиімді ұйымдастыруға қабілетті әлеуметтік белсенді тұлғаны қалыптастыруға бағытталуы керек [4].

Жоғарыда аталғандар сабақта оқу материалын оқытудың нақты әдістемелік схемасын жасау процесінде жүзеге асырылатын дидактикалық мүмкіндіктердің кейбірі ғана. Бірақ информатика курсына оқу жұмысын ұйымдастырудың бірден-бір тиімді түрі сабақ емес.

Студенттермен тәрбие жұмысын ұйымдастырудың жаңа формаларын іздестіру заманауи колледждің өңделген ақпаратты өз бетінше игеріп қана қоймай, сонымен қатар өзі жаңа идеялар генераторына айналатын тұлғаны қалыптастыруға ұмтылуымен түсіндіріледі. Бұл мәселенің шешімін табуға болатын салалардың бірі – оқытудың әрекетке негізделген тәсілі немесе Жоба әдісі. Бұл әдісті тек компьютерлік технологияны оқытудың кіріспе бөлімінде ғана емес, жоғары бөлімдерде де тиімді қолдануға болады [1].

Информатикадан стандарт жобасында қарастырылған білім алушылардың міндетті дайындық деңгейін бағалау тәртібіне енгізілген іргелі жаңалық бағалау процедурасының негізінде жатқан критериалды-бағдарлы жүйені алу болып табылады. Бұл жүйе дихотомиялық шкаланы («тексерілген» – «тексерілмеген») қолдануға негізделген. Сонымен қатар, стандарттың минималды талаптарынан асатын оқушы деңгейін бағалау үшін аналогтардың дәстүрлі (индикативті) жүйесін қолдану тиімді. Осыған сәйкес білім алушылардың білімі мен біліктілігін тексеру және бағалау оқытудың екі деңгейінде жүргізілуі керек: міндетті және жоғары. Мұндай бақылау үшін әртүрлі технологияларды қолдануға болады: ағымдағы тестке екі деңгейлі тапсырмаларды енгізу, осы бақылау түрлерін оқу процесінде және емтиханда бөлумен пайдалану. Яғни, колледжде информатика пәнін оқытуда жоғарыда аталған ерекшеліктерді ескере отырып, кәсіптік бағыт-бағдар беру, мамандық бойынша оқыту мүмкіндіктері мол [5].

Білім алушылар онлайн режимінде оқуды жаппай таңдайды. Бейтс (2011) төрт негізгі тенденцияны анықтады.

Америка Құрама Штаттарының жоғары білімінде: онлайн оқытудың өсуіде. АҚШ-тағы қашықтықтан оқыту курстарына қабылдау 2009 жылдан 2010 жылға дейін 21%-ға өсті

Университеттерге студенттерді жалпы қабылдаудың 2% өсуі. Американдық студенттердің 80% - дан астамы 2014 жылы онлайн курстарды таңдауы мүмкін, ал 2009 жылы 44%. Он американдық жетеуі интернеттегі оқытудың ең жоғары деңгейі бар мекемелер пайда табу үшін құрылған. Қазірдің өзінде осы оқыту форматына жақсы енгізілген коммерциялық жеткізушілер студенттердің онлайн оқыту формасын таңдауынан пайда табуы мүмкін. Сонымен қатар, ақылы оқыту формалары ыңғайлы интернетте алға жылжу үшін, өйткені олар оқытушылардан аз қарсылыққа тап болады құрамы және университет бағдарламасына инвестицияларға тәуелді емес [6].

АКТ-ны интеллектуалды қолдану жоғары білімге көбірек студенттерге қол жеткізуге, оқу іс-әрекетінің нәтижелерін жақсартуға, икемді қол жетімділікті қамтамасыз етуге және бәрін жасауға көмектесуі керек еді бұл арзан бағамен. Оның орнына, АКТ-ға инвестициялар мен шығындар өсетіндігі атап өтілді, оларды қолдау жөніндегі персонал оқу процесінде басқа жұмысты алмастырмай көбейеді (автоматтандыру басқару). Оқу іс-әрекетінің жақсартылған нәтижелері туралы дәлелдер аз және қашықтықтан оқытуда жоғары білім сапасының стандарттарына сәйкестігін қамтамасыз ету әлі де қиын. Ал біздің мемлекетте 20 жылдағы пандемия кезінде қарқын ала бастады [2].

Онлайн оқытудан пайда табудың бір себебі-өз ұйымдарын жүйе ретінде басқару және курсты әзірлеу және студенттерге қолдау көрсету кезінде командалық тәсілді қолдану. Керісінше, Мемлекеттік органдардың көпшілігі әдетте аудиториялық курстың онлайн нұсқасын жасау және қолдау үшін жеке академиктерге сүйенеді. Бейтс мұны "жалғыз қаһарман" моделі деп атайды және ол командалық тәсілмен бірдей сапалы тұрақты онлайн оқытуды жасау ықтималдығы аз екенін айтады [3].

Қашықтан оқыту үшін мемлекеттік жоғары білім үшін даулы мәселе. Алайда қашықтан оқыту тәсілден ерекшелік-ашық университеттер: жүз мыңнан астам студенттерді қабылдайтын қашықтықтан оқытылатын үлкен оқу орындары (мысалы, Британдық ашық Университет) немесе тіпті миллионнан астам (мысалы, Үндістандағы Индира Ганди атындағы Ашық Университет) [4].

Білім беруді ақпараттандырудың ұлттық саясатына жаңа тәсілдер мекемелер көптеген жылдар бойы АКТ-ны оқытуда да, басқаруда да толық қолданады. Кейінірек олардың кейбіреулері оқу материалдарын ООР(оқытудың онлайн режимі) ретінде қол жетімді ету арқылы бейресми оқытуды ынталандыруға ниет білдірді. 2012 жылы кейбір американдық университеттер бір қадам жасады және бүгінгі күні бүкіл әлем бойынша жаппай ашық онлайн курстар ұсына бастады.

Негізгі бағыттарға "жаңа педагогика" тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде білім беруде жаңа АКТ енгізуді мыналарға жатқызуға болады:

- АКТ құзыреттілігі, ақпараттық және медиа сауаттылығы, цифрлық мәдениет және киберқауіпсіздік;
- білім беру қызметкерлерінің кәсіби дамуының тұрақты инновациялық жүйелері, педагог қызметкерлердің ұлттық және өңірлік акт стандарттарының құзыреттілік талаптарының орындалуын қамтамасыз ететін;
- ООР, мазмұн мен бағдарламалық жасақтамаға арналған ашық лицензиялар;
- жаппай ашық онлайн курстар (ЖАОК), виртуалды семинарлар және қашықтағы зертханалар;
- Ғаламдық цифрлық оқу платформаларындағы электрондық басылымдар мен электрондық оқулықтар;
- жеке оқыту және "төңкерілген" сынып модельдері (Flipped Classrooms);
- білім берудегі бұлтты технологиялар және мобильді қосымшалар, соның ішінде қолдау білім беру процесінде BYOD (Bring Your Own Device) жеке құрылғыларын пайдалану;
- қолданбалы акт және "ақылды" Нысандар (3D басып шығару, толықтырылған шындық, АКТ – мен біріктірілген киім заттары - "WearableTechnology" және т. б.);
- оқыту ойындары және ойынға негізделген білім беру технологиялары;
- әртүрлі әлеуметтік-демографиялық бағыттарға бағытталған инклюзивті оқыту әдістері халық топтары;
- акт-мен проблемалық және жобалық-бағдарланған оқыту әдістері және инновацияларды енгізу Қаражатты қоса алғанда, білім беру процесі туралы деректерді жинауға, сақтауға және талдауға арналған акт академиялық жетістіктерді бағалау және оқушылар портфолиосы;
- әлеуметтік медиа және АКТ қолдану тәжірибесін шоғырландыратын Кәсіби бағытталған қауымдастықтар [5].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Абдукадыров А.А. Интенсификация подготовки учителей физико-математических дисциплин на основе компьютеров. //Компьютер и образование: сб. научн. статей /Под ред. В.Г. Разумовского. - М.: Изд. АПН СССР, 1991. – 117с.
2. Бешенков С.А. Проблемы профильного обучения информатике. - М.: РАО, - 90с.
3. Бешенков С.А., Лыскова В.Ю., Ракитина Е.А. Информация и информационные процессы. // Информатика и образование. – 1998, № 6-8. - С. 39-50.
4. Бидайбеков Е.Ы. Проблемы компьютеризации национальных школ. // В кн.: Компьютерные технологии в учебно-воспитательном процессе школы и вуза. - Свердловск, 1990, - С.25-28.
5. Бидайбеков Е.Ы. Развитие методической системы обучения информатике специалистов совмещенных с информатикой профилей в университетах Республики Казахстан. // Дис. докт. пед. наук. 13.00.02, / М.: ИОСО РАО, 1998, - 180с.
6. Бидайбеков Е.Ы. О подготовке специалистов по информатике и информатизации образования в Республике Казахстан. // В сб.: «Технология высшего образования в XXI

веке: проблемы и перспективы развития: Материалы международной научно-практической конференции». -Актобе: АГУ им. К. Жубанова, 2002, - С.62-65.

ВАЖНОСТЬ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ВУЗА

Аннотация

В данной статье следует отметить, что информационные технологии в настоящее время используются в организационной, педагогической и воспитательной деятельности всех вузов республики. В процессе информатизации образования в университете накапливаются обширные информационные ресурсы, полезные не только для работы конкретного учебного заведения, но и для всей системы образования. Учителя готовят и широко используют в своей работе электронные учебные пособия, сборники компьютерных задач, лабораторные работы, педагогические программы. Большинство научно-методических учебных разработок, применяемых на практике, переведены в электронный вид. Рассматривается дальнейшее развитие новых видов учебной деятельности на основе новых информационных технологий.

Ключевые слова: новые педагогические технологии, информационная среда разработки, телекоммуникационный проект.

THE IMPORTANCE OF UNIVERSITY INFORMATIZATION

Abstract

In this article it should be noted that information technologies are currently used in organizational, pedagogical and educational activities of all universities of the republic. In the process of informatization of education, extensive information resources are accumulated at the university, which are necessary not only for the work of a particular educational institution, but also useful for the entire education system. Teachers prepare electronic textbooks, computer collections of reports, laboratory work, pedagogical software tools, and widely use them in their work. Most of the scientific and methodological educational developments used in practice have been translated into electronic form. The further development of new types of educational activities based on new information technologies is considered.

Keywords: new pedagogical technologies, information development environment, telecommunication project.

МРНТИ 20.23.25

Г.Н. Тажиева¹, А.Р. Сундетова³, Л.Қ. Нұрғазы², Н.А. Имангазина⁴, Н.М. Таванова⁵
^{1,2,3,4}Баишев Университеті

⁵Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

ian_abd89@mail.ru
Brilliant_777@list.ru

ЖОО-Ң АҚПАРАТТЫҚ ОҚЫТУ ОРТАСЫ – КӨПКОМПОНЕНТТІ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕ

Аңдатпа

Бұл мақалада білім, білік және дағды деңгейін анықтайтын ақпараттық процестер – тестілеу және игерілген білімді бақылаудың басқа әдістері берілген. ЖОО-да оларды автоматтандыру үшін компьютерлік техниканы және арнайы бағдарламалық-әдістемелік қамтамасыз етуді пайдалану қарастырылған.

Түйін сөздер: жаңа педагогикалық технологиялар, ақпараттандыруды дамыту ортасы, телекоммуникациялық жоба.

Білім беруді ақпараттандыруды құрайтын процестердің тиімділігін арттыру жолдарының бірі ақпараттандыруда көзделген әртүрлі құрылғыларды, технологияларды және ақпараттық толықтыруларды, жоғары оқу орындарының бірыңғай ақпараттық білім беру ортасын біріктіру және біріктіру болып табылады.

Жаһандық білім беру шындығында электрондық білім беру ортасын қалыптастыру кез келген заманауи білім беру жүйесінің негізі болып табылады. Электрондық ақпараттық-білім беру ортасының қазіргі даму кезеңінің және жақын болашақтың ерекшелігі – білім беру мекемесінің білім беру ортасына әлемдік ақпараттық-білім беру ресурстарының қуатты әсері. Қоғамның экономикалық және әлеуметтік өміріндегі өзгерістер, ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы, жалпы жұмыспен қамту мәселелеріне қатысты еңбек нарығындағы өзгерістер - осы процестердің барлығы білім беру мекемесінің заманауи ақпараттық-білім беру ортасының қалыптасуына және оның білім берудегі рөліне айтарлықтай әсер етеді. білім беру жүйесіне де. Бұл үдерістердің барлығы білім беру мекемесінің электрондық ақпараттық-білім беру ортасын қалыптастырудың жаңа тәсілдерін әзірлеуге бағытталған. Жаңа тәсілдің негізгі ерекшеліктері – білім беру ресурстарының білім беру кеңістігінің басқа қатысушыларымен интеграциясы, ашықтығы, жаңа инновациялық технологияларға көшуі, мұғалім рөлінің өзгеруі. Мақалада электронды ортаның көмегімен оқу процесін оңтайландыру және білім алушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыру мәселесі қарастырылған [1].

Шынында да, ақпараттық білім беру ортасының үлгілерін құру ғылымда және педагогикалық-әдістемелік зерттеулерде модельдеу әдісін қолдану дәрежесін зерттеуге кедергі келтіруі керек. Болашақта модельдерді құрудың және ақпараттық білім беру орталарын меңгеру негізделген.

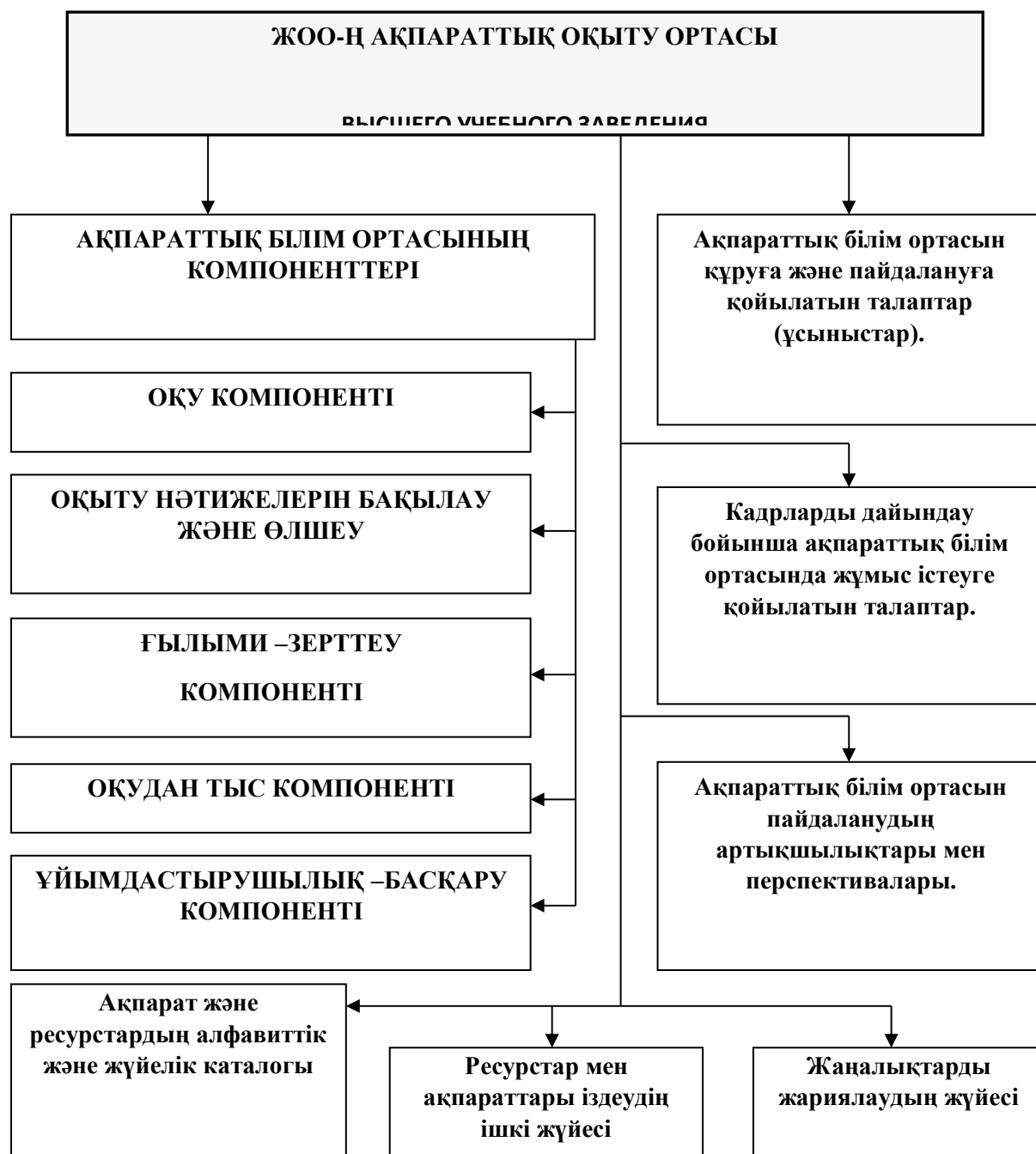
Модельдеу қоршаған дүниені тану әдісінен, табиғат пен қоғамнан туындайтын ақпараттық процестерден тұрады. Сондықтан дұрыс модельдеу үшін теорияның құрылуын көрсететін теория мен болжамдардың негіздемесі немесе кем дегенде зерттелетін құбылысты жеңілдету моделі болған пайдалы. модельдеу және нәтижені модельден түпнұсқаға түрлендіру кезінде қолданылатын модельдеу процедурасымен байланысты нақтылайтын кез келген теорияны қолдануға болады, содан кейін модельдеу тиімділігі артады. Мұндай теория әзірленді, негізінде үшін физикалық шама өлшемі ұғымын пайдалану физикалық табиғаты бірдей құбылыстар. Бірақ әлеуметтік-экономикалық саланың, ақпараттандырудың, технологияның, кибернетиканың және табиғат процестерінің күрделі динамикалық жүйелерін модельдеу үшін ұқсас теория әлі толық зерттелген жоқ [2].

Сипатталған үлгі ортаны енгізу және одан әрі жұмыс істеуді жоғары оқу орнының профессорлық-оқытушылық құрамы мен әкімшілігі психологиялық дайындықпен жүзеге асыруы және компьютерлік техника мен ақпараттық компьютерлік технологиялар аумағында арнайы орындаушыны міндетті түрде оқытумен қатар жүруі тиіс. жоғары оқу орнының барлық бағыттары бойынша.

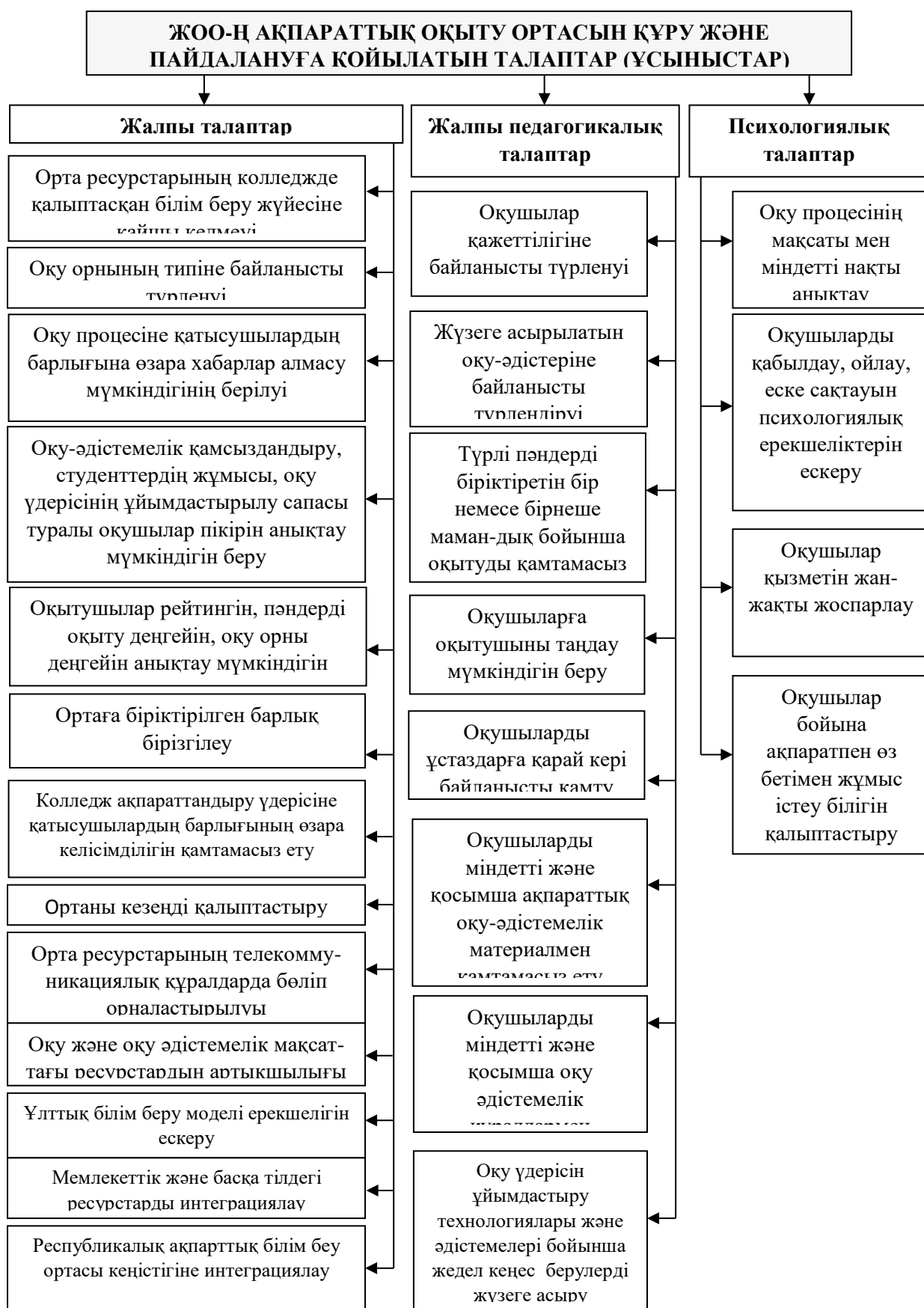
ЖОО-ның ақпараттық білім беру ортасын құру және пайдалану ерекшеліктерін сипаттайтын зерттеу барысында таңдалған теориялық және әдістемелік факторларды ақпараттық модельдеу процесінде жүйелеуге болады. Сонымен қатар, әзірленген модельдер жоғары оқу орындарында нақты ақпараттық білім беру ортасын құрудың әдістері мен технологияларын әзірлеу үшін жүйелеу және жобалау үшін негіз бола алады [3].

Зерттеудің қазіргі кезеңінде, бір жағынан, ақпараттық модельдеу әдісі және концептуалды ақпараттық модельді мақсатты түрде ұсыну білім беру шығармашылығы мен практикалық қолданудың барлық негіздері үшін ақпараттық болып табылады. Оның факторларды сипаттау үшін қолайлы екендігі анықталды. сәрсенбі. Екінші жағынан,

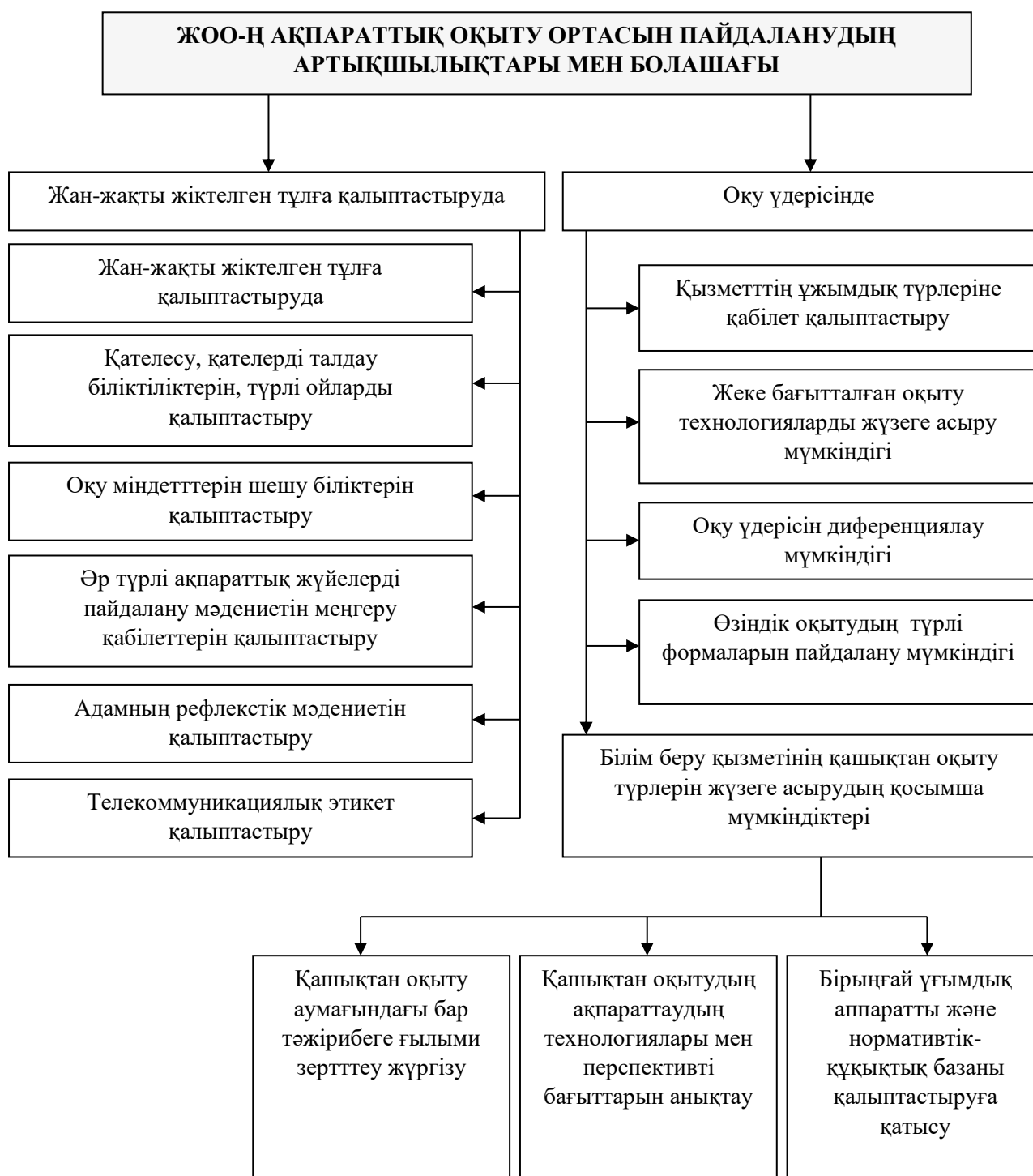
модельге кіретін барлық негізгі факторлар, құрамдас бөліктер, ресурстар мен қарым-қатынастар анықталған, ұсынылған және сипатталған. Бұл ғылыми-әдістемелік зерттеулер аясында интегративті және жүйелі іс-шаралар жүргізілді. Ол қазіргі білім беру мекемелері қызметінің барлық салаларын ақпараттандыру процесіне қатысты барлық факторларды жалпылау мен жүйелеуге негізделген. Жүйелеу нәтижесінде университеттің ақпараттық білім беру ортасының моделі әзірленді, ол 1.1-1.3 суреттерде көрсетілген[4].

Сурет 1.1 – ЖОО-ң ақпараттық оқыту ортасының көпкомпонентті моделінің жалпы құрылымы.

Сурет 1.2 –ЖОО-ң ақпараттық оқыту ортасын құру және пайдалануға қойылатын талаптар

Сурет 1.3 – ЖОО-ң ақпараттық оқыту ортасын пайдаланудың негізгі артықшылықтары және болашағы

Күрделі мәселелердің бірі ақпараттық оқыту ортасын құруда, оның ішінде оған қажетті ақпараттық ресурстарды құруда бірыңғай саясатты жүзеге асыру болып табылады және бұл мәселе қоршаған ортаны қамтамасыз етумен бірге уақыт пен кеңістікте қалыптасып,

таралуымен шиеленісе түседі: ақпараттық ресурстарды әр түрлі шығармашылық ұжымдар әр уақытта жасайды, содан кейін дайын өнім қоршаған ортаға енгізіледі. Нәтижесінде оқытушылар мен оқушылар, оқу орнының ақпараттық білім ортасының негізгі көрсеткіштері бола тұра, ауқымды біркелкі емес ақпараттар ішінде байқалмай кетеді. Олардың құрылымдау негізінде түрлі сынаушылар жатыр, ал оларды өңдеу және көрсету, беру принциптері әр түрлі технологиялық тәсілдерге бағынышты. Білім беру үдерісіне қатысушыларға ақпаратты-телекоммуникациялық техникамен жұмыс істеудің ешкіммен дәлелденбеген жаңа қосымша тәсілдерін игеруге тура келетін жағдайлар туындауы да мүмкін[5].

Ортаның әрбір ақпараттық ресурсі бекітілген білім және пән аумақтарының әмбебап классификациясын анықтау мүмкін емес. Бұл, ең бірінші, білім беру жүйесінде мамандар дайындығын жүргізетін тақырыптық бағыттардың көп нұсқалылығымен байланысты. Тәжірибеде пән аумақтарын классификациялауға қатысты бірнеше көзқарасты пайдалануға болады. Бірақ ортаны жасаушылар мен нақты ақпараттық ресурстар жасаушыларға қойылатын негізгі талап–нақты ақпараттық білім ортасын қалыптастыру шеңберінде пән аумақтарының бекітілген классификациясын және тақырыптық білім бағыттарын атаудың бірыңғай стандарт жүйесін қолдану. Төменде көрсетілгендер білім беру іс-әрекетінің алдын–ала бекітілген формаларының үлгісі бола алады:

1. дәрістер;
2. семинарлар;
3. практикалық сабақтар;
4. зертханалық сабақтар;
5. оқу ойыны;
6. оқу ғылыми – зерттеу жұмысы;
7. педагогикалық өлшемдер және бақылау, сынақтар мен емтихандар;
8. өзіндік оқу іс - әрекеті;
9. курстық және дипломдық жобалар.

Ақпараттық ресурстар спецификациясы жүйесінде жасаушылардың білім формасы мен типі, деңгей туралы мәліметтері ұсыныс мәнінде беріледі, өйткені бір деңгей, тип және форма үшін жасалған нақты ресурстарды параметрлердің басқа жиынтығымен сипатталатын оқу үдерісінде де неғұрлым тиімді пайдалануға болады. Бұндай ұсыныстар ақпараттық білім ортасын жасаушылармен нақты ресурстарды нақты орта классификаторларының бекітілген тарауларына енгізгенде қолданулары керек [6].

Оқу орнын ақпараттау үдерісін модельдеудің сипатталған тәсілдері, сонымен қатар ақпараттаудың теориялық және әдіснамалық негіздері ескеріле құрылған ақпараттық білім ортасының нақты көпкомпонентті моделі оқу орындарында дәстүрлі қолданылатын бытыраңқы ақпараттық ресурстар мен технологияларды біріктіретін алғашқы республикалық кешенді орталарды тәжірибеден өткізудің алғышарттарын жасайды. Сипатталған модель оқу іс- әрекетін ақпараттаудың мүмкіндік бағыттары және осы жағдайда қолданылатын ақпараттық ресурстардан басқа олардың педагогикалық тиімділігі мен сапасына қойылатын талаптарды біріктіреді [1].

Сонымен, модельді пайдалану ортаны құрудың негізгі үш сұрағына жауап беруге мүмкіндік береді; ортаға енгізу үшін ақпараттық ресурстардан не іріктеліп алынуы керек; білім берудің іс -әрекетін ақпараттауға деген бір кешенді көзқарас шеңберінде іріктелген ресурстарының көмегімен бірыңғайланып біріктіріледі. Бытыраңқы ақпараттық ресурстар мен технологияларды бірыңғайлау мен біріктіруге модельмен байланысты жоғарыда сипатталған және ортаның ресурстары мен компоненттерінің әдістемелік және технологиялық бірыңғай құралдары мен нақты механизмдерін жасауға бағытталған жүйесі ықпал етеді [2].

Қарастырылған модель оқу орнында мамандықтар дайындаудың, әсіресе ақпараттық білім ортасы жағдайында информатиканың әдістемелік жүйесін жетілдіруге бағытталған.

Оның құрамындағы психологиялық-педагогикалық және әдістемелік тұрғыдағы талаптардың көпшілігі, сонымен қатар ұйымдастырушылық–басқару және оқу, ғылыми-зерттеу іс әрекеттерін ақпараттаудың оқушылар дайындығы сапасына әсерін ескеру-соның дәлелі.

Сонымен қатар айтылған жағдайлар мен модельдің өміршендігі және тәжірибедегі тиімділігі оқу орындарының бірінде нақты ақпараттық білім ортасын пайдалану және жасау барысында тексерілуі керек. Сипатталған зерттеуді бұл жолмен жалғастыру жоғарыда сипатталған ғылыми іс-әрекет барысында жасалған теориялық-аналитикалық бастама мен модель арқасында мүмкін болып отыр [3].

ЖОО-ң ақпараттық оқыту ортасы алдыңғы ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялар негізінде құрылды. Осыған байланысты ортаны құруда арналған прогрессивті құралдар қолданылады. Олар гипермәтін және бағдарламалау тілдері HTML, Perl, JavaScript.

ЖОО-ң оқыту ортасының ақпараттық моделімен қамтамасыз етіледі. Қандайда бір нақты мамандық үшін пәннің типтік және оқу бағдарламасынан және осы бағдарлама негізінде оқу материалы, өзіндік жұмыс тапсырмасы, курстық жоба тақырыптары және т.б. беріледі. Қажеттілігі бойынша бұл ресурстарға анықтамалықтар, глоссарий және қосымша материалдар қосылады [4].

Ақпараттық оқыту ортасының құрылымы білім алушылардың оқу қызметінің тиімділігін көтереді. Бұл жағдайда ортаның оқу компонентіне мүмкіндігі, әрбір оқушы меңгерілетін пәннің қажетті теориялық материалына жеке жедел мүмкіндігін ала алады және онымен таныса отырып, зертханалық жұмыстардың әдістемелік нұсқауларын қарай отырып, жеке тапсырма ала отырып, өз білімінің деңгейін бақылай алады.

Сөйтіп ақпараттық оқыту ортасының нұсқасымен құрылған оқу компонентінің атқаратын ресурстарын бірігуде, мамандықтардың, мемлекеттік білім стандартының, оқу жоспарының, нақты бір оқу пәнінің, және оның бағдарламасының, электрондық оқу-әдістемелік құралдарының ортаның ақпараттық ресурсының көмегімен жүзеге асырылатын сақтау мен пайдалануға берудің байланысы анық көрінеді [5].

Ақпараттық қатынастық технологиялар студенттердің оқудан тыс қызметін, шараларды, тақырыптық оқудан тыс шараларды да қамтиды. Осыған байланысты институттың ақпараттық оқыту ортасында білім алушылардың оқудан тыс қызметін ақпараттандыруға бағытталған құралдар мен ресурстар қарастырылған.

ЖОО-ң ұйымдастырушылық-басқару қызметінің құралдарының негізі ақпараттық білім ортасының негізгі бөлігі болып табылады. Мұндай мәліметтер қорын басқару құралы оқытушылар құрамы туралы, оқушылар құрамы, жоғары оқу кәсіби білім бойынша нормативті құқық құжаттары туралы ақпаратты енгізуге, сақтауға және өндеуге мүмкіндік береді.

ЖОО-ң ақпараттық оқыту ортасының құрамына енгізілген барлық ақпараттық ресурстар қазақ және орыс тілдерінде құрылған, қазақ тіліндегі нұсқаларды құруда жоғарыда аталып өткен технологиялар қолданылды [6].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Абдукадыров А.А. Интенсификация подготовки учителей физико-математических дисциплин на основе компьютеров. //Компьютер и образование: сб. научн. статей /Под ред. В.Г. Разумовского. - М.: Изд. АПН СССР, 1991. – 117с.
2. Бешенков С.А. Проблемы профильного обучения информатике. - М.: РАО, - 90с.
3. Бешенков С.А., Лыскова В.Ю., Ракитина Е.А. Информация и информационные процессы. // Информатика и образование. – 1998, № 6-8. - С. 39-50.
4. Бидайбеков Е.І. Проблемы компьютеризации национальных школ. // В кн.: Компьютерные технологии в учебно-воспитательном процессе школы и вуза. - Свердловск, 1990, - С.25-28.

5. Бидайбеков Е.Ы. Развитие методической системы обучения информатике специалистов совмещенных с информатикой профилей в университетах Республики Казахстан. // Дис. докт. пед. наук. 13.00.02, / М.: ИОСО РАО, 1998, - 180с.
6. Бидайбеков Е.Ы. О подготовке специалистов по информатике и информатизации образования в Республике Казахстан. // В сб.: «Технология высшего образования в XXI веке: проблемы и перспективы развития: Материалы международной научно-практической конференции». -Актобе: АГУ им. К. Жубанова, 2002, - С.62-65.

ИНФОРМАЦИОННАЯ УЧЕБНАЯ СРЕДА ВУЗА-МНОГОКОМПОНЕНТНАЯ ИНФОРМАЦИОННАЯ СИСТЕМА

Аннотация

В данной статье представлен комплекс информационных процессов-тестирование и другие методы контроля полученных знаний, определяющие уровень знаний, умений и навыков. Для их автоматизации в вузах принято использовать компьютерную технику и специальное программно-методическое обеспечение.

Ключевые слова: новые педагогические технологии, информационная среда разработки, телекоммуникационный проект.

UNIVERSITY INFORMATION LEARNING ENVIRONMENT-MULTIPLE- COMPONENT INFORMATION SYSTEM

Annotation.

This article presents a set of information processes-testing and other methods of control of acquired knowledge that determine the level of knowledge, skills and abilities. For their automation in universities it is customary to use computer technology and special software and methodological support.

Keywords: new pedagogical technologies, information development environment, telecommunication project.

ӘЛЕУМЕТТІК –ҚҰҚЫҚТЫҚ ҒЫЛЫМДАР/
СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ НАУКИ

МРНТИ 10.63.59

Х. Сақтаганова¹, Ж. Досым², М. Жайғалиева³
Баишев Университеті, Қазақстан Республикасы, Ақтөбе

khurliman23@icloud.com¹

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН
ШЕШУДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ САЛАСЫНДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕР

Андатпа

Мақалада қазіргі таңда қоғамда туындап жүрген еңбек дауларына жалпы талдау жасалды. Еңбек қатынастарын реттеу бойынша Қазақстан Республикасы заңнамасында орын алған өзгерістер мен толықтырулар негізінде еңбек дауларын шешудің тәжірибеде қаншалықты орындалып жатқандығы зерттелді. Жалпы еңбек даулары жұмыс беруші мен жұмысшы арасында орын алып жатқан келіспеушіліктер мен қиындықтардың нәтижесі болғандықтан, аталған мәселені шешу кезек күттірмейтін тапсырма болып отыр. Сонымен бірге, Қазақстан Республикасы заңнамасына енгізілген өзгерістер мен толықтырулар еңбек даулары саласындағы өзекті мәселелерді қаншалықты дәрежеде реттеп отырғандығы да қарастырылды. Одан бөлек, бұл тақырыпты зерттеу барысында елімізде туындап жатқан еңбек дауларын халықаралық аренада заңнамасы жетілген әрі дамыған деп саналатын әлемдегі озық мемлекеттердің құқықтық жүйесімен салыстыра отырып, бірқатар тұжырымдар мен пайымдаулар да жасалды. Аталған тақырыпты зерттеу барысында жалпы талдау, салыстырмалы талдау, синтез және тағы да басқа дедактикалық әдістер қолданылды. Қазақстан Республикасы заңнамасы бойынша еңбек дауларын шешу саласындағы өзгерістерді қарастыру негізінде осы салада орын алып жүрген қиындықтар мен мәселелер тереңінен зерттеліп, авторлар тарапынан нақты қорытынды берілді.

Түйін сөздер: еңбек қатынастары, еңбек даулары, заңнама, комиссия, жұмыс беруші, жұмысшы, құқықтық жүйе, талап арыз.

Қазақстан Республикасы (бұдан әрі – ҚР) тәуелсіздік алған жылдардан кейін елдің құқықтық жүйесін реттеуге көшті және соған сәйкес көптеген даму сатыларынан да өтті. Бұл процесті жүзеге асыру барысында құқықтық салалардың барлығы дерлік өзгерістерге ұшырады. Оның ішінде, еңбек құқығына да біршама толықтырулар енгізілді. Ендігі кезекте ҚР заңнамасы бойынша еңбек дауларын шешу саласындағы өзгерістерге тоқталып өтсек.

2023 жылғы 15 ақпанда «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне еңбек даулары мен жанжалдарды шешу тәртібін оңайлату мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының №199-VII Заңы қабылданды [1]. Қазақстандық еңбек заңнамасына жеке және ұжымдық еңбек дауларын шешу мәселелері бойынша көп деген өзгерістер енгізілді. Осылайша, түзетулер аясында жұмыс берушінің қызметкерді келісу комиссиясының жұмысы туралы келісіммен таныстыру міндеттемесі енгізілді. Ендігі кезде ұйымдағы бұл құжат жергілікті акт ретінде болуы керек. Заң шығарушы келісу комиссиясына жүгінуге болмайтын қызметкерлер санатын да анықтады. Заң бойынша мемлекеттік қызметшілер мен шағын кәсіпкерлік субъектілері, 15-тен аспайтын жұмыскерлері бар коммерциялық емес ұйымдар, үй қызметкерлері сияқты жұмыс берушілер келісім комиссиясын құрудан босатылды [Сол жерде].

Сонымен қатар, жұмыс беруші ұжымдық шартта өз филиалдары мен өкілдіктерінде, оның ішінде шетелде қосымша келісім комиссияларын құру туралы шешім қабылдай алатын болды. Заң бұрын ұйымда жұмыс істеген қызметкердің бітімгершілік комиссиясының отырысында өз мүддесін білдіру құқығын жазбаша нысанда беруге және кәсіподақ органдарына немесе ұжымның өкілдер ретіндегі жұмысшыларына қорғау үшін сотқа жүгіну құқығын қамтамасыз еткен [Сол жерде].

Ұжымдық еңбек жанжалдарына келетін болсақ, мұндағы өзгерістер наразылық акцияларын өткізу мәселесі бойынша міндетті дауыс беруге әсер етті. Заң еңбек дауы туындаған жағдайда қызметкерлердің талаптарын қою үшін дауыс санына қойылатын талаптарды азайтты. Сондай-ақ, заң бойынша енді жұмыс беруші ұжымдық еңбек дауы туындаған жағдайда қызметкерлердің жиналысын өткізу үшін бөлме немесе кабинет беруге және жағдай жасауға міндетті. Жиналыс шешімі заң бойынша енді жай көпшілік дауыспен қабылданды деп есептеледі (бұрын отырысқа қатысқандардың 2/3 дауысы қажет болатын). Қазақстандық заң шығарушы төрелік кезең ішінде өткізуге болатын «бір сағаттық ескерту ереуіл» түсінігін енгізу арқылы қысқа мерзімді ескерту наразылықтарын өткізу тәртібін белгіледі. Сонымен қатар, заң жұмыс берушінің еңбек инспекциясы жөніндегі жергілікті органдарды ұжымдық еңбек дауының туындағаны туралы сол күні (бұрын 5 күн болатын) ескерту, сондай-ақ жанжал шыққанға дейін апта сайын хабарлау міндетін бекітті. Шешілді [Сол жерде].

Өзгерістер мен толықтырулар кәсіподақтарға да әсер етті. Енді енгізілген жаңалықтарға сәйкес, еңбекшілердің мүддесін кәсіподақтар мен сайланған өкілдер қорғайтын болса, онда ереуіл өткізу туралы шешімді олар құрған бірыңғай өкілді орган қабылдайды. Сондай-ақ кәсіподақ ұйымы ұйымдастырған ереуіл сотпен заңсыз деп танылса, заңда кәсіподақ ұйымының қызметін үш айдан алты айға дейінгі мерзімге тоқтата тұру арқылы жауапкершілік қарастырылған. Заң шығарушы кәсіподақтардың келісім комиссиясының жұмысы туралы шартпен міндетті түрде танысуын қамтамасыз етті [Сол жерде].

Еңбек құқығына заңнама бойынша өзгерістер енгізілмес бұрын, туындаған еңбек дауларын шешудің құқықтық позициясы жалғыз сот органдары арқылы жүзеге асты [2]. Толықтыруларға сәйкес еңбек дауларын шешудің ең алғашқы тәсілі ретінде татуластыру рәсімдері енгізілді. Яғни, татуластыру рәсімдері еңбек дауларын сотқа жеткізбей, бірінші – татуластыру комиссиясында, ол мүмкін болмаған жағдайда – еңбек төрелігінде, одан әрі – медиация рәсінде дау тараптарының өзара келісімге келуі негізінде реттеуді көздейді.

Құқықтық жүйеде татуластыру рәсімдерінің алатын маңызы өте зор. Өйткені, біріншіден, тараптар арасында туындаған дауды өзара бейбіт келісім негізінде шешу арқылы олардың уақыты барынша үнемделеді, сол арқылы қиындықтың шешімі тез табылады, яғни, бірнеше ай бойы сот процестерін күтіп жүрудің қажеттілігі болмайды. Екіншіден, туындаған дауды сот органдарына жеткізбеу арқылы сот қызметкерлерінің жүктемесін біраз төмендетуге мүмкіндік туады. Сонымен бірге А. Ахметов пен Г. Ахметова айтқандай татуластыру рәсімдері арқылы екі мақсатқа, бірінші – тараптардың заңды мүдделері мен құқықтарының толықтай қорғалуына, екінші – туындаған еңбек дауларының әр түрлі нысандағы ереуілдерге жалғаспай, татуластыру рәсімдері арқылы аяқталуына қол жеткізіледі [3]. Аталған жағдайлардың барлығы қарапайым халық ахуалын біршама жоғарылататыны анық.

Мемлекетіміздің заңнамасы бойынша еңбек дауларын шешу саласындағы өзгерістердің ішінен соңғы жылдары енгізілген медиация тәртібін ерекше атап өтуге болады. Медиация – басты татуластыру рәсімі ретінде қарастырылады және бұл рәсім сотқа дейін де, сот процесі барысында да орын алатындығымен ерекшеленеді. Екі жағдайда да еңбек даулары туындаған тараптардың келісімге келгендігі жөнінде анықтама толтырумен аяқталады және оларға табысталады. Сол арқылы тараптар өздеріне жүктелген міндеттемелерді орындауға келіседі.

Дәл осы тұста еңбек дауларын реттеу бойынша шетелдік тәжірибеге салыстырмалы талдау жасаған дұрыс. Мысалы, Г. А. Цысина өз еңбектерінде көрсеткендей, Канада мемлекетінің заңнамасы бойынша еңбек даулары міндетті түрде делдалдық және татуластыру рәсімдері арқылы шешіледі және жауапты органдардың барлығы аталған мақсаттың орындалуына бар күш-жігерлерін арнайды [4]. Ал, Д. Ким отап айтқандай, Корея Республикасында төтенше реттеу, ерікті реттеу, медиация және төрелік сияқты туындаған дауларды шешудің жаңа нысандары іске асырылып келеді [5]. Е. А. Левченко мен М. А. Королеваның пікірлері бойынша Швейцария мемлекетінде бұл процесс біршама өзгеше жүзеге асырылады, яғни еңбек дауларын реттеу бойынша әрбір кантонда арнайы қызметтер ашылған, сол арқылы кез келген еңбек мәселелерінің шешімі табылады [6].

Әлем мемлекеттері арасынан еңбек дауларын реттеудің озық үлгісі Америка Құрама Штаттарында қалыптасқан. «Бұл елде туындаған дауларды реттеудің дәстүрлі тәртібінен бөлек жиырмадан астам сотқа дейінгі баламалары қолданылады» деп, М. В. Матненко жазған [7]. Оның ішінде, делдалдық-төрелік, омбудсмен, тәуелсіз сараптама және жеке сот деп аталатын еңбек дауларын сотқа дейін реттеуші нысандарды атап өтуге болады. Яғни, шетелдік озық тәжірибеде еңбек дауларын сот органдарының қатысуынсыз шешуге мүмкіндік беретін көптеген модельдер жетерлік және оны Қазақстанның құқықтық жүйесіне орынды енгізе білсе, аталған процесс сөзсіз біршама жеңілдей түседі.

Осылайша, Қазақстанда еңбек дауларын реттеудің сотқа дейінгі нысандары осы саладағы өзгерістер негізінде ғана тоқтап қалмауы қажет. Жоғарыда аталып өткен әлем мемлекеттерінің озық тәжірибелерін ескере отырып, олардың ішінен еліміздің құқықтық жүйесіне сай келетін нысандарын таңдап алып, тәжірибеде жүзеге асыруға жағдай жасау қажет. Сонда ғана қоғамда туындаған еңбек даулары тез шешімін тауып, тараптар да заңның үстемдігіне сеніп, ең бастысы осы саладағы өзекті мәселелер сот органдарының қатысуынсыз толықтай реттелетін болады.

Дереккөздер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне еңбек даулары мен жанжалдарын шешу тәртібін оңайлату мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 15 ақпандағы №199-VII ҚРЗ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000199>.
2. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>.
3. Ахметов А., Ахметова Г. Еңбек құқығы. Оқулық. – Алматы: Нұр-пресс, 2005. – 405 б.
4. Цысина Г. А. Коллективный договор в системе трудовых отношений в Канаде // Труд за рубежом. – 1996. – № 1. – С. 23.
5. Ким Д. Урегулирование коллективных трудовых споров по законодательству Южной Кореи // Трудовое право в России и за рубежом. – Москва. – 2010. – № 2. – С. 46-54.
6. Левченко Е. А. Королева М. А. Трудовые споры в Швейцарии // Трудовое право в России и за рубежом. – 2013. – № 2. – С.135-144.
7. Матненко М. В. Третейское урегулирование разногласий в трудовых отношениях // Трудовое право. – Москва. – 2008. – № 6. URL: www.top-personal.ru.

ИЗМЕНЕНИЯ В СФЕРЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗРЕШЕНИЯ ТРУДОВЫХ СПОРОВ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье проведен общий анализ трудовых споров, возникающих в обществе в настоящее время. На основании изменений и дополнений, произошедших в законодательстве Республики Казахстан по регулированию трудовых отношений, исследовано, как на

практике осуществляется разрешение трудовых споров. Поскольку общие трудовые споры являются результатом разногласий и трудностей, возникающих между работодателем и работником, решение данного вопроса является важной задачей. Также было рассмотрено, в какой степени изменения и дополнения в законодательство Республики Казахстан урегулировали актуальные вопросы в сфере трудовых споров. Кроме того, в ходе изучения данной темы был сделан ряд выводов и суждений, сравнивающих возникающие в стране трудовые споры с правовой системой передовых государств мира, законодательство которых считается зрелым и развитым на международной арене. При изучении данной темы применялись общий анализ, сравнительный анализ, синтез и другие дедуктивные методы. На основе рассмотрения изменений в законодательстве Республики Казахстан в сфере разрешения трудовых споров были изучены проблемы и трудности, возникающие в данной сфере и даны конкретные заключения авторами.

Ключевые слова: трудовые отношения, трудовые споры, законодательство, комиссия, работодатель, работник, правовая система, исковое заявление.

CHANGES IN THE FIELD OF LEGAL REGULATION OF THE RESOLUTION OF LABOR DISPUTES IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article provides a general analysis of labor disputes currently arising in society. Based on the changes and additions that have occurred in the legislation of the Republic of Kazakhstan on the regulation of labor relations, it is investigated to what extent the resolution of labor disputes is carried out in practice. Since general labor disputes are the result of disagreements and difficulties arising between the employer and the employee, the solution of this issue is an urgent task. It was also considered to what extent amendments and additions to the legislation of the Republic of Kazakhstan have settled topical issues in the field of labor disputes. In addition, during the study of this topic, a number of conclusions and judgments were made comparing labor disputes arising in the country with the legal system of the advanced states of the world, whose legislation is considered mature and developed in the international arena. When studying this topic, general analysis, comparative analysis, experimental method, synthesis and other deductive methods were used. Based on the consideration of changes in the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of labor dispute resolution, the problems and difficulties arising in this area were studied in detail and specific conclusions were given by the author.

Keywords: labor relations, labor disputes, legislation, commission, employer, employee, legal system, statement of claim.

МРНТИ 10.63.00

И.М. Телибекова¹, М. Избасарова², Т. Алдабергенова³
Баишев Университетті, Қазақстан Республикасы, Ақтөбе

irina67.kz@mail.ru¹, malek.izbassarova@mail.ru²

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ДИСТАНЦИОННОМ ФОРМАТЕ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы правового регулирования трудовой деятельности в дистанционном формате по законодательству Республики Казахстан и зарубежных стран. Авторы изучили законодательство Республики Казахстан, Российской Федерации,

Соединенных штатов Америки, Европейского Союза и международные правовые документы в сфере регулирования труда надомных работников и работников, осуществляющих трудовую деятельность в дистанционном режиме. В статье применены диалектический, логический, правовой, сравнительный, статистический методы исследования проблемы. Авторы изучили мнения отечественных ученых и исследователей, а также стран ближнего и дальнего зарубежья. Авторы сравнили подход законодателей и ученых различных стран к дистанционной и надомной работе, к понятиям "дистанционная работа" и "телеработа", а также их точки зрения по совершенствованию действующего законодательства в данной сфере.

Ключевые слова: работник, работодатель, трудовое законодательство, дистанционная работа, надомная работа, телеработа, условия труда, телекоммуникационное оборудование, цифровые технологии.

С ростом цифровизации, развитием информационных и коммуникационных систем в современном обществе появились новые нестандартные формы работы, необходимые для реализации потребностей современного общества. Одной из таких новых гибких форм работы является «дистанционная работа», которая была законодательно закреплена в большинстве стран мира. Определение «дистанционной работы» можно найти в законодательстве стран Содружества Независимых Государств (далее – СНГ), таких как Республика Казахстан (далее – РК), Российская Федерация (далее – РФ) и др. Термин «удаленная работа» также часто используется в трудах ученых и исследователей. В странах Европейского Союза и Соединенных Штатах Америки (далее – США) преобладает понятие «работа онлайн».

В казахстанском правовом поле термин «дистанционная работа» закрепился сравнительно недавно. В Трудовой кодекс РК (далее – ТК РК) ст. 138 «Дистанционная работа» была включена в главу 12 «Особенности регулирования труда отдельных категорий работников», а ряд норм ТК РК были оптимизированы принятием Закона РК «О внесении изменений и дополнений в Трудовой кодекс Республики Казахстан по вопросам совершенствования правового регулирования дистанционной работы» с 2021 года [1-2]. Согласно п. 55-2 ч. 1 ст. 1 ТК РК дистанционная работа – это осуществление трудового процесса вне места нахождения работодателя, принимающей стороны и их объектов с применением в процессе трудовой деятельности информационно-коммуникационных технологий [1].

По данным социального опроса на тему дистанционной (удаленной) работы, проведенного среди жителей Казахстана компанией Headhunter, 48% процентов респондентов на момент опроса работали в офисе на рабочем месте, 30% – удаленно, 22% – были безработными. Больше половины опрошенных респондентов (68%) хотели бы работать удаленно, 32% предпочли бы остаться на своем рабочем месте [3]. По данным informburo на сайте hh.kz за первые 6 месяцев 2021 года было размещено на 44% больше вакансий, предполагающих удалённую работу, чем за такой же период в 2020 году, и на 137% больше, чем в 2019 году, а количество резюме за первые 6 месяцев 2021 года, где соискатели указывали удаленную работу, было в 4,5 раза больше, чем в 2020 году, и в 7 раз больше, чем в 2019 году [Там же].

Что касается правового регулирования дистанционной работы в РФ, то российский законодатель намного раньше и более детально подошел к правовому регулированию дистанционной работы, еще в 2013 г. включив в Трудовой кодекс РФ (далее – ТК РФ) специальную главу 49.1 «Особенности регулирования труда дистанционных работников» на основе Федерального закона (далее – ФЗ) «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» [4-5]. В соответствии со ст. 312.1 ТК РФ Дистанционной (удаленной) работой является выполнение определенной трудовым

договором трудовой функции вне места нахождения работодателя, его филиала, представительства, иного обособленного структурного подразделения (включая расположенные в другой местности), вне стационарного рабочего места, территории или объекта, прямо или косвенно находящихся под контролем работодателя, при условии использования для выполнения данной трудовой функции и для осуществления взаимодействия между работодателем и работником по вопросам, связанным с ее выполнением, информационно-телекоммуникационных сетей, в том числе сети «Интернет», и сетей связи общего пользования [4].

В США удаленная работа (англ. – telecommuting) регулируется Законом США №111-292 «Об усовершенствовании телеработы» от 09.12.2010 г. и Сводом законов США (40 U.S. Code §587 – Telecommuting and other alternative workplace arrangements) [6-7]. Причем для осуществления работы в дистанционном режиме по гибкому графику сотрудниками государственных департаментов и агентств в различных сферах экономики правительство США выделяет не менее 50 000 долларов из сумм, выделяемых на заработную плату и расходы [7]. Telecommuting или «теледоступ», как отмечает зарубежный исследователь К. Либлик, представляет собой «соглашение о работе, согласно которому работник выполняет свои обязанности и несет соответствующую за них ответственность, а также выполняет другую разрешенную работу, находясь на утвержденном рабочем месте, отличном от изначально установленного» [8].

Вообще автором термина «telecommuting/теледоступ» считается Джек Найлс (Jack Nilles), предложивший еще в 1972 г. альтернативу офисной работы под названием телекоммьютинг, которая является прообразом дистанционной работы, по мнению которого в ряде случаев дешевле и удобнее доставить работу к работнику, чем работника к месту работы [9]. Причем именно он долгое время возглавлял американскую общественную организацию по телеработе – ИТАС Ассоциацию и Совет по Телеработе (Telework Association and Council) [10]. Мы видим, что дистанционную работу называли еще и «teleworking», что в переводе означает «телеработа».

К. Либлик также отмечает, что работников, осуществляющих работу в режиме «telecommuting/теледоступ» условно подразделяют на несколько категорий «бывшие «штатники», фрилансеры и телепредприниматели» [8]. Как пишет автор, работника, осуществляющие трудовую функцию на дому – «бывшие штатники» (former full-time employees) меньше тратят времени на проезд, имеют возможность достаточно уделять внимание своим социальным обязанностям [Там же]. В то же время автор полагает, что «предоставление работнику права осуществлять трудовую функцию дома несет в себе риск снижения работоспособности вследствие неспособности большинства людей не просто абстрагироваться от домашних дел, но и при необходимости умело совмещать их с работой» [Там же]. Но как справедливо замечает ученый, даже на фоне стремительного развития труда в США в режиме «telecommuting/теледоступ», до сих пор имеют место нерешенные правовые проблемы, которые связаны с «расходящимся» законодательством между федеральными законами и законами штатов США, разными налоговыми законами в отдельных штатах, регулированием труда работников государственных учреждений и частной сферы и т.д. [11-12]. В основном в странах дальнего зарубежья четкого разграничения между надомными работниками и работниками, осуществляющих работу в режиме «telecommuting/теледоступ», не дано.

Согласно доводам узбекского исследователя А. Маматханова, «телеработа» имела место еще в 1957 году, и она являлась синонимом «работы на дому» [13, С. 89]. При этом автор указывает на разницу между телеработником и надомным работником, осуществляющим работу на дому: главной особенностью телеработника является использование им высокотехнологичных средств коммуникации, а «надомник» удаленно занимается выпуском продукции и оказанием услуг [Там же, С. 93].

Н. Л. Лютов приводит опыт международно-правового регулирования, отмечая, что если раньше к дистанционному труду применялись положения Конвенции Международной Организации Труда (далее – МОТ) 1996 года №177 «О надомном труде» и одноименной Рекомендации МОТ №184, то в последующем международно-правовое регулирование пополнилось Рамочным соглашением о телеработе, «связанной с использованием электронного оборудования» [14, С. 32-33; 15-16]. При этом в странах ЕС и США телеработа на неполный рабочий день считается нормальным явлением.

П. Е. Морозов подчеркивает, что в основу телеработы была положена флесибилизация (анг. – flexible), то есть повышение экономической приспособляемости рынка труда через решение вопросов транспортной доступности и оперативного реагирования организаций путем применения средств телекоммуникации [17, С. 173].

Н. В. Закалюжная обращает внимание, что целый ряд ученых, как российских, так стран дальнего зарубежья, до сих пор не пришли к единому мнению по поводу того, кто относится к телеработникам [18, С. 78-81]. В тоже время автор, показывая разницу между надомными и телеработниками не только как между работниками, занимающимися низкоквалифицированным и умственным (интеллектуальным) трудом, но и существенно отличающимися друг от друга размерами заработной платы, обнажает проблемы, имеющие место в правовом регулировании дистанционной работы [Там же].

Хотелось бы добавить, что как в зарубежном законодательстве, так и в научной доктрине до сих пор не выработано единого понятия «телеработа». Об этом говорят Н. Л. Лютов, П. Е. Морозов, Н. В. Закалюжная и др., анализируя европейское законодательство [14, С. 33; 17, С. 176; 18, С. 178].

Что касается надомных работников, то законодатели РФ и РК отграничивают их от работников, осуществляющих трудовую деятельность в дистанционном режиме. Так, в соответствии со ст. 137 ТК РК под ними подразумеваются лица, заключившие трудовой договор с работодателем о выполнении работы на дому личным трудом со своими материалами и с использованием своего оборудования, инструментов и приспособлений или выделяемых работодателем либо приобретаемых за счет средств работодателя [1]. Российский законодатель в ст. 310 ТК РФ дает определение лицам, осуществляющим работу на дому, определяя их как «надомники», которые заключают трудовой договор о выполнении работы на дому из материалов и с использованием инструментов и механизмов, выделяемых работодателем либо приобретаемых надомником за свой счет. Надомник может выполнять работу, обусловленную трудовым договором, с участием членов его семьи, и при этом трудовые отношения между членами семьи надомника и работодателем не возникают [4]. В соответствии со ст. 1 Конвенции МОТ № 177 «О надомном труде» надомником признается работник, который в том числе выполняет работу «по месту жительства или в других помещениях по его выбору, но не в производственных помещениях работодателя» [15]. Как замечает Н. В. Закалюжная, «выбор места работы самим работником является основным критерием отграничения надомников от остальных работников» [18, С. 79].

В Казахстане, если работник использует свое телекоммуникационное оборудование в любое время, работодатель должен либо предоставить его работнику и нести расходы по установке и обслуживанию, либо выплатить компенсацию работнику. Размер такой компенсации и способ ее выплаты устанавливаются в договоре о надомной работе. По соглашению сторон работнику могут быть возмещены и другие расходы работодателя, связанные с работой (например, счета за электроэнергию и воду). Однако, в действующем законодательстве отсутствует определение дистанционного работника.

В связи с этим мы согласны с рекомендациями Г.С. Қармыс, которая считает необходимым включить в ТК РК понятие «дистанционный работник», внести дополнения, которые касаются общих особенностей дистанционной работы и обеспечения информационной безопасности в ходе ее осуществления; заключения, внесения изменений,

прекращения трудового договора с дистанционными работниками; их трудового распорядка и охраны труда; а также обеспечения контроля над их деятельностью» [19, С. 14]. Ученый приводит данные по прогнозам Американского бюро статистики труда, согласно которым в период с 2014 г. по 2024 г. занятость в индустрии информационных технологий вырастет в среднем на 18,8 % [20, С. 259].

Учитывая требования казахстанского законодательства и международный опыт внедрения телеработы, рекомендуется включить в трудовые договоры о телеработе положения о месте выполнения работы; обязанностях работников и работодателя; рабочем времени и времени отдыха (гибкий график работы может применяться в соответствии с обычными процедурами); о здоровье и безопасности на рабочем месте; о процедурах управления временем (например, ежедневные/еженедельные отчеты, общение в установленное время, использование технических методов коммуникации). Об этом в своей работе пишет и Е. Хамидуллина [21, С. 19].

Также хотелось добавить, что применение режима работы в дистанционном формате связано, прежде всего, с появлением цифровых технологий, а также с пандемией COVID-19, который не сломил экономику Казахстана. Наоборот, в «ковидный» период ситуация в экономике изменилась кардинально, так как вырос спрос на цифровые продукты, которые были не просто внедрены во многие сферы, но и укрепились. Более того, в Казахстане прорыв технологий имел место и до «ковидного» периода благодаря цифровизации. Так, например, у нас в республике сайт Электронного Правительства РК egov.kz существует еще с 2006 года, на котором, не выходя из дома, можно оформить документы, получить ЭЦП ключи, записаться на прием к врачу, подать заявления различного рода, получать льготы, и т.д.

Также в жизни казахстанца появилось мобильное приложение kaspi kz, которое стало для граждан Казахстана открытием современной, очень удобной и востребованной характеристикой цифровизации. В приложение kaspi kz можно оплатить свои счета, коммунальные услуги, кредиты, покупки, штрафы и т.д. Что самое немаловажное, можно даже оказывать материальную помощь, пожертвовать не ограниченную сумму денег малоимущим, инвалидам, детям, лицам, которым требуется врачебная помощь. Популярной функцией в kaspi kz оказалась kaspi QR и перевод денежных средств. Kaspi QR – это штрих-код, который распознает приложение банка, чтобы оплатит любую иную покупку, если оплачивается штрих-кодом, то процент за покупку копится в виде бонусов. Очень удобным является и перевод денежных средств по номеру телефона. Также благодаря цифровизации у жителей Казахстана есть приложения по доставке продуктов питания из магазинов, ресторанов, кафе. Всё эти новшества появились в связи с ковидным временем, когда нельзя было посещать общественные места, и многие заведения теряли свой доход.

Таким образом, мы видим, что несмотря на бурное развитие цифровых технологий и проникновение их во все сферы экономики, до сих пор существуют проблемы не только правового регулирования дистанционных работников или телеработников, но и единого определения в правовой доктрине. Это говорит о том, что не только для казахстанского законодателя, но и для законодателей стран ближнего и дальнего зарубежья в сфере правового регулирования труда в дистанционном формате, а также для ученых многих стран есть еще широкое поле деятельности.

Дереккөздер тізімі:

1. Трудовой кодекс Республики Казахстан №414-V ЗПК от 23.11.2015 г. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414/k150414.htm> (дата обращения: 29.03.2023).
2. Закон РК «О внесении изменений и дополнений в Трудовой кодекс Республики Казахстан по вопросам совершенствования правового регулирования дистанционной

- работы» №61-VII ЗПК от 01.07.2021 г. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000061> (дата обращения: 29.03.2023).
3. В Казахстане в 7 раз вырос спрос на удалёнку – исследование. URL: <https://informburo.kz/stati/v-kazaxstane-v-7-raz-vyros-spros-na-udalyonku-issledovanie> (дата обращения: 29.03.2023).
 4. Трудовой кодекс Российской Федерации №197-ФЗ от 30.12.2001 г. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683/ (дата обращения: 29.03.2023).
 5. ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» №60-ФЗ от 05.04.2013 г. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_144640/ (дата обращения: 29.03.2023).
 6. Telework Enhancement Act of 2010. – URL:<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/BILLS-111hr1722enr/pdf/BILLS111hr1722enr.pdf> (дата обращения: 29.03.2023).
 7. 40 U.S. Code § 587 – Telecommuting and other alternative workplace arrangements. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/40/587>.
 8. Либлик К. Правовое регулирование дистанционного труда в США // Сравнительное трудовое право. – 2011. – №5 [Электронный ресурс]. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.hse.ru/data/2011/11/13/1272016486/USA-5-2011-T1.pdf> (дата обращения: 29.03.2023).
 9. Юрасов А.В. Основы электронной коммерции. Учебник. – М: Горячая линия-Телеком. 2008 г. [Электронный ресурс]. URL: <https://xn--80apaiifgbp3bu.xn--plai/istoriya-elektronnoy-kommertsii.php> (дата обращения: 29.03.2023).
 10. International Telework Association and Council (ИТАС). URL: www.telecommute.org (дата обращения: 29.03.2023).
 11. Обеспечение охраны труда дистанционно работающих в США: правовые аспекты // Сравнительное трудовое право. – 2011. – №5 [Электронный ресурс]. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.hse.ru/data/2011/11/13/1272016399/USA-5-2011-T2.pdf> (дата обращения: 29.03.2023).
 12. Обзор юридических вопросов, связанных с удаленной работой, и возможные решения, часть 1 из 2. URL: https://www.brighthub.com/office/home/articles/68430/?expand_article=1 (дата обращения: 29.03.2023).
 13. Маматханов А. Из истории развития надомного труда (удаленной работы) // Экономика и финансы (Узбекистан). – 2011. – №4-5. – С. 88-94.
 14. Лютов Н. Л. Дистанционный труд: опыт Европейского Союза и проблемы правового регулирования в России // Lex Russica. – 2018. – №10 (143). – С. 30-39.
 15. Конвенции Международной Организации Труда 1996 года «О надомном труде» (№177), Рекомендация Международной организации труда 1996 года «О надомном труде» (№184) // База данных международных трудовых стандартов МОТ Normlex. URL: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:1:0> (дата обращения: 29.03.2023).
 16. Рамочное соглашение о телеработе между Европейской комиссией и европейскими объединениями профсоюзов и работодателей 2002 года. Framework Agreement on Telework, between the ETUC, UNICE/UEAPME and CEEP 2002 // URL: http://ec.europa.eu/employment_social/news/2002/oct/teleworking_agreement_en.pdf (дата обращения: 29.03.2023).
 17. Морозов П. Е. Телеработа как форма флексибилизации трудового права зарубежных стран в условиях глобализации // Проблемы экономики и юридической практики. – 2011. – №4. – С. 173-177.
 18. Закалюжная Н. В. Дистанционная работа и схожие правоотношения // Право. Журнал Высшей школы экономики. – 2015. – №2. – С. 76-91.

19. Қармыс Г. С. Совершенствование государственного регулирования рынка труда Казахстана в условиях цифровизации: дис. ... доктор по профилю: 6D051000 / Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан – Нур-Султан, 2020 г. – 169 с.
20. Влияние цифровизации на рынок труда // Вестник КарГУ. – 2019. – №1 (93) – С. 256-261.
21. Хамидуллина Е. Дистанционная работа: проблемы и особенности правового регулирования за рубежом и в Казахстане // Эксперт Казахстан. – 2016. – № 22 (989). – С. 18-19.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖӘНЕ ШЕТ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ҚАШЫҚТАН ФОРМАТТАҒЫ ЕҢБЕК ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының және шет мемлекеттердің заңнамасы бойынша қашықтықтан форматта еңбек қызметінің құқықтық реттеу мәселелері қарастырылған. Авторлар Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы, Америка Құрама Штаттары мен Еуропалық Одақтың үйде жұмыс істейтін жұмыскерлер және қашықтан жұмыс істейтін жұмысшылардың еңбегін реттеу саласындағы заңнамасын, сонымен қатар халықаралық құқықтық құжаттарды зерттеген. Мақалада мәселені зерттеу үшін диалектикалық, логикалық, құқықтық, салыстырмалы, статистикалық әдістер қолданылды. Авторлар отандық, сондай-ақ жақын және алыс шет елдердің ғалымдар мен зерттеушілердің пікірлерін зерттеді. Авторлар әртүрлі елдердің заң шығарушылары мен ғалымдарының қашықтан және үй жұмысына деген көзқарасын, «қашықтықтағы жұмыс» және «тележұмыс» ұғымдарымен салыстырды, сондай-ақ осы саладағы қолданыстағы заңнаманы жетілдіруге қатысты көзқарастарын көрсетті.

Түйін сөздер: қызметкер, жұмыс беруші, еңбек заңнамасы, қашықтан жұмыс істеу, үйде жұмыс істейтін жұмыскерлер, қашықтан жұмыс, еңбек жағдайлары, телекоммуникациялық жабдықтар, цифрлық технологиялар.

LEGAL REGULATION OF LABOR ACTIVITY IN REMOTE FORMAT ACCORDING TO THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES

Annotation

The article deals with the problems of legal regulation of labor activity in a remote format according to the legislation of the Republic of Kazakhstan and foreign countries. The authors studied the legislation of the Republic of Kazakhstan, the Russian Federation, the United States of America, the European Union and international legal documents in the field of labor regulation of home workers and workers engaged in remote work. The article uses dialectical, logical, legal, comparative, statistical methods for studying the problem. The authors studied the opinions of domestic scientists and researchers, as well as countries of near and far abroad. The authors compared the approach of legislators and scientists from different countries to remote and home work, to the concepts of "remote work" and "telework", as well as their points of view on improving the current legislation in this area.

Keywords: employee, employer, labor legislation, remote work, home work, telework, working conditions, telecommunications equipment, digital technologies

И. М. Телибекова

Баишев Университет, Республика Казахстан, г. Актобе

irina67.kz@mail.ru

О НЕОБХОДИМОСТИ ОБЯЗАТЕЛЬНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРАХОВАНИЯ ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЯ РАБОТНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассмотрены вопрос о необходимости обязательного государственного страхования жизни и здоровья работников органов внутренних дел Республики Казахстан. Автором изучено правовое регулирование социального обеспечения, а также осуществления единовременных выплат и компенсаций сотрудникам органов внутренних дел Республики Казахстан при получении увечья (травмы, ранения, контузии), полученного при исполнении служебных обязанностей, либо осуществления денежной выплаты членам семьи погибшего (умершего) сотрудника правоохранительного органа. В статье представлены точки зрения отечественных и российских ученых по вопросам социальной защиты сотрудников органов внутренних дел, а также действующее законодательство Республики Казахстан в виде актов законодательного и подзаконного уровня, регулирующих осуществление выплат компенсаций как самим сотрудникам при получении травм или увечий, так и в случае их гибели членам их семей.

Ключевые слова: законодательство Республики Казахстан, правоохранительных органы, сотрудник органов внутренних дел, обязательное государственное страхование, компенсация, выплата, травма, увечье, гибель сотрудника.

Служебная деятельность сотрудников органов внутренних дел (далее – ОВД) Республики Казахстан (далее – РК) всегда проходит на первой линии борьбы с преступностью. Зачастую сотрудники Министерства внутренних дел (далее – МВД) при исполнении обязанностей рискуют своим здоровьем и даже жизнью, освобождая заложников, осуществляя розыск и поимку опасных преступников, обеспечивая общественную безопасность и соблюдение правопорядка. В период несения службы сотрудники ОВД подвергаются опасности не только при поимке правонарушителей, но и при участии в осмотре места происшествия, во время проведения допросов, на очных ставках. Кроме того, имели место и случаи нападения на сотрудников по дороге на работу и после нее, во время нахождения их в командировках, в том числе за рубежом, а также во время трудового отпуска.

Конечно, основам безопасности, тактике ведения боя, освобождения заложников, и даже проведения следственных действий, допроса и т.д. – всему этому обучают курсантов во время очной учебы в специализированных учебных заведениях. Но зачастую в правоохранительных органах работают и лица, получившие второе высшее образование, обучавшиеся заочно или, как обучаются сейчас – дистанционно. И в этих условиях обучать сотрудников безопасности конечно же затруднительно. Кроме того, в настоящее время в правоохранительные органы в ряды действующего состава принимают не только после окончания специализированных учебных заведений, таких как Академия МВД РК Академия Генеральной Прокуратуры, Академия финансовой полиции РК и т.д., но и после окончания юридических факультетов гражданских вузов.

Неутешительной остается и ситуация с курсами повышения квалификации и переподготовки сотрудников ОВД в вопросах обеспечения их безопасности. На курсах повышения квалификации в основном читаются лекции по основным направлениям

внутренней и внешней политики государства, служебному поведению сотрудников, по недопустимости пыток, преследования, запугивания, по эффективной коммуникации с населением и управлению коллективом, формированию оперативных и управленческих навыков, ораторскому мастерству, по тактике и особенностям профилактики, противодействия, борьбы и расследования преступлений различного характера, особенностям уголовного судопроизводства и т.д. Но к сожалению, в содержании образовательных программ по профессиональной подготовке, переподготовке и повышении квалификации сотрудников ОВД почему-то отсутствуют курсы, по которым их обучили бы навыкам обращения с современными технологиями, в том числе цифровыми, а также и с различными видами оружия [1]. Ведь ни для кого не секрет, что современные организованные преступные группировки иногда вооружены лучше, чем сотрудники ОВД. Более того, среди правонарушителей сейчас очень много тех, кто, владея компьютерными навыками и цифровыми технологиями, совершают преступления мошеннического характера с применением различных гаджетов.

Вопросы обеспечения безопасности сотрудников ОВД изучаются многими учеными, среди них Д. У. Балгимбеков, П. Н. Войнов, М. Т. Какимжанов, Е. К. Кузнецов, Н. Б. Кутергин, А. Нурмаганбетов, А. А. Пойдунов, К. Ю. Поспеев, Б. Н. Талиев, А. Б. Толдиев, Т. А. Ханов [2, С. 84-90; 3, С. 44-49; 4; 5, С. 108-112; 6, С. 97-99; 7, С. 75-77; 8, С. 112-116].

Как отмечает Президент РК К-Ж. К. Токаев: «Сохранение стабильности государства и единства общества является главной задачей. В такие моменты многое зависит от профессионального уровня полицейских, духа патриотизма и самоотверженности» [9]. И, в связи с этим гарантия социальной защищенности сотрудников правоохранительных органов является важным фактором. Об этом вопросы в своих работах поднимает К. К. Омаров [10, С. 78-80]. А. Амбребаев указывает, что в Республике Казахстан согласно статистике с 1991 года при исполнении служебных обязанностей погибли около 800 полицейских, более 2 650 сотрудников получили тяжкие телесные повреждения [11].

Казахстану известны недавние январские события 2022 года, когда при выполнении своего долга многие сотрудники правоохранительных органов пострадали от рук террористов, отражая их нападение. Помимо действующих сотрудников пострадали также преподаватели и курсанты специализированных высших учебных заведений. Ранее имели место Шубарские события, события в Атырау, когда террористы, нарушая общественный порядок, причиняли вред жизни и здоровью не только простых граждан, но и оказывая сопротивление правоохранительным органам, лишали жизни действующих сотрудников. Сотрудники органов внутренних дел были первыми, кто принял удар провокаторов и радикальных сил в ходе январских трагических событий 2022 года. Именно они в 2011 и в 2016 году противостояли террористическим группировкам в Шубаре и Актобе. И это, не считая травм, полученных в ходе, казалось бы, рядовых случаев проведения оперативно-следственных мероприятий и задержания преступников.

В случае причинения вреда сотрудникам ОВД полагается единовременная выплата и ежемесячная денежная выплата согласно Постановлению Правительства РК, которым утверждены Правила, порядок определения и размер осуществления денежной выплаты членам семьи погибшего сотрудника правоохранительного органа, в результате увечья (травмы, ранения, контузии), полученного при исполнении служебных обязанностей [12]. При этом для каждого члена семьи погибшего сотрудника предусмотрена выплата в размере 40% от денежного содержания (далее – ДС), а если членов семьи более трех человек, то 100% от ДС. Эти суммы назначаются на основании поданных документов решением (приказом) уполномоченного органа и производятся при наличии средств в индивидуальном плане финансирования. Также выплачивается пособие по потере кормильца. Членами семьи являются супруга и дети (в том числе усыновленные, удочеренные, пасынки и падчерицы) [Там же].

Ст. 66 Закон РК «О правоохранительной службе Республики Казахстан» регулирует порядок выплаты единовременной компенсации при получении увечья (ранения, контузия, травмы) сотрудником в период исполнения им служебных обязанностей ему производится, а в случае его гибели (смерти) лицам, имеющим право на ее получение [13]. Порядок выплаты единовременной компенсации устанавливается Правительством РК. В случае гибели (смерти) сотрудника при исполнении служебных обязанностей либо в течение года после увольнения со службы вследствие заболевания, увечья (травмы, ранения, контузии), полученных при исполнении обязательных для исполнения служебных обязанностей, иждивенцам или наследникам выплачивается единовременная компенсация в размере 60-ти месячного денежного содержания (далее – МДС) по последней занимаемой должности [Там же]. Единовременная компенсация при установлении сотруднику инвалидности, наступившей в результате заболевания, увечья (травмы, ранения, контузии), полученных при исполнении служебных обязанностей или наступившей в результате заболевания, увечья (травмы, ранения, контузии), полученных при исполнении служебных обязанностей, до истечения одного года со дня увольнения сотрудника с правоохранительной службы, выплачивается в размерах: лицу, который в результате травмы при исполнении долга приобрел инвалидность 1 группы – 30-ти МДС; если у лица инвалидность 2 группы – 18-ти МДС; в случае инвалидности 3 группы – 6-ти МДС [Там же]. В случае получения сотрудниками при исполнении служебных обязанностей тяжелого увечья (травмы, ранения, контузии), не повлекшего инвалидности, им выплачивается единовременная компенсация в размере полуторамесячного ДС, легкого увечья – половины МДС [Там же].

Кроме того, приказом МВД РК утверждены Правила, согласно которым осуществляется выплата денежного довольствия, пособий и т.д. сотрудникам ОВД РК (далее – Правила ВДДП) [14]. В соответствии с п. 52 Правил ВДДП при получении увечья сотрудником в период исполнения им служебных обязанностей, при установлении сотруднику инвалидности, наступившей в результате травмы, ранения (контузии), увечья, заболевания, полученных при исполнении служебных обязанностей, а также в случае его гибели (смерти) при исполнении служебных обязанностей либо в течение года после увольнения со службы вследствие травмы, полученной при исполнении обязательных для исполнения служебных обязанностей, выплачивается единовременная выплата в виде компенсации [Там же]. Компенсация выплачивается в соответствии с Правилами выплаты единовременной компенсации при получении увечья сотрудником правоохранительного органа РК в период исполнения им служебных обязанностей, а также в случае его гибели (смерти) лицам, имеющим право на ее получение, утвержденными [15]. П. 53 Правил ВДДП сотрудникам ОВД РК для погребения умерших или погибших сотрудников выплачивается единовременная денежная компенсация в размере их трехмесячного денежного содержания [14].

В Российской Федерации (далее – РФ) в федеральном законе (далее – ФЗ) «О полиции» и ФЗ, регулирующим обязательное государственное страхование жизни и здоровья лиц рядового и начальствующего состава органов внутренних дел РФ, российский законодатель установил основания и порядок обязательного государственного страхования жизни и здоровья сотрудников ОВД [16-17]. При этом выгодоприобретателями являются члены семьи погибшего сотрудника, к которым помимо указанных выше лиц относятся: родители погибшего сотрудника; бабушка и дедушка застрахованного лица – при условии отсутствия у него родителей, если они воспитывали или содержали его не менее трех лет; лица, находившиеся на полном содержании погибшего (умершего) или получавшие от него помощь, которая была для них постоянным и основным источником средств к существованию [Там же].

При этом в РФ размеры единовременных пособий ежегодно индексируются исходя из уровня инфляции, а размеры ежемесячных компенсаций также подлежат перерасчету с

учетом увеличения (повышения) окладов денежного содержания сотрудников полиции [16]. Кроме того, в РФ приказом МВД РФ утвержден порядок выплаты единовременных пособий, ежемесячной денежной компенсации и суммы возмещения вреда, причиненного имуществу, принадлежащему сотруднику органов внутренних дел РФ или его близким родственникам [18].

Однако в отличие от РФ, в РК нет страхования жизни и здоровья сотрудников ОВД, и казахстанские сотрудники ОВД получают единовременную компенсацию, а не пожизненные страховые выплаты. Как видим, к сожалению, казахстанские сотрудники ОВД в отличие от российских не защищены страхованием. В связи с этим мы полагаем необходимым внедрить обязательное государственное страхование сотрудников ОВД РК.

Сама статистика наводит на мысли о том, что в действующее законодательство необходимо внести дополнения в виде норм, посредством которых каждому работнику силовых структур государство могло бы обеспечить социальную защиту в виде выплаты страховой суммы на случай причинения вреда их здоровью или членам их семей в случае гибели сотрудника. На сегодняшний день согласно статистике помимо погибших при исполнении силовиков, более 4 500 человек получили ранения, около 1 800 человек получили государственные награды, и почти 160 из них посмертно [19].

Следует отметить, что стражи порядка несли свою службу и во время пандемии. При этом мобилизованные и действующие сотрудники работали не только на своих рабочих местах, но и на организованных в тот период на блокпостах, при проверке мест общественного пользования (кафе, рестораны, торгово-развлекательные центры и др.), при оцеплении очагов заболевания. Причем все это происходило на фоне повышения требований к личным и профессиональным качествам и сокращения штата полицейских [20-21]. Так, если на апрель 2019 года количество сотрудников в республике составляло 159 371 сотрудник, то в феврале 2021 года их количество было сокращено до 126 563 человек. При этом нельзя с полной уверенностью утверждать, что сэкономленные средства были направлены на улучшение социально-бытовых условий и качества жизни сотрудников силовых структур.

Как указывают российские ученые в РФ также имеет место летальность сотрудников силовых структур, причиной которой являются сердечно-сосудистые заболевания, злокачественные новообразования, легочные заболевания, а также смертность в результате дорожно-транспортных происшествий, огнестрельных ранений, суицида и т.д. [22]. То есть помимо перечисленных нами выше причин, смертность обуславливается и состоянием здоровья сотрудников ОВД. Это наталкивает на мысль о том, что не все в порядке с медицинским обеспечением специализированных медицинских учреждений, в функции которых входит профилактика и лечение сотрудников правоохранительных органов.

А. К. Кисилев, считая, что «старая школа боевой подготовки сотрудников МВД безнадежно устарела», перечисляет причины высокой смертности сотрудников ОВД [23, С. 266-267]. Среди них автор называет неоднозначность нормативно-правового регулирования, низкую обеспеченность бронезиловыми средствами защиты, неумение владеть оружием, методами обезвреживания правонарушителей, их преследования и задержания, а также самонадеянность и низкая настороженность в отношении потенциальных угроз [Там же, С. 266-272]. Следует согласиться и с доводами автора о том, что применение силовиками огнестрельного оружия зачастую сопряжено последствиями, такими как: отписки рапортами, давление начальствующего состава на экспертов-криминалистов, применение к сотрудникам мер уголовной ответственности за применение оружия к правонарушителям [Там же, С. 268-269].

О росте смертности среди полицейского состава Соединенных Штатов Америки на 58% в 2020 году говорят и иностранные источники, которые связывают это с насилием в

отношение сотрудников правоохранительных органов, обстрелами, протестами, массовыми беспорядками, в том числе случаев самоубийства из-за стресса [24].

Мы видим, что проблемы безопасности сотрудников правоохранительных органов характерны не только для стран постсоветского пространства, но и для зарубежья. Режим экономии финансирования ОВД, сокращение штатов, недостаточное качество боевой, теоретической и методологической подготовки и переподготовки как будущих, так и действующих силовиков, рост заболеваемости – все это влияет на психологическое состояние сотрудников правоохранительных органов. К тому же самая ситуация с финансовым кризисом, когда рост заработной платы не поспевает за ростом инфляции, влияет на обеспокоенность сотрудников социально-экономическим положением и будущим их семей.

В этой связи мы полагаем необходимым поддержать доводы А. К. Кисилева о том, что нужно «разработать программу, аналогичную уже имеющейся программе ФБР США, по которой полицейские бы обучались, как вести себя в ситуациях, в которых они наиболее уязвимы» [23, С. 274].

Еще одним фактором уязвимости сотрудников является низкая оперативная работа, в том числе их обученность оперативной работе. Также, по нашему мнению, рост посягательств на сотрудников правоохранительных органов увеличился в результате неоднократных амнистий, связанных с празднованием независимости в РК, когда по ее результатам на свободу выпускали правонарушителей, озлобленных на государство. Но самым показательным случаем низкого уровня государственного регулирования потенциальных угроз сотрудникам правоохранительных органов и, как мы считаем, большой ошибкой, были вывод органов уголовно-исполнительной системы (далее – УИС) из ведомства МВД РК и передача их в ведомство министерства юстиции РК. Как последствия этой передачи в 2010 году имели место массовые побег из колоний, поскольку в тот период министерство юстиции РК возглавлялось вовсе не действующим силовиком, имеющим специальное образование, опыт и навыки, которые необходимы для удержания порядка в органах УИС [25-26].

На основании изложенного выше мы думаем, что обеспечение безопасности, в том числе психологической возможно на основе введения обязательного государственного социального страхования сотрудников правоохранительных органов, а также путем обеспечения соответствующего финансирования правоохранительных органов, введения новых курсов в образовательных программах подготовки, переподготовки и повышения квалификации сотрудников ОВД, которые обучали бы их новейшим тактикам розыска, задержания правонарушителей, проведению следственных действий, применению цифровых технологий, а также алгоритмам действий и поведения в ситуациях, где силовики наиболее уязвимы.

Список источников

1. Приказ МВД РК «Об утверждении Содержания и Правил осуществления профессиональной подготовки, переподготовки и повышения квалификации сотрудников органов внутренних дел Республики Казахстан» от 20.04.2016 г. №422. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013722>.
2. Кузнецов Е. К. Актуальные проблемы личной безопасности сотрудников полиции // Вопросы российской юстиции. – 2021. – №12. – С. 84-90.
3. Ханов Т.А., Какимжанов М. Т., Балгимбеков Д. У. О совершенствовании организации деятельности следственных подразделений районных отделов полиции // Российский следователь. – 2015. – № 16 – С. 44-49.
4. Талиев Б. Н. Деятельность органов внутренних дел в особых условиях, Учебное пособие. Караганда, 2009 г.

5. Поспеев К. Ю. Проблемы обеспечения личной безопасности сотрудников органов внутренних дел при применении огнестрельного оружия // Правопорядок: история, теория, практика. – 2020. – №2 (25). – С. 108-112.
6. Толдиев А. Б. К вопросу обеспечения личной безопасности сотрудников МВД России // Теория и практика общественного развития. – 2016. – №3. – С. 97-99.
7. Войнов П. Н., Кутергин Н. Б., Пойдунов А. А. Тактическая подготовка сотрудников ОВД к действиям в экстремальных ситуациях: проблемы и пути совершенствования // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2015. – № 3-2. – С. 75-77.
8. Нурмаганбетов А. Зона безопасности сотрудника ОВД как одно из гарантий состояния защищенности в повседневной деятельности сотрудника, а также при чрезвычайных ситуациях социального характера // Вестник КЭУ: экономика, философия, педагогика, юриспруденция. – 2017. – №3 (46). – С. 112-116.
9. Токаев: Полиция должна доказывать, что охраняет правопорядок не на словах, а на деле URL: <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan/1882136-tokaev-esli-v-mirnye-dni-my-ne-mozem-cohranit-blagopolucie-eto-vyzov-nasemu-gosudarstvu/>.
10. Омаров К. К. Социальная защита сотрудника органов внутренних дел как одна из главных составляющих престижа полицейской службы // Вестник науки Костанайского социально-технического университета им. академика Зулхарнай Алдамжар. 2018. – №2 – С. 78-80.
11. А. Амбребаев. Казахстанская полиция на службе у народа: история и современность. URL: <https://iph.kz/news/kazakhstanskaya-politsiya-na-sluzhbe-u-naroda-istoriya-i-sovremennost/>.
12. Постановление Правительства РК «Об утверждении Правил и размера осуществления денежной выплаты членам семьи погибшего (умершего) сотрудника правоохранительного органа, органа гражданской защиты, государственной фельдъегерской службы, курсанта, слушателя, сотрудника специального государственного органа, военнослужащего, проходившего воинскую службу по контракту, военнослужащего срочной службы, курсанта, кадета, военнообязанного, призванного на воинские сборы, в результате увечья (травмы, ранения, контузии), полученного при исполнении служебных обязанностей (обязанностей воинской службы)» от 21.12.2022 г. №1048. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200001048>.
13. Закон РК «О правоохранительной службе Республики Казахстан» от 06.01.2011 г. №380-IV. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380>.
14. Приказ МВД РК «Об утверждении Правил выплаты денежного довольствия, пособий и прочих выплат сотрудникам органов внутренних дел Республики Казахстан» от 14.11.2014 г. №808. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0010043>.
15. Постановление Правительства РК «Некоторые вопросы реализации Закона Республики Казахстан «О правоохранительной службе» от 20.10.2011 г. №1192. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100001192#z8>.
16. ФЗ «О полиции» от 07.02.2011 г. №3-ФЗ. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_110165/8ddc95b518787f7b9b77bb1379a4b092eb2124eb/.
17. ФЗ «Об обязательном государственном страховании жизни и здоровья военнослужащих, граждан, призванных на военные сборы, лиц рядового и начальствующего состава органов внутренних дел Российской Федерации, Государственной противопожарной службы, сотрудников учреждений и органов уголовно-исполнительной системы, сотрудников войск национальной гвардии Российской Федерации, сотрудников органов принудительного исполнения Российской Федерации» от 28.03.1998 г. №52-ФЗ. URL: <https://base.garant.ru/12111156/>.

18. Приказ МВД России «Об утверждении Порядка выплаты единовременных пособий, ежемесячной денежной компенсации и суммы возмещения вреда, причиненного имуществу, принадлежащему сотруднику органов внутренних дел Российской Федерации или его близким родственникам» от 05.06.2020 г. №396. URL: <https://mvd.consultant.ru/documents/1057079>.
19. Более 800 полицейских погибли за годы независимости. URL: https://www.inform.kz/ru/bolee-800-policeyskih-pogibli-za-gody-nezavisimosti_a4083129.
20. МВД представило проект по сокращению штата на 10 тысяч полицейских. URL: <https://www.zakon.kz/4965503-mvd-predstavilo-proekt-po.html>.
21. С мая в Казахстане планируют сократить 3 тыс сотрудников МВД. URL: <https://newtimes.kz/obshchestvo/124415-s-maia-v-kazakhstane-planiruiut-sokratit-3-tys-sotrudnikov-mvd>.
22. Долинская Э. А., Губко Р. В., Кононова М.И. // Вестник современной клинической медицины. – 2020. - №6, Т. 13. – С. 13-17.
23. Киселёв Анатолий Кириллович Современная история: ещё раз о причинах гибели полицейских // Ленинградский юридический журнал. – 2015. – №1 (39). – С. 265-274.
24. On-Duty Deaths of Police Officers Surge in 2020 (В 2020 году резко возросло количество смертей полицейских при исполнении служебных обязанностей). URL: <https://www.westernjournal.com/duty-deaths-police-officers-surge-2020/>.
25. В МВД РК прокомментировали вывод УИС из ведения министерства. URL: <https://www.zakon.kz/4847987-v-mvd-rk-prokommentirovali-vyvod-uis-iz.html>.
26. Тайна громкого побега // Республиканская газета «Караван» [Электронный ресурс]. URL: <https://www.caravan.kz/gazeta/tajjna-gromkogo-pobega-49650/>.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ӨМІРІ МЕН ДЕНСАУЛЫҒЫН МІНДЕТТІ МЕМЛЕКЕТТІК САҚТАНДЫРУН ҚАЖЕТТІЛІГІ ТУРАЛЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасы ішкі істер органдары қызметкерлерінің өмірі мен денсаулығын міндетті мемлекеттік сақтандыру қажеттілігі туралы мәселе қарастырылған. Автор әлеуметтік қамсыздандыруды құқықтық реттеуді, сондай-ақ Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының қызметкерлеріне жарақаттану (жарақат, жарақат, контузия) кезінде біржолғы төлемдер мен өтемақылардың жүзеге асырылуын зерттеген. қайтыс болған (қайтыс болған) құқық қорғау органы қызметкерінің отбасы мүшелеріне кезекшілік немесе ақшалай төлем жасау. Мақалада ішкі істер органдары қызметкерлерін әлеуметтік қорғау мәселелері бойынша отандық және ресейлік ғалымдардың көзқарастары, сондай-ақ заңнамалық және заңға тәуелді деңгейдегі актілер түріндегі Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы, қызметкерлердің өздеріне жарақат алған немесе жарақат алған жағдайда да, олардың отбасы мүшелері қайтыс болған жағдайда да өтемақы төлемдерін жүзеге асыруды реттейді.

Түйінді сөздер: Қазақстан Республикасының заңнамасы, құқық қорғау органдары, ішкі істер органы қызметкері, міндетті мемлекеттік сақтандыру, өтемақы, төлем, жарақат, жарақат, қызметкердің қайтыс болуы.

**ON THE NEED FOR COMPULSORY STATE INSURANCE
LIFE AND HEALTH OF EMPLOYEES OF INTERNAL AFFAIRS BODIES OF THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The article deals with the issue of the need for compulsory state insurance of life and health of employees of the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan. The author studied the legal regulation of social security, as well as the implementation of lump-sum payments and compensations to employees of the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan in case of injury (injury, injury, concussion) received in the line of duty, or making a cash payment to family members of a deceased (deceased) law enforcement officer. The article presents the points of view of domestic and Russian scientists on the issues of social protection of employees of internal affairs bodies, as well as the current legislation of the Republic of Kazakhstan in the form of acts of the legislative and sub-legislative level, regulating the implementation of compensation payments both to the employees themselves in case of injury or injury, and in case of their death of their family members.

Keywords: legislation of the Republic of Kazakhstan, law enforcement agencies, internal affairs officer, compulsory state insurance, compensation, payment, injury, injury, death of an employee.

"Баишев Университеті хабаршысына" жарияланатын мақалалар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (Қазақстан Республикасы Ақпарат министрлігі 29.01.2004 ж. берген №4645-Ж бұқаралық ақпарат құралын есепке қою туралы куәлік, Қазақстан Республикасы Ақпарат министрлігі 07.06.2019 ж. берген №17737-ж бұқаралық ақпарат құралын есепке қою туралы қайта ресімделген куәлік) әдістемелік ресімдеу талаптарын басшылыққа ала отырып қабылданады.

"Хабаршының" ISSN 2706-8293 нөмірі бар, бұл тиісті халықаралық реферативтік басылымдарда ол туралы ақпаратты қамтамасыз етеді, сондай-ақ 2014 жылы "ҮМҒТСО" АҚ қазақстандық дәйексөз алу базасымен реферирленетін және дәйексөз алатын журналдар тізіміне енгізілген, 2016 жылдан бастап журналдың ақпараттық маңыздылығының сандық көрсеткіші (импакт – фактор) 0,06 құраған.

Библиографияны қоса алғанда, мақаланың көлемі компьютерде терілетін мәтіннің 3 бетінен кем болмауы және 7 беттен аспауы тиіс (Microsoft Word редакторы).

Мақаланы ресімдеуге қойылатын техникалық талаптар:

- формат-Microsoft Word*.doc;
- қаріп-Times New Roman;
- қаріп өлшемі-12;
- жоларалық интервал-1;
- мәтінді туралау-ені бойынша;
- абзац шегінісі - 1 см. абзац шегінісін бос орындармен немесе кестелермен жасамаңыз;
- жиектері: жоғарғы және төменгі-25 мм, сол және оң-20 мм;

Мақала құрылымы

МРНТИ (Times New Roman 12pt, сол жақта туралау, абзацтың бірінші жолының шегінісі жоқ)

Мақала авторының (авторларының) аты-жөні

(Times New Roman 12 pt, қалың, ортасында туралау, абзацтың бірінші жолының шегінісі жоқ. Егер мақала авторлары бірнешеу болса, онда авторлардың тегі жол үсті белгісі арқылы нөмірленіп көрсетіледі)

Мекеменің немесе ұйымның атауы, елі

(курсив, шрифт Times New Roman 12 pt, абзацтың бірінші жолының шегінісіңіз, тасымалсыз ортаға туралау. Егер мақала авторлары бірнешеу болса, онда бұл ақпарат әр авторды жол үсті белгісі арқылы нөмірлей отырып қайталанады)

E-mail

(курсив, шрифт Times New Roman 10 pt, абзацтың бірінші жолының шегінісіңіз ортасында туралау, тасымалсыз, 6 пт дейінгі аралық. Егер мақала авторлары бірнешеу болса, онда бұл ақпарат әр авторды жол үсті белгісі арқылы нөмірлей отырып қайталанады)

Мақала атауы

(Шрифт Times New Roman 12 pt, қалың, ортасында туралау)

Мақала мәтінінің алдындағы 1 интервалдан кейін аннотация (Times New Roman 12 pt, қалың, ортасында Туралау) және кілт сөздер (курсив, қалың, Times New Roman 12 pt қарпі, абзацтың бірінші жолының шегінісіңіз) жарияланатын материалдың тілінде (қазақ, орыс, ағылшын) және әдебиеттер тізімінен кейін көрсетілген екі тілде беріледі

Мақала 1 интервалдан кейін мақала орналастырылады. Кестелерде, суреттерде,

формулаларда символдарды, белгілерді белгілеуде әртүрлі оқулар болмауы тиіс. Суреттер анық болуы керек. Мәтіндегі суреттер мен кестелерде сілтемелер болуы керек. Мәтінде формулалар саны минималды болуы керек. Формулалар тиісті редакторға терілуі керек (математикалық және химиялық формулалар үшін). Кестелер аталуы керек, оларда бос графиктердің болуына жол берілмейді. Шартты қысқартулар мен символдар ескертуде түсіндірілуі керек.

Суреттер.

Суреттердің қолтаңбалары - TimesNewRoman 12 pt қарпі, абзацтың бірінші жолының шегініссіз; ортасында туралау, тасымалсыз. Суреттің қол қоюының астында Ескертпе (TimesNewRoman 10pt, курсив, сол жақ шеті бойынша теңестіру, абзацтың бірінші жолының шегінісі жоқ) орналасады, онда суреттің өз бетінше немесе дереккөздер негізінде жасалғанына қатысты түсініктемелер беріледі.

Кестелер.

Кестелердің атауы - TimesNewRoman қарпі 12pt, абзацтың бірінші жолының шегінісі жоқ, ені бойынша туралау, трансферттермен.

Егер мақалада бір кесте болса, онда оның реттік нөмірі қойылмайды, "кесте" сөзі жазылады және тек оның атауы беріледі. Кестенің атауы мен кестенің өзі арасында бос аралық бар.

Кестелердегі бос бағандарға жол берілмейді.

Кестенің соңғы жолында ескерту (Note) (TimesNewRoman 10pt, сол жақ жиекпен туралау, абзацтың бірінші жолының шегініссіз) орналасқан, онда кесте дербес немесе дереккөздер негізінде жасалған-жасалмағанына қатысты түсініктемелер беріледі.

Формулалар

Фракциялар, радикалдар, қосындылар, интегралдар, жұмыстар, матрицалардан тұратын күрделі формулалар Microsoft Office пакетіне кіретін формула редакторларында - Microsoft Equation немесе MathType терілуі керек. Таңбалар кестесінде тек сандар, латын әріптері және математикалық белгілер бар қарапайым формулалар мәтіннің бөлігі болуы керек-мұндай жағдайларда қосымша қосымшаларды қолданудың қажеті жоқ.

Мақаланы журналға жібермес бұрын материалдардың жалпы емлесін, тиісті терминдердің дұрыс жазылуын және жұмыс мәтіні мен сілтемелердің дизайнын мұқият тексеру керек.

Журналда жариялау үшін жұмыс мәтінін ұсына отырып, автор өзі туралы барлық ақпараттың дұрыстығына, шығарманың қолжазбасында плагиаттың және заңсыз көшірме алудың басқа түрлерінің болмауына, мәтіннің барлық жағынан дұрыс ресімдеуге кепілдік береді.

Қарауға бұрын басқа басылымдарда жарияланбаған мақалалардың түпнұсқа қолжазбалары ғана қабылданады. Олай болмаған жағдайда баспагер мақаланы жарияланымнан (таратудан) алып тастау және автордан осыған байланысты баспагерде болған залалдың орнын толтыруды талап ету құқығын өзіне қалдырады.

Ережені бұза отырып пішімделген немесе грамматикалық, орфографиялық қателері көп, ағылшын тіліне автоматты аудармасы бар мақалаларды редакция қабылдамайды және авторларға қараусыз қайтарылады.

Редакция қажет болған жағдайда авторлардан қосымша эксперименттік деректерді сұратуға құқылы. Егер мақала ағылшын тіліне аударылған болса, онда редакциялық алқа автордан мақаланың бастапқы нұсқасындағы тілде сұратуға құқылы.

Әдебиеттер тізімі

1 интервалдан кейін әдебиеттер тізімі жарияланған материалдың мәтінінен кейін орналастырылады. Әдебиеттер тізімі 7-8 атаудан кем болмауы және 15 атаудан артық болмауы тиіс. Мақаладағы сілтемелерді нөмірлеу әдебиеттер тізіміндегі дереккөздің реттік нөмірі бойынша жүргізіледі. Мұрағаттық материалдар тізімге енгізілмейді, оларға сілтемелер

мәтінде дөңгелек жақшада орналастырылады. Мақалада электрондық ресурстардан немесе қашықтықтан қол жеткізуден (Интернеттен) алынған дереккөздерді пайдаланған кезде әдебиеттер тізімінде дереккөздің библиографиялық жазбасы және Интернеттегі толық желілік мекен-жайы бар желілік ресурсқа сілтеме келтіріледі. Ресурсқа жүгіну күнін көрсеткен жөн.

Ескерту. Әдебиеттер тізімі МЕМСТ 7.1–2003 "Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері". Мақала мәтіндегі дереккөздерге сілтемелер тек тік жақшада беріледі [12].

Бір нөмірге бір автордың 2-ден аспайтын мақаласы қабылданады. Редакцияға мақаланың электронды нұсқасын басып шығаруға толық сәйкес ұсыну қажет. Файл атауы бірінші автордың тегінен басталуы керек. Қажет болған жағдайда мақала авторға пысықтауға қайтарылуы мүмкін. Редакция мақаланың мағынасын бұрмаламайтын мәтінге редакторлық өзгерістер енгізу құқығын өзіне қалдырады.

Жариялауға арналған материалдар мына мекен-жай бойынша қабылданады:

030000, Ақтөбе қаласы, Ағайынды Жұбанов, 302 а, Баишев университеті, тел.: (7132) 974081.

E-mail:vestnik@bu.edu.kz

Методическое руководство к оформлению статей, публикуемых в «Вестник Баишев Университета» (свидетельство о постановке на учет средства массовой информации №4645-Ж, выданное Министерством информации Республики Казахстан от 29.01.2004 г., переоформленное свидетельство о постановке на учет средства массовой информации на учет №17737-ж, выданное Министерством информации Республики Казахстан от 07.06.2019 г.,)

В «Вестник Баишев Университета» статьи принимаются на казахском, русском и английском языках.

«Вестник» имеет номер ISSN 2706-8293, что обеспечивает информацию о нем в соответствующих международных реферативных изданиях и в 2014 году включен в список журналов, реферируемых и цитируемых Казахстанской базой цитирования АО "НЦГНТЭ", с 2016 года количественный показатель информационной значимости журнала (импакт-фактор) составил 0,06.

Объем статьи, включая библиографию, должен быть не менее 3 страниц и не более 7 страниц текста, набираемого на компьютере, (редактор Microsoft Word).

Технические требования к оформлению статьи:

- формат-Microsoft Word*.doc;
- шрифт-Times New Roman;
- размер шрифта-12;
- межстрочный интервал-1;
- выравнивание текста-по ширине;
- абзацный отступ - 1 см. не делайте абзацный отступ с пробелами или табуляциями;
- поля: верхняя и нижняя-25 мм, левая и правая-20 мм;

Структура статьи

МРНТИ (Times New Roman 12pt, выравнивание по левому краю, без отступа первой строки абзаца

Инициалы и фамилия автора (авторов) статьи

(Times New Roman 12 pt, полужирный, выравнивание по центру, без отступа первой строки абзаца. Если авторов статей несколько, то фамилии авторов указываются с нумерацией через надстрочный знак).

Название учреждения или организации, страна

(курсив, шрифт Times New Roman 12 pt, выравнивание по центру без отступа первой строки абзаца. Если авторов статьи несколько, то эта информация повторяется для каждого автора с нумерацией авторов через надстрочный знак)

E-mail

(курсив, шрифт Times New Roman 10 pt, выравнивание по центру без отступа первой строки абзаца, без переносов, интервал перед 6 PT. Если авторов статьи несколько, то эта информация повторяется для каждого автора с нумерацией авторов через надстрочный знак)

Название статьи

(Шрифт Times New Roman 12 pt, жирный, выравнивание по центру)

Через 1 интервал перед текстом статьи аннотация (Times New Roman 12 pt, полужирный, выравнивание по центру) и ключевые слова (курсив, полужирный, шрифт Times New Roman 12 pt, без отступа первой строки абзаца) приводятся на языке публикуемого материала (казахский, русский, английский) и после списка литературы на двух других указанных языках.

Статья

Через 1 интервал размещается статья. В таблицах, рисунках, формулах не должно быть разночтений в обозначении символов, знаков. Рисунки должны быть четкими. Рисунки и таблицы в тексте должны содержать ссылки. Количество формул в тексте должно быть минимальным. Формулы должны быть набраны в соответствующем редакторе (для математических и химических формул). Таблицы должны быть озаглавлены, не допускается наличие в них пустых граф. Условные сокращения и символы должны быть объяснены в примечании.

Рисунки

Подписи к рисункам-шрифт TimesNewRoman 12 pt, без отступа первой строки абзаца; выравнивание по центру, без переносов. Под подписью рисунка располагается Примечание (TimesNewRoman 10pt, курсив, выравнивание по левому краю, без отступа первой строки абзаца), где даются комментарии относительно того, что составлен ли рисунок самостоятельно либо на основе источников.

Таблицы

Название таблиц-шрифт TimesNewRoman 12pt, без отступа первой строки абзаца отсутствует, выравнивание по ширине, с переносами.

Если статья содержит одну таблицу, то ее порядковый номер не проставляется, пишется слово "таблица" и дается только ее название. Между названием таблицы и самой таблицей имеется пустой интервал. Пустые графы в таблицах не допускаются.

В последней строке таблицы находится Примечание (Note) (TimesNewRoman 10pt, выравнивание по левому краю, без отступа первой строки абзаца), где даются комментарии относительно того, составлена ли таблица самостоятельно или на основе источников.

Формулы

Сложные формулы, содержащие дроби, радикалы, суммы, интегралы, работ, произведения, матрицы, следует набирать в формульных редакторах, входящих в пакет Microsoft Office - Microsoft Equation или MathType. Простые формулы, содержащие только цифры, латинские буквы и математические знаки, имеющиеся в таблице символов, должны быть частью текста - в таких случаях не нужно использовать дополнительные приложения.

Перед отправкой статьи в журнал необходимо тщательно проверить общее написание материалов, правильность написания соответствующих терминов и оформление текста работы и ссылок.

Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует достоверность всей информации о себе, отсутствие плагиата и других форм незаконного копирования в рукописи произведения, правильное оформление всех заимствований текста.

К рассмотрению принимаются только оригинальные рукописи статей, ранее не опубликованные в других изданиях. В противном случае издатель оставляет за собой право снять статью с публикации (распространения) и требовать от автора возмещения убытков, возникших у издателя в связи с этим .

Статьи, отформатированные с нарушением правил или содержащие большое количество грамматических и орфографических ошибок, с автоматическим переводом на английский язык, не будут приняты редакцией и будут возвращены авторам без рассмотрения.

Редакция имеет право при необходимости запросить у авторов дополнительные экспериментальные данные. Если статья была переведена на английский язык, то редакционная коллегия вправе запросить у автора исходный вариант статьи на языке.

Список литературы

Список литературы размещается через 1 интервал после текста публикуемого материала. Список литературы должен составлять не менее 7-8 наименований и не более 15 наименований. Нумерация ссылок в статье производится по порядковому номеру источника в пристатейном списке литературы. Архивные материалы в список не включаются, ссылки на них размещаются в тексте в круглых скобках. При использовании в статье источников из электронных ресурсов или удаленного доступа (Интернета), в списке литературы приводится библиографическая запись источника и ссылка на сетевой ресурс с полным сетевым адресом в Интернете. Желательно указать дату обращения на ресурс.

Примечание. Список литературы ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Ссылки на источники в тексте статьи даются только в квадратных скобках [12].

В один номер принимается не более 2-х статей одного автора. В редакцию необходимо представить электронную версию статьи в полном соответствии с ее распечаткой. Имя файла должно начинаться с фамилии первого автора. При необходимости статья может быть возвращена автору на доработку. Редакция оставляет за собой право внесения в текст редакторских изменений, не искажающих смысл статьи.

Материалы для публикации принимаются по адресу:

030000, г. Актобе, ул. Б. Жубанова, 302 а, университет Баишева, тел.: (7132) 974081.

E-mail:vestnik@bu.edu.kz

**БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
ВЕСТНИК БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТА**

*Қазақ және орыс тілдерінде үш айда бір рет шығарылады
Выпускается один раз в три месяца на казахском и русском языках*

Формат А4
Көлемі / Объем 5,3 баспа табак
Таралымы / Тираж 100 дана
Басуға қол қойылды / Подписано в печать 20.06.2023 ж.

БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТІ

**® ЖУРНАЛ НАБРАН И СВЕРСТАН В РЕДАКЦИОННО-ИЗДАТЕЛЬСКОМ ОТДЕЛЕ
БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТА**

Жарияланған мақала авторларының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді.

**Мақала мазмұнына авторлар жауап береді.
Қолжазбалар өңделмейді және авторға қайтарылмайды.**

Опубликованные материалы авторов не отражают точку зрения редакции.

**Редакцияның мекен-жайы: 030000, Ақтөбе қаласы, ағайынды Жұбановтар көшесі,
302А**

**Адрес редакции: 030000, г. Актобе; ул. Братьев Жубановых, 302А тел. 97-40-83, 52-
36-00**